KÉZAI SIMON MESTER KRÓNIKÁJA

— FORRÁSTANULMÁNY —

IRTA

DR. DOMANOVSZKY SÁNDOR

A FLÓR GYULA EMLÉKÉRE TETT ALAPITVÁNYBÓL KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1906.

Ára 3 kor. 20 fill.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIAD\

Ábel Jenő dr. A bártfai Szt.-Egyed temploma könyvtárának története. Egy fametszettel ... 2
— A homerosi Demeter-hymnusról ... 1
— Az ó- és középkori Terentius-biographiák ... —
— Isota Nogarola ... 1
— Scholia recentia in Pindari epinicia. Pars prior ... 9
— **és Vári Rezső.** Scholia vetera in Nicandri Alexipharmaca. Adiecta sunt scholia recentia ... 3

Adalékok a M. T. Akadémia megalapitása történetéhez. I. Szilágyi István l. tagtól. II. Vaszary Kolos-tól. III. Révész Imre l. tagtól ... 1

Békefi Remig dr. A bolognai jogi egyetem XIV. és XV. századi statutumai ... 1
— A czisztercziek középkori iskolázása Párisban ... 1
— A debreczeni ev. ref. főiskola XVII—XVIII. századi törvényei 3
— A marosvásárhelyi ev. ref. iskola XVII. századi törvényei 1
— A rabszolgaság Magyarországon az Árpádok alatt ... —
— A sárospataki ev. ref. főiskola 1621-iki törvényei ... 1

Burckhardt Jakab. A renaissancekori műveltség Olaszországban. Két kötet. Kötve ... 3

Faguet Emil. A XVIII. század. Irodalmi tanulmányok. Ára fűzve 6 kor. Kötve ... 6

Ferenczi Zoltán. Deák élete, 3 kötet. Ára fűzve 12 kor. Kötve 14

Fináczy Ernő dr. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. kötet: 1740—1773 ... 8
— Ugyanaz II. kötet: 1773—1780 ... 8

Fraknói Vilmos. A magyar királyi kegyuri jog Szent Istvántól Mária Teréziáig ... 10
— Oklevéltár a m. kir. kegyuri jog történetéhez. Közli ... 7
— A magyar országgyülések története. 1526–1587. I—III. és V—VII. kötet ... 14
— A magyar országgyülések története. I. Ferdinánd király alatt. 1526–1563 ... 10
— Carvajal János bibornok magyarországi követségei 1448—1461 ... 1
— Henckel János, Mária királyné udvari papja ... —
— Karai László budai prépost, a könyvnyomtatás meghonositója Magyarországban ... —
— Mátyás király levelei. Külügyi osztály. I. kötet 1458—1479. II. kötet. 1480—1490. A két kötet ára ... 17
— Petrarca és Nagy Lajos ... —
— Réwai Ferencz nádori helytartó fiainak hazai és külföldi iskoláztatása. 1538—1555 ... —
— Szent László levele a montecassinói apáthoz. Hasonmással —

Hampel József. A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. rész. 200 képestáblával és 48 ábrával 10 kor. II. rész. 162 képestáblával és 95 ábrával ... 12

KÉZAI SIMON MESTER KRÓNIKÁJA.

— FORRÁSTANULMÁNY. —

IRTA

DR DOMANOVSZKY SÁNDOR.

A FLÓR GYULA EMLÉKÉRE TETT ALAPÍTVÁNYBÓL KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

BUDAPEST.
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.
1906.

Budapest, az Athenaeum r.-t. könyvnyomdája.

TARTALOM.

I.

KÉZAI KRÓNIKÁJÁNAK KÉZIRATAI.

Anonymuson kívül nincs a magyar történetnek más írója, kiről annyit vitatkoztak volna, mint Kézairól. Egy évszázad mult el a vita megindulása óta, s ez évszázad alatt a legellentétesebb vélemények állottak és állanak még ma is egymással szemben.

Az a kor, mely Kézai művét forgalomba hozta, nagyon kedvező volt arra, hogy a mult nemzeti nagylét ábrándjaiban ringatódzék, hogy ennek minden csekély emléke körül cultust teremtsen meg, s hogy a végletekig menő chauvinismussal bizonyítsa az ujonan felszínre került emlékek nagy értékét.

Kézai is, nemsokára kiadatása után, mint minden magyar krónikák ősforrása szerepelt a tudósok előtt. Ma pedig értéke a minimumra sülyedt: higgadt itélettel nem lehet többre tartani egyszerű másolatnál, mely nagy részben még kivonatos is. Nagy híre szétfoszlott, akárcsak az Anonymusé. De míg Anonymus nagyságát a magyar íróknak köszönhette, Kézai nagy híre egy német nyelven író tudós, *Engel* művei alapján terjedt el, értéktelenségét pedig épen azok bizonyították, kik különben versenyeztek az újonan felfedezett történelmi és irodalmi emlékek dicséretében: *Toldy Ferencz*, *Szabó Károly* és *Kerékgyártó Árpád.*

Kézai ugyanis abban a különös helyzetben volt, hogy ép a nemzeti dicsőség szempontjából igyekeztek nagy hírét megsemmisíteni. Noha Engelt csak egy szerencsétlen tévedés ragadta oly nagyfontosságú kijelentésére: »dass Keza's Werk die Grundlage aller Chroniken mithin aller Geschichte von Ungarn sey«,[1]) a kérdés későbbi tárgyalói mégis, nem tudva, hogy ő

---

[1]) *Kovachich:* Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. Ofen, 1805. XXVII. l.

ezt tulajdonkép a Sambucus-codexről állította, levonták e tételből a legmesszebbmenő következtetéseket. Egyes német írók ennek alapján akarták bebizonyítani a bővebb szövegezések értéktelenségét, a magyarok pedig belátva, hogy ez alapon a bővebb krónikákból mindazt el lehetne vetni, a mi Kézaiban nincs meg, mintegy kényszerítve tanulmányozták e kérdést. Igen hamar el is jutottak a helyes eredményhez. És mégis, midőn a német tudósok krónikáinknak az altaichi évkönyvekhez való viszonya alapján behatóbban kezdtek foglalkozni Kézaival és a rokon bővebb kéziratokkal, nem egyszer intéztek még heves támadást krónikáinknak Kézaiban meg nem lévő adatai ellen, habár német részről is oly helyes és világos szavak hangzottak el, mint a milyenek *Zeissbergéi* voltak.

A homályt növelte, hogy Kézai egy középkori kézirata sem maradt korunkra. *Horányi*, a krónika első kiadója, még ismert egy góth irású tizenkettedrét hártyakéziratot 69 irott columnával, melyet *Kósa Jenő* szent-ferenczrendi tartományfőnök fedezett fel s ez után rendezte kiadásait.[1])

Az Eszterházyak birtokában is volt Kézai művének egy hártyakézirata, melyet Kismartonban őríztek, erről azonban csak kézirati másolatai tudósítanak, a nélkül, hogy a codexet magát bővebben leirnák.

Podhraczky, ki 1833-ban rendezte sajtó alá a mű harmadik kiadását, már egyik kézirathoz sem férhetett hozzá, s a Kósa-féle példányról maga is úgy vélekedett, hogy azt a ferencziek rendjének eltörlésekor ellopták vagy talán elégették.[2])

---

[1]) Simonis de Kéza Chronicon. Budae, 1782. 5. l. charactere gothico in membrana . . . quae Religiosissimus ac doctissimus Provinciae Pater Eugenius Kósa Ord. S. Francisci obscuro quodam Hungariae angulo delitescentia et insignem vetustatem praeferentia, e tenebris eruit, mihique utpote Cultori et Amico suo singulari humanitate ac benevolentia prelo subiincienda communicavit. Codex hic in forma duodecima novem et sexaginta columnis absolvitur . . .

[2]) Simonis de Kéza . . . libri duo ed. Podhraczky. Budae, 1833. Vbi Codex iste per Alexium Horányi fideliter restitutus latitet, Eruditi ignorant, ea tamen vulgaris opinio est, regnante Josepho II. Aug. cum de PP. Franciscanorum abolitione ageretur a quodam Ordinis Religioso direptum fuisse. Vtinam, quod deterius esset ad amiciendum piper: aut inuido nobis fato, in cineres conuersum non sit.

A kárt, melyet a két kézirat elpusztulása következtében a tudományos kutatás szenvedett, csak némileg pótolhatják a múlt századok hangyaszorgalmú búvárainak másolatai.

A *kismartoni példányt* már 1701. máj. 16-án lemásolta *Hevenessy Gábor*, s a másolatot ma a budapesti egyetemi könyvtár őrzi a Hevenessy-féle másolatok LXX-ik kötetében.[1]) És ezenkívül is még két másolata maradt ennek a kéziratnak.

A második *Cornides Dániel* másolata, de Podhraczky szerint ez a másolat már a Hevenessy másolatból készült.[2]) A jeles tudós halála után *Teleky József* gróf koronaőr, Cornides egyéb másolataival egyetemben, ezt a kéziratot is megvette,[3]) s ma a marosvásárhelyi Teleky-könyvtárban őrzik. fol. 1030. sz. alatt.

A harmadik másolat *Pray* birtokában volt, s ma szintén a budapesti egyetemi könyvtár tulajdona. (Pray-másolatok XXIX. kötet.)

Sokkal rosszabbúl áll a dolog a második kézirattal. A *Kósa-féle példány* egyetlen fennmaradt szövege Horányi két kiadása. Az első bécsi kiadás hibáit Horányi maga is elismerte a második kiadáshoz írt előszóban,[4]) de a második kiadásban sem adta vissza a pontos Kósa-féle szöveget, hanem a Sambucus-codex és a Budai Krónika variansaiból javította.[5]) Igaz, hogy Horányi a corrigált szavakat megkülönböztetésül dült betükkel szedette,[6]) de még ezeknél sem tudjuk biztosan, hogy a dült írás csak javítást vagy betoldást jelent-e?

Az első és legszükségesebb kérdés ezek után, hogy mily viszonyban állnak egymáshoz e kéziratok és kiadások?

Hevenessy és Cornides maguk megjelölik a kéziratot,

---

[1]) 1—14. l.

[2]) Daniel Cornides aeque ex Hevenessio copiam fecit. ed. Podhraczky IX. l.

[3]) *Engel:* Gesch. d. ungrischen Reichs. Wien, 1813. 5. l. Kézai ed. Prodhraczky IX. l.

[4]) ed. Horányi. Budae. 16. l.

[5]) ed. Horányi. Budae. 14. l.

[6]) Hinc verba quae ex utroque accepimus *cursiva*, ut Typographis loqui placet, charactere a nostro codice distinximus.

melyet lemásolnak; ez a kismartoni Eszterházy-féle
Pray nem tudósít, hogy honnan másolt, de már K
Podhraczky ezt a Hevenessy-másolat copiájának ne
Kollárnak tudnia is kellett volna, hogy honnan k
másolat, ha azt Pray személyesen küldte neki, de öss
lításaim eredményeként mégis kénytelen vagyok azt
hogy a Pray-féle másolat nem a Hevenessy-félével
hanem sokkal inkább Cornidesével. Van két eset, hog
des hosszabb passzust kihagy, és Praynál ugyanaz
hiányzik:[2]

lib. I. cap. I. §. 5. ... Civitate die ac nocte consueuerat, altera usque Lituam, tertia in Don fluvii litore, quarta vero Jadrae Civitate Dalmatie.	Civitate Dalmatie.
App. cap. II. §. 4. ... Castri sunt pauperes Nobiles, qui ad Regem venientes, terram eis tribuit de Castri terris, ut pheuda Castri et Castrum KE. KH. K3.	Castri et [3]) castrum KM

van egy hely, melyet mindketten egyenlőkép változtatn

lib. II. c. II. §. 5. fugientes ad Cesarem locuti sunt contra Abam, dicentes KE. KH. K3.	fugientes ad Cesarem conquerentes ac dicentes

Ezek mellett nagyszámú varianst hozhatnék fel,
Cornides- és Pray-másolatokban egyenlő. Pl.

[1]) Cuius apographum ex ditissima penu Hevenessiana comı
mecum G. Prayus e S. J... Kollár: Ad P. Lambecii commeı
librum I. Vindobonae, 1766. 688. l. Cl. Georgius Pray apograı
nessyani copiam inter Ms. sua in fol. Tom. 29. p. t. et seq. retu
ed. Podhraczky. IX. l.

[2]) A szövegek jelölésére a köv. jeleket használom: Kéz
nessy-féle másolata a budapesti egyetemi könyvtárban: KE.;
des-másolat Marosvásárhelyt: KM.; a Pray másolat: KP.;
második kiadása: KH.; Podhraczky kiadása: K3. A fejezet
Podhraczky kiadása szerint idézem.

[3]) ut KM.

lib. I. cap. II. §. 1. Vela fuit Thelae filiae filius.[1])	Vela fuit Filie filius.
ex genere Zemein.[2])	ex genere Teman.
c. II. §. 2. Deinde Sosdaliam, Rutheniam.	Deinde Sosdaliam, Partheniam.
c. II. §. 3. Panfiliam Frigiam.[3])	Panfiliam [5]) Tejgiam.
c. II. §. 4. qualitate et quantitate Huni.	qualitate, Huni.
c. III. §. 1. discurrens tam paruissimus.	discurrens cum paruissimis.
c. IV. §. 7. prope fluvium Ratus.[4])	prope fluvium Patris.
lib. II. c. I. §. 2. Duci deberent unanimiter intendere KE. KH. K3.	Duci darent unanimiter intendere KM. KP.

Még számtalan kihagyást, változtatást és szórendváltoztatást sorolhatnék fel a Pray- és Cornides-féle másolatok között levő szoros viszony bizonyítására, de megelégszem azzal, hogy még az állandó, visszatérő különbségekre utalok. A többi szövegek *maximus* és *nobiles* szavait ugyanis Pray és Cornides rendesen *mixtus* és *nationes* alakkal variálják. Ezek után, azt hiszem, nem szükséges tovább bizonyítani azt, hogy a Cornides- és Pray-féle másolatok a legszorosabb másolási viszonyban vannak.

A szövegből vett bizonyítékok alapján eldönthetjük azt is, hogy a Cornides-féle másolat semmi esetre sem lehetett a Pray-féle másolat forrása, mert míg a Pray-féle másolat tulajnevei rendesen megegyeznek a Hevenessy-féle másolatéval, addig a Cornides-féle kéziratban gyakran modernizált, gyakran pedig torzúlt alakot találunk. Ha a Pray-másolat a Cornides-másolatról készült volna, Praynak a Cornides-másolatban talált eltérő alakokat Hevenessy alapján kellett volna visszaállítania, a mi absurd feltevés volna.

Vannak ugyan a Pray-féle kéziratnak egyes egyezései a Hevenessy másolattal is. Vannak a Cornides-féle másolatnak

---

[1]) filiae om. K3. Thele file KH.

[2]) Zemem KE.

[3]) Pheygiam KH.

[4]) Racus KH.

[5]) Pansiliam KM.

helyei, a hol az a Pray- másolattal szemben a Hevenessy-félével egyezik, de egyrészt oly jelentéktelenek, másrészt oly aránytalanul elenyészők, hogy az itt kifejtett rokonsági viszony ellen még csak komoly kételyt sem ébreszthetnek.

Három fennmaradt kéziratunk tehát mind a kismartoni Eszterházy-példányon alapszik. A Kósa-féle példánynak emlékét csak *Horányi* két kiadása őrzi. Ezek közül is csak az egyik jöhet számba, mert hisz az elsőt maga Horányi is rossznak ismerte el,[1]) s épen azért adta ki a krónikát másodszor is. De ez a kiadás sem nyújtja a Kósa-féle példány hű szövegét, annyira nem, hogy Podhraczkyt épen e kiadás megokolatlan bővítései indították arra, hogy a Hevenessy-kézirat alapján újra visszaállítsa a szöveget eredeti, habár hibás, állapotába. A *Podhraczky*-kiadás ennek következtében — nehány grammatikai hiba kijavításától eltekintve — alig több a Hevenessy-másolat lenyomtatásánál. Ily körülmények közt azután a szöveg megállapítására alig vannak eszközeink; a három kézirat és a Podhraczky-kiadás ugyanazon kézirat újabbkori — gyakran hibás, máskor önkényesen javított — reproductiója.

Ezekkel szemben Horányi kiadása állítólag más kéziraton: a Kósa-félén alapszik, de nem adja ennek eredeti szövegét. Szerencsére a javításokat és betoldásokat dült betükkel szedette. És ha ezektől eltekintünk, arra a különös eredményre jutunk, hogy a Horányi-féle szöveg végig sokkal szorosabb viszonyban van a Hevenessy-féle másolattal és Podhraczky kiadásával, mint a Cornides- és Pray-másolat, mely szintén csak a kismartoni Eszterházy-féle példány copiája. Az egész különbség nem több egypár javításnál és eltérő olvasásnál, nem több két ugyanazon iratról készült másolat közti különbségnél, úgy, hogy az ember kénytelen felvetni a kérdést, vajjon különböző kéziratok voltak-e a Kósa- és Eszterházy-féle példányok?

A Kósa-féle példányról csak Horányi ír, a többiek utána igazodnak. E szerint a góth írású hártyacodexet *Kósa Jenő,* sz.-ferenczrendü provinciális fedezte fel Magyarország valamely félreeső helyén, és ő bocsájtotta Horányi rendelkezé-

[1]) Kézai ed. Horányi. Budae, é. n. 16. l.

sére.[1]) Az Eszterháziak példányáról csak annyit tudunk Hevenessy és Cornides másolatainak széljegyzetéből, hogy azt a kismartoni könyvtárban őrizték, és hogy szintén hártyára volt írva.

Egyéb adatok nem tartalmaznak semmi oly külső ismertető jelt, melyből el lehetne dönteni, hogy tulajdonkép egy és ugyanazon, vagy két különböző kéziratról van-e itt szó?

Mindkettő hártyakézirat, ez az egyetlen közös vonásuk; a Kósa-féle tizenkettedrét és 69 oldalra terjed, az Eszterházy-félének sem alakját sem lapjainak számát nem ismerjük. Viszont az Eszterházy-példánynak ismerjük őrzési helyét, míg a Kósa-féléről nem tudjuk, hogy hol lelte azt a provinciális? A két kéziratot egy korban nem emlegetik; Hevenessy a XVIII. század első évében (1701) másolja az Eszterházy-példányt s Horányi a század végén erről tudomással sem bír. A Kósa-féle példány pedig nem is tulajdonosáról van elnevezve, azt sem tudjuk: honnan való vagy hova tünt, úgy hogy a szöveg feltünő egyezését tekintetbe véve, — szerény nézetem szerint — minden valószínüség arra mutat, hogy ugyanazon kéziratról van szó mindkét esetben. A tévedést pedig ez esetben az okozhatta, hogy a későbbi írók azon kéziratot, melyet Kósa Horányihoz juttatott, Kósa tulajdonának tartották s így csináltak Kósa-féle példányt.

Nézetem támogatására még külső argumentumokat is óhajtok felhozni. *Kósa* szerzetének igen jelentékeny férfia volt (1714—1783.), ki a szerzet történetét is megirta az 1774-ik évig egy 500 oldalas, sürün beírt foliokötetben,[2]) s így abban a helyzetben vagyunk, hogy az összeköttetést közte és az Eszter-

---

[1]) Charactere gothico in membrana manu ex aratis Chronicis . . . quae . . . Provinicae Pater Eugenius Kósa Ord. S. Francisci obscuro quodam Hungariae angulo delitescentia . . . mihi . . . communicavit. Codex hinc in forma duodecima novem et sexaginta columnis absolvitur. Kézai ed. Horányi, 5. l.

[2]) Czime: Fratris Eugenii Kósa antiquarii Provinciae S. Mariae in Hungaria Ordinis Minorum S. P. N. Francisci Strictioris Observantiae Collectanea ab anno Aerae Christianae 1206 ad Annum usque 1774. — Részei: I. Provinciam ipsam exhibet (1—282. l.) II. Modernos Conventus exhibet (283—432. l.) III. Abalienatos et Desolatos exhibet (433—474. l.).

házyak közt saját művéből vett adatokkal fedhetjük fel. Kósa 1768-ban lett első ízben provinciálissá. Tisztét szomorú körülmények közt foglalta el. Augusztus 2-án leégett a ferenczrendűek Sz. Mihályról elnevezett kismartoni kolostora és temploma a gvardianatus és könyvtár kivételével, melyeket csak nagy erőfeszítéssel tudtak megmenteni.[1]) Kósát tehát elsősorban az újraépítés gondjai foglalták el.

A kismartoni zárda alapítói és kegyurai az Eszterházyak voltak. A leégett kolostor helyén a ferenczieknek ugyan már 1414-ben is volt rendházuk, de ezt 1526-ban elhagyni kényszerültek,[2]) újraalapítását *Eszterházy Miklósnak* köszönhette, ki ezt állítólag már 1622-ben, midőn Bethlen körülzárta, megfogadta, kiviteléhez azonban csak nádorrá való választása után, 1625-ben fogott.

1630 nov. 9-én már felszentelték a kolostort,[3]) melyet az alapító fia, Pál nádor kitüntetésben részesített: ide temette 1682 márczius 31-én elhalt nejét, és maga is ezt az egyházat választotta ki temetkezési helyéül.[4]) Még több ízben is elhalmozták az Eszterházyak adományaikkal a franciscanusokat. Már Pál nádor akart nekik ugyancsak Kismartonban, a kálvárián új templomot alapítani, melynek alapkövét azonban csak Eszterházy Antal tette le 1758 junius 4-én, míg a felszentelés Eszterházy Miklós jelenlétében 1766 julius 30-án ment végbe.[5]) Pápai rendházukat szintén egy Eszterházy, Ferencz, Miklós fia, Pál testvére alapította.[6]) Semmi sem volt tehát természetesebb, mint hogy Kósa ismét az Eszterházyakhoz, nevezetesen Eszterházy Miklóshoz folyamodott támogatásért.[7])

Eszterházy ezt meg is igérte, minthogy pedig a barátok a rendház kibővítését is tervezték, az ehhez szükséges 2000 frt előteremtésére gyűjtést indítottak. Kósa serénykedhetett is az

---

[1]) Id. mű c. 48. 273—4. l.
[2]) Id. mű 352. l.
[3]) Id. mű 353. l.
[4]) Id. mű 354—5. l.
[5]) Id. mű 402—4. l.
[6]) Id. mű 391. l.
[7]) Id. mű 274. l.

építkezések körül, mert még hivatalának letevése előtt 1771-ben készen állott az új épület.[1])

Provincialatusa alatt az újjáépítés munkálatai közt sokszor fordulhatott meg Kismartonban, a mi bennünket a könyvtár szempontjából érdekel.

Mint említettük, a tűz csak a gvardianatust és a könyvtárt kímélte meg. A könyvtár, úgy látszik, még az alapító Eszterházy Miklós jóvoltából keletkezett 1630-ban, gazdagodását azonban *Pál nádornak* köszönhette, ki az Eszterházyak kismartoni könyvtárát rájuk hagyományozta (1713.). Az Eszterházyak mai kismartoni könyvtára csak 1866-ban alakult bécsi és eszterházai könyvtáraik egyesítéséből.[2]) Az Eszterházyak adományából keletkezett franciscanus könyvtár különben mai napig »*Bibliotheca Franciscana Eszterházyana*« czímet visel. Ebben a könyvtárban kellett tehát meglennie Kézai azon kéziratának, melyet 1701-ben még Hevenessy a nádor könyvtárában lemásolt és Magyarország ezen szegletéből küldhette el azt Kósa Horányinak, még pedig második provincialatusának idejében (1777—1781.), mert Horányi a »*Memoria Hungarorum*« 1776-ban megjelent második kötetében még csak a bővült Kézait ismeri.[3]) Talán épen a Memoria Hungarorum Kézaira vonatkozó sorai indították Kósát arra, hogy a kéziratot Horányi rendelkezésére bocsássa.[4]) A kérdés az, hogy mi történt a kézirattal 1782 után, visszaküldte-e azt

---

[1]) Id. mű 275. l.

[2]) Az Eszterházy-könyvtár történetére vonatkozó adatokért hálás köszönettel tartozom dr. Merényi Lajos levéltárnok úrnak, ki a legszivesebben segített munkálataimban. Az 1713-ban a franciscanusokhoz került könyvek jegyzékét még őrzik az Eszterházyak kismartoni levéltárában, Kézai azonban ily czímen nincs benne. A ferencziek könyvtárának primitiv katalógusa, mely szerzőt nem szokott megnevezni, szintén még az adományozás idejéből való lehet. — Mindkét jegyzékben benne van a »De ingressu Hunnorum e Scythia« (Hist. Prof. 103.) mely alatt a kéziratot sejtem, noha az a »Nucleus Rerum Hungaricarum« (H. Prof. 116.) vagy a »Heroes Hungariae« (H. Prof. 102.) alatt is rejtőzhetnék.

[3]) Kézai vetustissimus Hungariae chronographus, ex quo anno Ch. MCCCLVII chronico suo, in membrana scripto plura inseruit anonymus auctor cuius simul et Kézai opus in aug. bibliotheca servatur.

[4]) A Memoria Hungarorum a provincia pozsonyi könyvtárában megvan.

Horányi Kismartonba, vagy 1809-ben bekövetkezett halála után többi könyveivel együtt a piaristák budapesti könyvtárába került-e?[1])

Azt hiszem ez adatok elég meggyőzőek arra, hogy a két *Eszterházy- és Kósa-féle kéziratot egy és ugyanazon kéziratnak tekintsük*, a melynek ösmert emlékei a szöveg bizonyítékai szerint így származtak egymásból:[2])

hártyakézirat (?)

Horányi 1-ső kiadása — Hevenessy másolata

Horányi 2-ik kiadása — Prey másolata — Podhraczky kiadása

Cornides másolata

[1]) Megkisérlettem a kézirat fölkeresését is, e téren azonban nagy akadályokba ütköztem. A kismartoni ferenczrendi, valamint a budapesti piarista könyvtár is a lehető legnagyobb rendetlenségben van, a hol a könyvek minden rendszer nélkül összevissza dobálva hevernek, a hol az ember semmiféle útmutatást nem kap, hogy e chaotikus zűrzavarban csak némileg is eligazodjék. Ehhez járul az ujjnyi vastag portól belepett könyvek egymás mögött és fölött való sűrű összezsúfoltsága s a kismartoni könyvtárban a szekrények czélszerütlensége is. Bár a szekrények nem üvegesek, széles faráma van rajtuk s hogy az ember némely sorokhoz hozzáférjen, előbb e nagy fakereteket kell levennie. Pedig ez a könyvtár sok érdekes könyvet rejteget, hogy egyebet ne említsek, Oláh Miklós könytárának egy részét is: szép Aldinákat, görög és római auctorokat (köztük egy Homerost is) Oláh sajátkezű sűrű és bő megjegyzéseivel, oly bőrkötésekben, melyek a könyvkötészet legszebb produktumai közé számíthatók. — Nem kevésbbé érdekes lehet a budapesti piarista könytár anyaga sem, a hol Horányi hagyatékán kívül még a szerzet más több nevezetes tagjának hagyatékát őrzik. A könyvtárnak nagy rendetlensége következtében azonban nagy elfoglaltságom mellett Kézai felkutatásának munkáját abba kellett hagynom. — Biztonság kedvéért még az ország összes franciskánus könyvtáraihoz kérdést intéztem, vajjon nem rejtőzik-e ott a kézirat, kérésemhez a megczimzett válaszlapot is mellékelve. Sajnos azonban, ez a kisérlet nem járt eredménynyel, a válaszokban, — melyekért ezennel köszönetet mondok, — tudósítottak, hogy a kézirat nincs meg, az andocsi (Somogy m.), boldogasszonyi (Moson m.), dunaföldvári, füleki, galgóczi, kolozsvári, nagykanizsai, szegedi és szécsényi házak pedig válaszra sem méltatták kérésemet, holott a Magyar Minerva szerint Szécsényben 65, Füleken 73, Kolozsváron 255, Szegeden 300 kéziratot őriznek.

[2]) A Dubniczi Krónikáról szóló forrástanulmányom irásakor e viszonyról még nem volt helyes képem s e szerint a Kézai-kéziratokról szóló részt, mint hibásat ezennel visszavonom. (V. ö. Századok 1899. 239. l.)

A szövegek közül kétségtelenül a Horányi- és Hevenessy-félék adják a jobb textust, mig Cornides és Pray másolataiban a szöveg romlottságának igen nyilvánvaló bizonyítékai vannak, mint azt már az előbbi összehasonlításban észlelni is lehetett.

Minekelőtte a mű tulajdonképeni tárgyalására áttérnénk, még egy igen fontos kérdés, mely hosszú időn át megtévesztette a Kézaival foglalkozó kutatókat, vár eldöntésre: t. i., hogy mily viszonyban vannak e szövegek a *Sambucus-codexhez.*[1])

Hisz Kézai felfedeztetése *Wadding* által[2]) tulajdonkép a Sambucus-codex felfedezése.

Ezt a codexet említik Kézai krónikája néven egy századdal későbben a magyar irodalomban *Kollár,*[3]) *Bod,*[4]) *Engel*[5]) is, és szerepel e codex neve a Kézai-kéziratok közt a legújabb időkig; még történelmünk millenáris kiadásában is facsiміléje alá »Kézai első lapja« czímet függesztettek.

Pedig a Sambucus-codex és Kézai több másolatban reánk maradt szövege közt bizony nagy eltérés van. Maga a nagyobb rész — úgyszólván csak csekély kivételekkel — a Budai Krónikával egyezik, habár mindig vannak oly eltérései a Budai Krónika szövegétől, melyek a Kézaival és a Pozsonyi Krónikával való szoros rokonsági viszonyt árulják el. A megtévesztő és zavart okozó csak az, hogy ez a kézirat Kézai előszavával és bevezetésével indul meg, sőt, hogy ennek jobb szövegét adja, mint a többi ránk maradt másolatok. De — s ezt kell először kiemelnem — a Sambucus-codex Kézai másolata nem lehet, mert *Kún László* uralkodásának azon tíz

---

[1]) Horányinak csak második kiadását veszem tekintetbe, minthogy az elsőt maga is hibásnak tartja. — Endlicher és Florianus kiadásai itt szintén nem jöhetnek tekintetbe.

[2]) Waddingus: Annales Minorum. Romae. 1732. II. 166. l. és VII. 259. l. Akademiai Értesítő 1855. 78. l. — Waddingus élt 1578—1657.

[3]) Ad P. Lambecii Commentariorum de Augusta Bibliotheca librum I. Vindobonae. 1766. 688—691. l.

[4]) Magyar Athenás. 1766. 141. l.

[5]) Kovachich: Sammlungen kleiner noch ungedruckter Stücke XXVIII. V. ö. a függelékkel 155. l.

esztendejét, melyek történetét Kézai megirta, nem innen veszi át, hanem erre vonatkozólag is a többi krónikăk e ponton sokkal szegényebb és gyarlóbb elbeszélésével egyezik. Ez az egy argumentum is elég annak bebizonyítására, hogy a ránk maradt rövid Kézai-szövegek nem lehetnek kivonatok egy Kézaitól származó, esetleges bővebb krónikából, melyet a Sambucus-codex tartott volna fenn, mint azt egy időben Engel hitte.

II.

KÉZAI KÖLCSÖNZÖTT SZÖVEGÉNEK BIRÁLATA ÉS EREDETE.

Feladatom most már első sorban az lesz, hogy megvizsgáljam *Kézainak a többi krónikához való viszonyát*, különösen abból a szempontból, hogy mit meríthetett azokból, vagy azok mit meríthettek belőle.

Az összehasonlítandó codexek közt első helyen — természetesen — a *Sambucus-codex* [1]) fog állani, mellette pedig a vele egy családhoz tartozó *Budai Krónika*,[2]) *Acephalus-codex* [3]) és *Dubniczi Krónika*.[4] Ezekkel szemben a *Bécsi Képes Krónikát* [5]) és rokonait a *Kaprinai-*,[6]) *Teleki-*,[7]) *Béldi-* [8]) és *Csepreghy-codexeket* [9]) és a már fentebb említett, és Kézaihoz szintén sokban közel álló *Pozsonyi Krónikát* [10]) kell még bevonni az összehasonlítás keretébe. Hogy pedig elkerüljem azt a gyanút, hogy csak azon pontokat használom fel tanulmányomban, a melyek talán egy előre megalkotott nézet bizonyítására alkalmasak, nem fogom érveimet azon sorrendben felsorolni, melyben logice egymásra következnének, hanem végig fogom venni Kézai egész szövegét s minden pontnál rá fogok mutatni arra, a mit belőle következtetni lehet, természetesen oly esetekben is, midőn az az ellentétes vélemények bizonyítékául szolgál.

---

[1]) Idézeteknél S.-el fogom jelölni.

[2]) Jele: BK. Hess 1473-iki kiadás után.

[3]) Jele: A. Bécsi császári könyvtár 545. cod.

[4]) Jele: D. Budapesti Nemzeti Múzeum könyvtára. Cod. Lat. Med. Aevi. 165.

[5]) Jele: BKK. Bécsi császári könyvtár 405. cod.

[6]) Jele: K. Budapesti egyetemi könyvtár. Stephani Kaprinai Collectaneorum Manuscripta in 4-to B. tom. VII.

[7]) Jele: T. Budapesti akadémiai könyvtár Lat. Cod. 4-r. 12. sz.

[8]) Jele: B. Egri érseki könyvtár.

[9]) Jele: Cs. Marosvásárhelyi Teleki-könyvtár fol. 1029. sz.

[10]) Jele: P. Pozsonyi káptalani könyvtár.

a) Az előszó és a bevezetés.

Az előszóban Kézai elmondja, hogy a király megismerni óhajtván a magyarok történetét, ez őt arra indította, hogy a különböző országokban szétszórt adatokból összehasonlítsa azt, de nem utánozta *Orosiust*, ki igazságtalan a magyarok iránt és azokat gonosz szellemek: aliorumnák ivadékainak mondja, czáfolja ez állítást a biblia alapján és azzal is vádolja Orosiust, hogy elvakultságában csak a magyarokra kedvezőtlen eseményeket jegyezte fel. Ő nem fog így tenni, czélja az igazságot keresni: *»veritatem imitari«*.

Hogy a származásról szóló ama mese nem Orosiusnál, hanem *Jordanesnél* és *Sigebertus Gemblacensisnél* van meg, és hogy ama vád Orosius ellen, hogy a fél ezredévvel később élt Ottónak akart kegyeiben járni, óriási anachronismus, nem változtatja meg ezen ajánlás értékét. A középkori írók azon kevés eszközök mellett is, melyek tudásuk kibővítésében rendelkezésükre állottak, szerették fitogtatni nagy tudományukat, s így aztán nem is csodálhatjuk, ha néha helytelenül alkalmaztak valamit, ha néha cserben hagyta emlékező tehetségük. Jordanes különben is az aliorumna-mondánál tényleg Orosiusra hivatkozik, a mi nagyon érthetővé teszi e hibát.[1]) Érdekesebb már az érvelés ez ellen a mese ellen, de tulajdonkép az egész előszónak csak annyiban van értéke, hogy megtudjuk belőle a szerző nevét, a kort, melyben ír és az iratás okát. Hisz maga az előszó azután vajmi kevés összefüggésben van a tulajdonképeni művel; még czélja a *»veritatem imitari«* is csak egy odadobott szép frázis, melyet azonban a középkor chauvinista embere nem tudott elérni.

Mindennél fontosabb azonban ránk nézve az a viszony, melyben az előszó két fenntartója, *Kézai* és a *Sambucus-codex* egymáshoz állanak, mert itt mindjárt kitűnik, hogy a helye-

[1]) Post autem non longi temporis intervallo, ut refert Orosius, Hunorum gens omni ferocitate atrocior exarsit in Gothos. Nam hos, ut refert antiquitas, ita extitisse comperimus. Következik az aliorumnáknak Filimer által történt kiűzése.

sebb szöveget a Sambucus-codex tartotta fenn és hogy Kézai — legalább a mint ma ismerjük — csak rossz másolat. Pl.

Cum *uestro* cordi affectuose adiaceret Hungarorum gesta cognoscere.	Cum *nostro* cordi affectuose [1]) adiaceret Hungarorum gesta cognoscere.
... et id *mihi* veraciter constitisset.	... et id *etiam* veraciter constitisset.
... nationis eiusdem *ystorias.*	... nationis eiusdem *victorias.*
... quae diversis *scartabelis* ... sparse sunt.	... quae diversis *sparsa* [2]) *bellis* ... sparse sunt.
... mulieres, que *patrio* nomine *Baltrame* nominantur.	... mulieres, que *generatio* [3]) nomine *Baltucme* [4]) nominantur.
... per deserta *loca siue* litora plaudis meotide.	... per deserta litora paludis Meotidis.
... fiat falsissima *primo* per textum comprobatur S.	... fiat falsissima *porro* per textum comprobatur.[5]) KE. KM. KP. K3. KH.

Mindezekből az értelemzavaró különbségekből világosan látszik, hogy a Sambucus-codex jobb szöveget tartott fenn, ha egy-két helyen a többi kézirat helyesen is ír egy-egy a Sambucus-codexben levő értelmetlenséget.

Még sokkal érdekesebb ez a viszony a következő szakaszban, a bevezetésben, mert itt már egy harmadik szöveg is maradt fenn: a *Pozsonyi Krónikáé,* mely a Sambucus-codex minden legcsekélyebb eltérésénél a Kézai kéziratoktól, mindig az előbbivel egyezik.

... *in* etate sexta.	... *sub* etate sexta.
... diuersas *diuersi historias* [6]) descripserunt.	... *diuersas historias* diuersi descripserunt.
... Orosius aliique quamplures S. P.	... Orosius et *Gotfridus* [7]) aliique quamplures.[8]) KE. KM. KP. K3. KH.

---

[1]) affectusse KP. KM.

[2]) sparta KP. sparsae K3.

[3]) generato KM. KP. generationes K3. Horányi pedig érezve ennek helytelenségét, a *quaedam* szóval helyettesíti.

[4]) Baleneme KM.

[5]) probatur KM.

[6]) istorias S.

[7]) Gotfredus KM.

[8]) complures KP.

De nemcsak ezek az eltérések bizonyítják, hogy a Sambucus-codex és a Pozsonyi Krónika tartotta fenn az eredetibb és helyes szöveget, hanem különösen az e fejezet végén a Sambucus-codexben és a Pozsonyi Krónikában levő az a passzus, mely a Kézai kéziratokból teljesen hiányzik: »*Ego autem in illo tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas abundauerat*[1]) *et omnis caro ad malum, quam ad bonum pronior erat*«.[2])

Ez a krónika is, mint a többi régi magyar kútfőnk, Augustinus felfogásának hódol, s ezen katholikus-keresztény szempont szerint a nemzet származtatását Noetól vezeti le; tehát az aetas secundával kezdi. A *genesis* történetét különben krónikáink kétfélekép tárgyalják. Az egyik csak rövid vázlatos elmondása a leszármazásnak, mely a Semtől, Kámtól és Jáfettől származott nemzetségek számának elmondása után mindjárt a Bábel tornyának építésére tér át. A másik bő, részletes felsorolása az egyes nemzetek származásának. Természetesen mindkettő biblikus alapon áll. Az előbbi, rövidebb változat a Budai Krónikában, Sambucus-codexben és a Pozsonyi Krónikában van meg; az utóbbi, bővebb változat pedig a Bécsi Képes Krónikában és rokonaiban: a Kaprinai-, Teleki-, Béldi- és Csepreghy-codexekben, továbbá a Dubniczi Krónikában, mely itt még a Bécsi Képes Krónika nyomán halad. Kézainál szintén ama rövidebb változatot olvashatjuk.

Az egyes krónikák egymáshoz való viszonyára már itt bepillantást enged vetnünk, hogy a különböző kéziratok hogy osztják fel a *hetvenkét nemzetséget* Sem, Kám és Jáfet közt. A magyar krónikákban a Sem, Kám és Jáfettől származott nemzetségek számainak összege gyanánt az augustinus-tanokkal elterjedt 72-es számot kell keresnünk, ha esetleg a végösszeg nem is tesz ki épen 72-őt. Végösszeg gyanánt különben valamennyi magyar krónikában egyhangúan hetvenkettő áll. De már a részleteknél vannak eltérések. Isidorus felosztásának a Bécsi Képes Krónika számarányai felelnének meg, hogy t. i. Jáfettől 15, Kámtól 30, Semtől pedig 27 nem-

[1]) habundauerat. P.

[2]) prompcior P.

zetség származott.[1]) Ha nem tudnók, hogy a Bécsi Képes Krónika genesise épen Isidorus és Hieronymus alapján megváltoztatja a genesist, s annak eredetibb formája ellen polemizál, úgy ezt tartanók az eredeti változatnak. A Budai Krónikáról szóló tanulmányomban azonban kimutattam a Bécsi Képes Krónika szövegének a Budai Krónika szövegéből való átalakulását,[2]) s így itt a Budai Krónika és Sambucus-codex változatát kell krónikáink eredeti számfelosztásának tekintenünk. E szerint pedig Semtől 22, Kámtól 33 és Jáfettől 17 nemzetség származott.[3]) Kézai és a Pozsonyi Krónika számarányain határozottan meglátszik, hogy szintén ebből torzúltak el, még pedig a Pozsonyi Krónikában az által, hogy az író Jáfetnél megismételte a Semhez tartozó számot, Kézainál pedig, hogy a Sem 22 nemzetségéből 25, a Kám 33 nemzetségéből pedig 37 lett; oly hibák, melyek a római számok másolásánál könnyen fordulhattak elő. Így azután a tulajdonképeni végeredmény a Pozsonyi Krónikában 77, Kézainál pedig épen 79 lett volna, de azért mindketten csak 72-őt írtak végösszeg gyanánt, mi mindkettejük gondatlan másolásának bizonyítéka.

A rövid genesissel szemben áll a Bécsi Képes Krónika családjának igen bő leszármazási táblája, mely saját vallomása szerint *Josephus*[4]) és *Hieronymus*[5]) után készült.

Ezzel kapcsolatban tárgyalják krónikáink a *Bábel tornyának* építését s e torony építőjének, *Nimródnak* történetét is. A kettéválás még itt is megvan. Magát Nimródot a Bécsi Képes Krónika és a családjához tartozó codexek a Genesis X. része alapján hatalmas és kegyetlen vadásznak jellemzik, kinek uralma Babylontól a tengerig terjedt, s a bibliának még azon szavait is átveszik, melyek szerint a hatalmas vadászokat közmondásszerűen Nimródoknak nevezték. A másik variatióban, melyet Kézai is követ, mindez hiányzik; de megegyezik a két változat abban, hogy mindkettő őt tekinti a Bábel

[1]) Ugyanígy osztja fel. D. K. T. B. Cs.
[2]) Századok 1902., 729—752. és 810—831. l.
[3]) Ez a számarány a német Mügelnnél is.
[4]) Josephus Flavius: De antiquitate Judeorum libri XX.
[5]) Quest. Hebr. in Genesim.

tornya építőjének, a mi szintén az egyházi atyák befolyásának tulajdonítható, kik tényleg ezzel a hatalmas fejedelemmel hozták kapcsolatba a Bábel tornyának építését.[1])

Kézai, a Budai Krónika, a Sambucus-codex és a Pozsonyi Krónika ugyanis elbeszéli, hogy 201 évvel a vízözön után Nimród óriás, Thana fia, a Jáfet nemzetségből megkezdte a torony építését, hogy egy esetleges hasonló veszedelem elől oda menekülhessen. Ezt követte isten haragja és a nyelvzavar. A toronyban pedig az istenek *(Deorum)* temploma volt a legpazarabb kivitelben, melyet le is ír. A torony szélessége 15.000 lépés volt, hossza ugyanannyi, s a hold köréig akarták emelni. *Nubia* és *Egyiptom* között feküdt, romjai pedig *Memphis* és *Alexandria* közt láthatók.

Ezeket a nagyon is különböző adatokat, melyek a tornyot Nubia és Egyiptom közé teszik, romjait pedig Egyptom másik végében látják, *Krausz* igyekezett összekapcsolni és megmagyarázni.[2]) A középkori tudósok felületessége és tudákossága mellett az ilyes tévedések könnyen megeshettek.

Már az évszám is helytelen; Isidorusnál 134 áll; Josephusnál 411; a Septuagintában 431 jön ki, tehát a magyar krónikák 201-ik éve egyikkel sem egyezik.

Különben az egész elbeszélés ellentétben áll a bibliával, mert e szerint Nimród nem Thana fia, hanem Kusé,[3]) s a toronyépítés oka sem a veszedelem elleni menhely keresése, hanem a dics- és hírvágy. A krónika forrása itt Josephus lehetett, a kire a krónika hivatkozik is; ő említi ezt az okot,[4]) s az ő előadásával egyeznek más vonások is. A torony alatt a babyloni *Bél templomot* kell érteni. Ennek leírása *Herodotos* leírásán alapszik, onnan tudja a krónika, hogy a torony négy-

---

[1]) Hieronymus: Quest. Hebr. in Genesim. »Nemrod filius Chus, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem, regnauitque in Babylone, quae ab eo, quod ibi confusae sunt linguae turrim aedificantium Babel apellata est.«

[2]) *Krausz:* Nemzeti krónikáink bibliai vonatkozásai. 21—30. l.

[3]) Gen. X. 8.

[4]) Josephus Flavius. Antiqu. Jud. Lib. I. c. 4. 2. *πύργον γὰρ οἰκοδομήσειν ὑψηλότερον ἢ τὸ ὕδωρ ἀναβῆναι δυνηθείη μετελεύσεσθαι δὲ καὶ τῆς τῶν προγόνων απωλείας.* A nyelvzavar u. ott. 4. 3.

szögletes és onnan tudja, hogy 15.000 lépés széles és hosszú,[1]) csakhogy egész Babylon nagyságát alkalmazza a torony nagyságára.[2]) A fekvés meghatározásánál a krónikás az *Aethiopia* nevet felcserélte Nubiával, az afrikai Aethiopia nevével. Ha azonban a torony nem az ázsiai Aethiopia és Egyiptom közt feküdt, akkor nem is volt Nimród birodalmában. A krónikás tehát áttette Bábelt Afrikába, és ott összezavarta — Krausz nézete szerint — a hibás olvasás utján keletkezett, de a bibliában bennlevő Syene tornyának fogalmával. Ezt Isidorus Thebaissal kapcsolatban említi: »*Sienites circa Sienem vel Thebas nascitur, trabes ex eo fecere reges*«,[3]) s így okot szolgáltat a kettő összezavarására.

Ez az összezavarás azonban szerény nézetem szerint még a krónikás forrásában mehetett végbe, s talán ott is egyszerűbben. Nem tehetjük fel, hogy a krónikás ismerte volna Herodotost; ő ez adatokat legjobb esetben másodkézből merítette, s — azt hiszem — a zavar itt Herodotos leírásán alapszik. A Bél templomnál ugyanis leírja a torony tetején levő szentélyt s az ahhoz kötött hitet és czeremóniát, azután megemlíti, hogy így van ez Thebaisban is, s áttér ezen thebaisi szentély és hit ismertetésére.[4]) Csakhogy ehhez még hozzájárul, hogy az író Thebaist összecserélte Egyiptom másik királyvárosával, Memphissel. Így lehetett Bábel tornyából Syene tornya vagy thebaisi templom és ebből Memphis, vagyis a Bábel tornyából egyiptomi piramis.

Említettem már, hogy a biblia szerint Nimród Chus fia volt és nem Thanaé, kinek neve nincs is a bibliában.[5]) És ép ezen a különbségen alapszik a két variatió különbsége. A Bécsi Képes Krónika írója jól ismerve a bibliát és az egyházi atyákat, különösen Hieronymust, megbotránkozik azon, hogy Nimród Thana fia legyen, és ezzel ellentétben azt állítja: »*Porro*

---

[1]) 15000 lépés = 120 stadium, mert egy stadium 125 lépés.

[2]) Babylon leírása I. 179., a templomé I. 181.

[3]) Etym. Lib. XVI. 5. 11.

[4]) Herodotos I. 182. ... *κατά περι ἐν Θήβῃσι τῇσι Αἰγυπτίῃσι κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡα λέγουσι οἱ Αἰγύπτιοι.*

[5]) Krausz a Berossus kháld történetirónál előforduló Tanais folyóval akarja e nevet kapcsolatba hozni. Id. mü 25. l.

Chus genuit Nemproth«. Polemizál azon nézet ellen, hogy a magyarok Nimród utódai, tehát hamiták legyenek: »*Ex quibus apparet omnibus dictum illorum esse verum,*[1]) *qui dicunt, quod Hunor et Magor patres Hungarorum fuerint filii Nemproth, qui fuit filius Chus, qui fuit Cham, qui fuit a Noe maledictus: tum quia non essent Hungari de genere Japhet, secundum dictum beati Hieoronymi; tum etiam quia Nemproth nunquam habitauit circa fluvium Thanay, qui est ad orientem, sed ad mare occeanum«.*

Nem érdekelhet bennünket az, hogy az érvek mennyiben helyesek,[2]) sokkal fontosabb, hogy ezzel ellentétben már most mily leszármazást fog felállítani az író. »*Ergo sicut dicit sacra scriptura et sancti doctores Hungari descenderunt a Magog*[3]) *filii Japhet, qui post diluuium anno quinquagesimo VIIIo, sicut scribit sanctus Sigilbertus episcopus Antyochenus in cronica Orientalium nacionum, intravit terram Evilut et ex coniuge sua Eneth genuit Magor et Hunor, a quibus Magari et Huni sunt nominati«.* A krónikás tehát, hogy Hieronymus állításához, a magyarok japhetita eredetéhez visszatérjen, Magogot teszi meg ősatyánknak, őt költözteti Eviláth földjére és ő vele véteti el Enethet is.

De ép ez a polemizálás a kéziratok rokonságára is fényt vet. Ha a másik változat nem lett volna meg előbb, úgy a Bécsi Képes Krónika szerzőjének nem lett volna alkalma érvelni. Az eredeti tehát mindenesetre a genesis rövidebb változata, mely a Budai Krónikában, a Sambucus-codexben, a Pozsonyi Krónikában és Kézainál van meg. A Bécsi Képes Krónika ezzel szemben a bővebb változatot, Hieronymus, Isidorus és Josephus alapján csak azért hozza, hogy kimutassa a jafetita eredetet; és ez a változat ment át a Bécsi Képes Krónika többi rokoncodexébe: a Teleki-, Béldi-, Kaprinai- és Csepreghy-codexekbe is, valamint a Dubniczi Krónikába is.

[1]) A következő mondatok értelméből világos, hogy a *verum* szó itt helytelen s hogy a másolók vagy kifelejtették a *non*-t, vagy a *vanum*-ot másolták *verum*-nak.

[2]) Kifejti Krausz id. mű 36—37. l.

[3]) Magor BKK. Mogol K. Mogrus B.

Ha nem tudnók, hogy ez utóbbi csak az 5-ik fejezetig [1]) másolja a Bécsi Képes Krónikát s azután csak a 21, 22 és 24. fejezeteket veszi még át onnan, különben pedig szorosan a Budai Krónikához tartja magát, hogy ez utóbbiból veszi át Róbert Károly történetének végét: a visegrádi conferentiát, Károly halálát és temetését is, mely fejezetek a Budai Krónikán kívül egyik codexünkben sem maradtak fenn, ha nem tudnók, hogy ezek után a Dubniczi Krónika még Küküllei művét hozza, még pedig azon alakban, a mint az a Budai Krónikában fennmaradt, hogy hozza a Budai Krónika Nagy Lajos halála utáni részét is, mely minden valószínűség szerint magának Hess Andrásnak szerzeménye, úgy azt hinnők, hogy a Dubniczi Krónikának és Bécsi Képes Krónikának esetleges közös őse, melyet azután a Bécsi Képes Krónika kibővített, eszközölte a genesis szövegének ezen kijavítását.[2]) Ez azonban ki lévén zárva, világosan áll előttünk az az eredmény, hogy *a rövidebb változat az eredetibb.*

Krónikáink bővebb szövegezésének (melynek legbecsesebb, de nem legtisztábban fennmaradt emléke a Bécsi Képes Krónika) compilatora megbotránkozott azon, hogy az előtte fekvő krónika Josephus és Isidorus czégére alatt a magyarok hamita eredetét hirdeti, elővette a nevezett egyházi atyákat, és belőlök megszerkesztette az igazságnak és felfogásának jobban megfelelő tant a magyarok jafetíta eredetéről. Ezzel kapcsolatban jutott krónikáinkba a 72 nemzetségnek Isidorus szerinti felosztása Noe három fia között is.[3])

Ezek után áttért e nemzetségek felsorolására s kezdte Jáfet fiaival, a mint hogy Josephus és Hieronymus is vele kezdik. Meghatározta e két egyházatya művei alapján a jafetíta-népek őshazáját, de tévedésből Josephus nevét illesztette Hieronymus meghatározása elé, és Hieronymus nevét

---

[1]) Florianus Dubniczi Krónika kiadása szerint. Fontes Domestici III.

[2]) V. ö. a Dubniczi Krónikáról írt tanulmányomat. Századok 1899.

[3]) Isidorus: Etymologiarum Lib. IX. 2, 2. V. ö. fentebb e számok változásait krónikáinkban.

Josephus szavai elé.[1]) Innen szorosan Hieronymushoz ragaszkodva vezeti le a nemzetségtáblát, azonban kihagyva Gomer fiai közül Rifátot és Togarmát, Javán fiai közül pedig Kittimot és Dodánimot. Kámnál érdeklődése még hamarább csappant meg, unokái közül csak Kúsnak, Nimród atyjának fiait említi, ezek közül is elhagyva Rahámát és Sabtékát, míg Semnek még fiait sem méltatta említésre. A mint Nimródhoz eljutott, elvesztette a fonalat és már csak vele és a magyarok eredetével foglalkozott.

Polemiájához talán *Isidorus* szolgáltathatta az alapot. A magyar és scytha ugyanis a középkori tudósok szemében legalább is rokon fogalmak voltak, hiszen a krónika szerint is Scythia a magyarok hazája volt. Ez a Scythia pedig Isidorus szerint Jafet fiáról Magogról volt elnevezve,[2]) a scythák egyenesen Magogtól származtak,[3]) és a magyarok testvérnemzete a hún is, — a kit Isidorus az Egyiptomba betörő scythákkal is összekever, — a jafetíták területéről, a Tanais mellől tört elő.[4])

---

[1]) Josephus Flavius: Antiquitates Jud. Lib. I. c. 6. 1. *κατοικοῦσι δὲ οὗτοι ἀπὸ Ταύρου καὶ Ἀμάνου τῶν ὀρῶν ἀρξάμενοι καὶ προῆλθον ἐπὶ μὲν τῆς Ἀσίας ἄχρι ποταμοῦ Τανάιδος, ἐπὶ δὲ τῆς Εὐρώπης ἕως Γαδείρων γῆν ἣν ἔτυχον κατα λαμβάνοντες, καὶ μηδενὸς προκατῳκηκότος τὰ ἔθνη τοῖς, αὐτῶν ἐκάλουν ὀνόμασιν.* Hieronymus: Quest. Hebr. in Gen. . . . qui possederunt terram in Asia ab Amano et Tauro, Syriae coeles et Ciliciae montibus usque ad Fluvium Tanain. In Europa vero usque ad Gadira nomina locis et gentibus relinquentes.

[2]) Etym. XIV. 3. 31. Scythia sicut et Gothia a Magog filio Japhet fertur cognominata, eius terra olim fuit ingens, nam ab oriente India, a septentrione per paludes Meotides inter Danubium et Oceanum usque ad Germaniae fines porrigebatur.

[3]) Etym. IX. 2. 27. Magog; a quo arbitrabantur Scythas et Gothos traxisse originem.

[4]) Etym. IX. 2. 66. Ugnos antea Hunnos vocatos, postremo a rege suo Avaros appellatos, qui prius in ultima Maeotide inter glacialem Tanaim et Massagetarum immanes populos habitauerunt. Deinde perucibus equis Caucasi rupibus, ubi feras gentes Alexandri claustra cohibent eruperunt, et orientem viginti annis tenuerunt captivum et ab Aegyptiis et Aethiopibus annuum vectigal exegerunt. Isidorusnak a befolyását vélem ugyanis e fejezet egy másik helyén is konstatálhatni, a hol a krónika Gomerről és a galatákról beszélve áttér a gallokra s eredetüket aránytalanul nagy terjedelemben mondja el: Franciotól, Páris fiától származtatja s Trója pusztulása után Pannóniába költözteti őket, a hol

A származás kérdésével kapcsolatban rátérhetünk a *prologus* kérdésére is. Hogy a Bécsi Képes Krónika s az utána induló codexek lendületes előszava szintén a genesis megváltoztatásával egyszerre történhetett, az több mint valószínű. A genesis rövidebb változata mellett azonban többféle prologus van: a Budai Krónika előszava Karai Lászlóhoz van intézve, a Pozsonyi Krónikában egyáltalán nincs előszó; egyezik azonban a Sambucus-codex és Kézai prologusa.

Minthogy a Sambucus-codex prologusa tünteti fel az eredetibb, jobb szöveget, azon kisértésbe jöhetnénk, hogy a Sambucus-codex tartotta fenn tulajdonképen a teljes Kézait, s hogy a többi kézirat csak kivonat. Minthogy azonban előre bocsájtottam, hogy a Sambucus-codex Kún László uralkodásának első éveit nem Kézai szerint írja le, hanem a többi codexek összesen pár sornyi tudósításait veszi át, — ennek lehetősége ki van zárva.

Eldöntetlenül marad azonban az a kérdés, hogy a prologust ki írta: azon ősforrás szerzője, melyet a Sambucus-codex is, meg Kézai is használt, vagy pedig a két forrás valamelyike. Ha ezek közül a Sambucus-codexnek vagy ősének alkotása volna az előszó, — mert mindig figyelembe kell venni, hogy nem beszélhetünk tisztán a kezünkben levő kéziratról, hanem ki kell terjesztenünk figyelmünket arra az alapszövegre is, mely esetleg többszörös másolás útján jutott el az illető codexhez, a nélkül, hogy lényegi változás történt volna, — ha tehát a Sambucus-codexnek vagy ősének alkotása volna az előszó, úgy Kézai csak kivonat lehet. Ha pedig Kézainak conceptiója lenne, akkor csak úgy kerülhetett volna a Sambucus-codexbe, hogy ez lemásolta Kézai előszavát s azután a bővebb, talán prologus nélküli szöveget írta utána.

E mellett szól a dedicatio: »*Invictissimo et potentissimo*

Siccambriát alapitják s a honnan azután mai hazájukba jutnak el. Isidorus szerint sem jutnak a francziák egyenesen Francziaországba, hanem előbb Cyprus szigetén telepszenek le »ibique urbem nomine antique patriae Salaminam condidisse (perhibetur)«. Etym. Lib. IX. c. 2. 110—111. Valószínüleg épen a miért Isidorus görög eredetűeknek mondja őket, írja a krónikás: »Pannonia, que olim tempore Alexandri Magni, superior Graecia nuncupabatur.«

domino Ladislao tertio gloriosissimo regi Hungarie magister Simon de Keza, fidelis clericus eius, ad illum aspirare, cuius pulhritudinem mirantur sol et luna.« Minthogy itt Kézai neve határozottan ki van téve, ez csak tőle származhatik, de ez nem zárja ki azt, hogy a prologus ezután következő részét más nem írhatta volna, hogy az ne lehetett volna esetleg az utána következő egységes mű számba menő húnhistóriának bevezetése,[1]) a minek ugyan némileg megint az mond ellent, hogy ez a prologus nincs meg a Pozsonyi Krónikában.

Igy a prologus eredetének kérdését eldöntetlenül kell hagyni. A *»Multipharie multisque modis«* szavakkal azonban egy uj szakasz kezdődik, melyet a prologustól eddig is mindig *bevezetés* néven különböztettem meg. Ez a szakasz ugyan szintén hiányzik a Budai Krónikában, de az a körülmény, hogy megvan Kézainál is, a Sambucus-codexben is és a Pozsonyi Krónikában is, azt bizonyítja, hogy ez a krónika első szerkesztésének idejéből való lehet. Itt vannak megnevezve a krónika forrásai: Josephus, Isidorus, Orosius is.[2]) Szerény véleményem szerint az is a mellett szól, hogy ez a rész benne volt az eredeti ősi szövegezésben, hogy ép ezen írók alapján polemizál a Bécsi Képes Krónika a hamita eredet ellen és lehet, hogy Kézai prologusába is innen került bele Orosiusnak oda nem illő neve.

Ha ezt minden kétségen felül be lehetne bizonyítani úgy világos volna, hogy ezen rövid bevezetés volt a krónikák tulajdonképeni előszava, mint a hogy az a Pozsonyi Krónikában és Mügelnnél; ez elé függesztette Kézai a maga előszavát IV. Lászlóhoz, a melyet a Sambucus-Codex másolója is átvett. Elhagyták azután az előszót a Budai Krónika, mely Karai Lászlóhoz szóló és a Bécsi Képes Krónika, mely lendületes czitátumokban bővelkedő, vallásos szellemü előszóval helyettesítette azt.

---

[1]) Erre engedne talán következtetni az is, hogy czélja megjelölésénél tulajdonkép csak a vándorlás történetét nevezi meg: *»sripturus quoque ortum prefate nationis, ubi et habitauerint, quot etiam regna occupauerint et quotiens immutauerint sua loca.«*

[2]) Kézai még hozzáteszi Gottfriedust.

Az azonban mindenkép bizonyos, hogy Kézai szövege a legromlottabb; de a legromlottabb Kézai variansa nem csak itt az előszóban és bevezetésben *(Multipharie — pronior erat)*, hanem a genesis tárgyalásában is.

Romlottsága mellett azonban felismerhetjük még, hogy miből romlott el, s ez által ujabb útmutatást nyerünk, hogy hol keressük az eredetibb, jobb szöveget. A genesisnél is segítségünkre jön ennek bizonyításában a Kézai-kéziratok számtalan eltérése a többi szövegtől. Nem akarok felesleges összehasonlításokat közölni, s ezért csak Kézai legnagyobb eltérését iktatom ide:

sublevata arctabatur, ut preeminens pondus posset levius sustentare grossitudo fundamenti. BK. S. P.	sublevata arctabatur, quod grossities inferior pondus promineus sustineret. KE. KM. KP. KH. K3.

Ez elég világosan beszél.

b) A húntörténet.

A Nimród történetét követő *csodaszarvas mondájával* már áttérünk a húnok történetére. *Heinemann,*[1]) *Kaindl*[2]) és *Karácsonyi János*[3]) ezt Kézai compilatiójának tartották s majdnem általánosan elfogadott nézet, hogy tényleg egységes, önálló és különálló munkának kell tekintenünk. A kik a húntörténettel a hún monda szempontjából foglalkoztak, többnyire e nézetet vallották: még a krónikába való beolvasztás előtt külön is létezett munkának tekintették. Mondatörténeti szempontból legélesebben *Sebestyén Gyula*[4]) foglalt állást a húntörténet önállósága mellett, de noha nem emelik ki annyira, különálló alkotást láttak benne pl. *Petz Gedeon*[5]) és *Bleyer*

[1]) Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. XIII. 1887. 74. l.

[2]) Archiv für österreichische Geschichte. Bd. LXXXVIII., II. Hälfte. 401—408. l.

[3]) A székelyek eredete és Erdélybe való települése. Budapest. 1905.

[4]) A magyar honfoglalás mondái. I. 265—267. l.

[5]) A magyar húnmonda.

Jakab[1]) is. Az Árpádkori történet kiváló kutatója, *Pauler Gyula* is kimondta, hogy *külön mű és gondolkodó író müve.*[2]) Kézai és a húntörténet közt azonban szorosabb kapcsolatot, — a három említett írón kívül — még azok sem véltek találhatni, a kik különben e rész önállósága mellett lándzsát törtek.[3])

A történetírót feltétlenül érdeklik a kútfők forrásai. Érdekes volna a krónikáinkban lévő húnhistória eredetét és forrásait is kutatni, mindazonáltal itt, a hol a kútfő történelmi hiteléről kell szólanunk, nem terjeszkedhetünk ki részletesen egy a históriai igazsággal vajmi keveset törődő rész mondai hitelére; nem tehetjük ezt különösen egy olyan nagy multú kérdésnél, mint a milyen a húnmonda, melyről *Wenzel,*[4]) *Toldy,*[5]) *Ipolyi,*[6]) *Thierry,*[7]) *Húnfalvi Pál,*[8]) *Riedl Frigyes,*[9]) *Heinrich Gusztáv,*[10]) *Petz Gedeon, Karácsonyi János, Sebestyén Gyula* és *Bleyer Jakab* a legellentétesebb véleményeket állították fel.

De nem is szükséges ezt tennünk. Petz, Sebestyén, Karácsonyi és Bleyer igen értékes adatokat hordtak össze s mind a mondákat, mind a történelmi feljegyzéseket alaposan összehasonlították és megbirálták. Munkájuk mindenütt segítségünkre jön s nekünk csak a kútfő története szempontjából bennünket különösen érdeklő helyekkel és kérdésekkel kell behatóbban foglalkoznunk.

---

[1]) A magyar húnmonda germán elemei. Századok. 1905. és külön a Magyar irodalomtörténeti értekezések 7—8. füzete gyanánt. (A lapszámot ez utóbbi szerint idézem.)

[2]) A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest. 1893. II. 488. l., »az első könyvben valami névtelen a húnok történetéről, Attiláról szólt« u. ott.

[3]) Marczali is mondja: »Különben azt kell hinnünk, hogy a második könyv egészen másnak köszöni eredetét, mint a húnok története.« Magyar tört. kútfői. 52. l.

[4]) Reguly Album. 1850. 1. l.

[5]) Irodalomtörténet. 1852. 44. l.

[6]) Magyar mythologia. 1854. XVI. és 153. l.

[7]) Attila-mondák. Ford. Szabó K. 1864.

[8]) Magyarország Ethnographiája. 293. l.

[9]) Budapesti Szemle. 1881. XXVIII. 321. l.

[10]) Etzelburg és a magyar húnmonda. Budapest. 1882.

Az egész rész mondai hiteléről és keletkezéséről pedig *Petz* pályanyertes értekezésében oly itéletet hozott, a melynek alapján az eredményeket röviden összegezhetjük.

Petz említett munkájában ugyanis bebizonyította,[1]) hogy a húnhistória három elem összeolvasztásából alakúlt meg. »Alapja a *történeti tények* és az azokhoz fűzött hagyományok előadása, a melyre nézve a külföldi történetírók munkái szolgáltak forrásul. E történeti előadás hézagainak betöltésére a krónikás az előtte ismeretes néphagyományból merített és valódi *mondai vonásokat* szőtt a történeti anyagba. E mondai részletek eredetökre nézve kétfélék: egyrészt német, másrészt magyar hagyományon alapulnak. A Detréről és Krimhildről szóló *német mondai elemeket* nem vehette írónk sem a Niebelung-énekből, sem más ismeretes német költői forrásból, hanem minden valószinűség szerint a hazánkban lakó németség élő hagyományából, melynek több elemét — krónikáink tanubizonysága szerint — átvette a magyar nép is. Ehhez hozzáfűzött *magyar mondai elemeket*, vékony szálait egy gazdagabb hagyománynak, melyet népünk nem hozott őshonából, hanem az uj hazában vette át a húnokra következő népektől. E mondai elemek egy része nem is a húnok viselt dolgaira, hanem későbbi történeti eseményekre vonatkozott. Krónikásunk e különnemű elemek összefűzése közben *saját felfogását* is érvényesítette, hol változtatva a meglevő anyagon, hol hozzáadva lényegtelen vonásokat.«[2])

[1]) Id. mű. 86—101. l.

[2]) Id. mű 101. l. Hasonlóan magyarázza Heinrich is: »A krónika szerzője kombinálta és egyeztette a rendelkezésére álló anyagot, természetesen egészen külsőleg és kritikai szellem teljes híjával, kiegészítette, a mennyire lehetett a traditio hézagait, hozzáfűzte elbeszélését tudásának és hitének ős forrásához a bibliához, magyarázgatott és etymologizált — rendesen igen naiv, sokszor nevetséges módon, de nagyon is sokat, még pedig korának szempontjából nem sok rosszat, hanem nagyon sok jót teszünk fel róla, ha költőnek képzeljük, ki phantasiájából merítette, vagy ha úgy tetszik, ujjából szopta elbeszélésének lényeges részeit. A magyar krónista készen találta nemcsak saját népénél, hanem nyugati szomszédoknál is a magyarok és húnok összetartozását; készen találta a történeti szempontból kifogástalan feljegyzések mellett a külföldi költészet és a házai monda anyagát. Ez össze nem kapcsolható elemekből próbált ő egészet alkotni; csodálhatjuk-e, hogy ez nem sikerült.« Etzelburg és a magyar húnmonda. 27. l.

Kétségtelen, hogy a krónikást műve megírására csak a magyar monda, nevezetesen a hún-magyar rokonságnak már az új hazában kifejlett mondája ösztönözte. E nélkül a húnhistóriára a magyar krónikában szükség nem lett volna, s bizonyára nem is jutott volna senkinek sem eszébe, hogy a húnok történetét a magyarokéval kapcsolatban megírja.

De kétségtelen az is, hogy a krónikásban megvolt az a középkori tudákos gőg is, a mely korának legtöbb írótársát jellemezte s a melylyel Anonymus is »az énekmondók csacska énekeit és a parasztok dőre meséit« lenézte. Ezért kutatott írott forrás után, a melyben szintén megtalálhatja azt, a mit a parasztok meséi megörökítettek. Ha talált ilyesvalamit, azt örömmel át is vette nagytekintélyű, tudós elődeitől, de a hol nem talált, minthogy elvégre is a kapcsolatot el nem ejthette, ott azután kénytelen volt a magyar mondához folyamodni.

Ez a magyar monda ugyan Petz szerint az ország német lakosai révén terjedhetett a magyarság körében, Sebestyén és Bleyer kutatásai után azonban aligha kell itt a csak a magyarok megtérése után betelepült németek közvetítését felételeznünk, mert el kell ösmernünk, hogy a húnmonda Pannoniában, Attila szereplési területén, a húnok bukása után is fennmaradt, élt és népről-népre átöröklődött, mígnem a magyarok is átvették és új magyar elemekkel bővítették.

A húnhistória különböző forrásai közül a magyar és az új hazában talált mondai elemeket vizsgálódásainknál nagyrészt figyelmen kívül kell hagynunk, mert nem nyújtanak oly szilárd alapot, a melyen következtetéseket vonnunk lehetne. Vizsgálódásunk főleg arra fog szorítkozni, hogy a történeti tényeket az író mily külföldi *történetírók* munkáiból vette s esetleg mennyiben alakította azokat át saját felfogása?

Ki kell emelnem, hogy egyelőre csupán a *szöveg keletkezésének* kérdésével fogok foglalkozni, és már itt figyelmeztetem a szíves olvasót arra is, hogy egy bizonyos külföldi kútfő következetes használata *nem mutatható ki* s hogy a külföldi írók használata mindig igen *szabadon* történik, minek következtében kétségtelen direct átvételeket nem igen találunk. *Karácsonyi* véleménye szerint az író *Viterboi Gottfried* és *Troppaui Márton* műveit használta, szabadjon azonban ezzel

szemben már most *Jordanes* és *Sigebertus Gemblacensis* hatására is a figyelmet felhívnom.

Vizsgálódásaink czélja tehát, hogy a húnhistoria mily alakot öltött Kézainál, a mihez viszont szükséges tudnunk azt is, hogy mily alakban van meg a többi krónikában. Első sorban pedig figyelemmel kell kísérnünk, hogy a hol Kézai és a többi krónika közt eltérés nyilvánul, melyik a helyesebb, vagy inkább az eredetibb a két variatio közül.

Ez a munka elég nehéz, mert ép a húnhistoria krónikáinknak az a része, a hol a különböző kéziratok a leginkább megegyeznek.

A hún monda első fejezete (minthogy a genesistől, mely mintegy e fejezet bevezetéséül szolgál, eltekintünk) a *csodaszarvas mondája*, melynél Kézai és a többi krónikák közt mindössze csak a Maeotis földjének leírásánál van némi csekély eltérés, mely azonban a codexek rokonsági viszonyára mégis érdekes fényt vet, a miért is ide iktatjuk:

fluuiis [1]) currentibus,[2]) herbis, siluis, piscibus, volucribus et bestiis copiatur. BK. S. P. BKK. B. T. K. Cs. D.	fluminibus penitus carens, herbis, lignis, volatilibus, piscibus et bestiis copiatur. KE. KM. KP. KH. K3.

A többitől eltekintve vegyük figyelembe a *fluuiis currentibus* kifejezést, mely kétségtelenül értelmileg és grammatikailag csak ezen a Budai Krónikában levő alakjában helyes. A Sambucus-codexben, melynek szövegét a Budai Krónika javította, ennek helyén az eredetibb *fluuiis currens*, tehát eltorzult szöveg áll, de ezt veszi át a Bécsi Képes Krónika, a Teleki- és Csepreghy-codex és Dubniczi Krónika is, bebizonyítva ez által ezen varians eredetibb voltát. A Béldi- és Kaprinai-codex írói azonban észreveszik, hogy a két szó nincs megegyeztetve, javítani akarnak tehát, de eltorzítják a másik szót is s nem veszik észre, hogy a *fluuius currens* nem illik bele a mondatba. Észrevette a Pozsonyi Krónika is a *fluuiis currens* kitétel hibás voltát, de ő grammatice jobban javított,

[1]) fluuius B. K.
[2]) currens BKK. T. B. Cs. K. D. carens P.

midőn a különböző természeti áldásokkal szemben azt írta, hogy Scythia *fluuiis carens.* Egy ily, ez utóbbi értelemben tett változtatás szolgáltathatta csak azután az alapot Kézai variansához: *fluminibus penitus carens.* A mi különben a Maeotis ingoványait illeti, kétségtelen, hogy ez alatt a Maeotis tengertől, — a mai Azowi tengertől — keletre, a Kaukázustól éjszakra fekvő területet kell értenünk. Erre a területre vándoroltak be *Priskos Rhetor* tanusága szerint az V. század közepén az akkor még onoguroknak nevezett magyarok szoríttatva a mögöttük lakó sabírok által.[1]) Innen törhettek be *Kolchisba* is, hol *Agathias*[2]) szerint egy *Onoguris* nevű város őrzi ama győzelem emlékét, melyet a kolchisiak az onogurok betörő csapatai felett arattak.[3]) Erre vall e területnek bősége tavakban és ingoványokban is;[4]) és így positív argumentumokat is hozhatunk fel Kézai »*fluminibus penitus carens*« kifejezése ellen, a mi nem állhat arra az országra, mely északon valószínűleg a *Donig (Tanais)* terjedt, s melynek folyói közül elég a *Kubánt (Hypanis), Jegorlikot, Jeját (Rhombites)* és *Kumát (Udon)* említeni. És hogy tényleg ezt a területet kell értenünk, kitűnik a krónikák azon kitételéből is, hogy az ország Perzsiával határos.[5]) Dissonáns hang csak egy van ez ország leírásánál, t. i. hogy e területet egy gázló kivételével minden oldalról tenger veszi körül, a minek magyarázatát adják különben a mocsarak és a krónikák: »*aditus illic difficilis et exitus*« kifejezése.[6])

---

[1]) Corp. Script. Hist. Byzant. I. 158. l. vagy Kuun: Relatio II. 71. l.

[2]) Élt 536—582.

[3]) Kuun: Relatio II. 85. l. V. ö. Thúry: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok 1896. 789. l.

[4]) Mocsarak határolják a Volga deltás és mocsaras alsó folyásától délre az ergeni dombok felől is. A Manyts egész folyásán végig mocsaras; a Kaspi-tenger mellett a Kuma és Terek torkolatvidéke, valamint az Azovi tenger melletti, a Tejától a Kubánig terjedő partvidék is csupa mocsár és tó.

[5]) Regio quidem Meotida Perside provincie est vicina.

[6]) Jelentheti ez azt is, hogy e területről észak felé csak a Manyts és Kuma vagy a Don és Volga közti keskeny földterületen, délre csak a Derbenti kapun át lehet közlekedni.

Scythia leírásában azonban már a legnagyobb ellenmondások egész tömege hemzseg. Krónikáink ugyan *Justinus* nyomán e tartományt a tenger és *Rif-hegyek* közé teszik, de a tengert *(Pontus)*, — a mely alatt csak a Pontus Euxinust, a déli határt érthetjük, — északi tengerre: Pontus (!) Aquilonaris-ra magyarázzák. Kétségtelenné teszi, hogy a Fekete-tengert kell értenünk a Pontus alatt *Anonymus* megfelelő helye is: »finis cuius ab aquilonali parte extenditur usque ad *nigrum* pontum«.[1]) A tévedés, úgy látszik, *Jordanesen* alapszik, — kinek hatása itt több helyen kimutatható,[2]) — s a ki azt írja: »ab arctoo id est septentrionali circumdatur *Oceano*«.[3]) E tévedés következtében, minthogy krónikáinkban a keleti határ Ázsia, a nyugati a déli Phasusból átalakított *Etul id est Don*, a Rif-hegység (Ural, Altai, Tien-sán ?)[4]) délre kerül, s Scythia északi ország lesz, a mi éles ellentétben áll az ország napbarnította, meleg égövi népének leírásával.

Kézai »*a zona torrida distans*«-nak mondja Scythiát, s ebben egyezik *Anonymusszal (»torrida zona remotior«)* noha mindjárt megint kitünik, hogy krónikáink nem északi tartományt írnak le. A szomszédos országok ugyanis kelet felé *Jugria* (az Ural és Ob folyó közti vidék), *Tarasz* (Tarsia, a Balkhas tótól délnyugatra) és *Mongolország*, délről *Khowarezm* (Corosmina) és *India* (Aethiopia). A Don, északi tenger és Ural közt fekvő ország tehát egyszerre a Kirgiz-steppére költözött át.

S a *Kirgiz-steppére* ösmerünk egy más helyen is. A krónikák ugyanis leírják *deinde inter meridiem et cursum Don fluvii est desertum immeabile*...«, a mi, ha tekintetbe veszszük, hogy a Don: Etul ezután következő leírásában a Volgára

---

[1]) *Aristeas* a Thien-sán-t vagy az Altait nevezi így. Tomaschek: »Über das arimaspische Gedicht des Aristeas«. 53. l. — Kuun: Relationum etc. I. 31. l.

[2]) Anonymus c. 1.

[3]) Jordanes c. 5.

[4]) V. ö. *mare rotundum—rotunda forma.* Jord.; Scythia... multum patula *in longitudine et latitudine*, Anonym. c. 1. — *longe* se tendens, *lateque* aperiens. Jord. c. 5. továbbá a Maeotisnál nec ulterius iam cuidam licuit ire aut redire, és natura reddidit impervium. Jordanes c. 4.

ösmerünk, lehet a Kirgiz-steppe vagy a legrosszabb esetben, ha e pusztaságot Scythiát határoló vidéknek vennők, az *Ust-Urt,* hozzá értve a Kirgiz-steppe nyugati részét.

Lejebb pedig Scythia keleti szomszédai — noha feljebb már Jugriát, Tarsiát és Mongoliát mondta azoknak — a bessenyők és fehér kúnok, míg nyugaton *circa ... Mare Aquilonis... usque Susdaliam est desertum silvestre,* a mivel megint északi vidéket ír le.

Eredetileg pedig a nyugati határ a Phasusból átalakított *Etul id est Don.* A magyarok ugyan a *Volgát* hívták Etulnak, de e nevet más folyókra is alkalmazták. A Donra különben nem illik rá a leírás, Daczára, hogy előbb a nyugati határnak nevezte, most a szerinte délen fekvő, de Justinus szerint északi Rif-hegységből származtatja,[1]) s a Rif-hegyeken Scythia határán való áttörése után magyar Etul nevének elvesztével Donnak nevezi és délre (!) folyatva a *mare rotundumba* torkoltatja. Hogy e leírás a Volgára jobban illik, a mare rotundum is bizonyítja; a Káspi-tengerről Jordanes is azt írja: »*rotunda forma*«.[2])

Még zavarosabb a másik folyó, a *Togatha-Togora* leírása. Ez Scythiából eredve ködös, sötét vidékek közt *Ircanián* át, — így nevezték a Káspi-tenger mellékét, — az északi tengerbe ömlik.[3])

És betetőzi a zavart, hogy a *Maeotis* leírását is előrántják megint. E zavaros szöveg azonban teljesen egyező krónikáinkban, csak Kézaié tér el tőlük. Mindjárt a fejezet elején van egy lényeges eltérés:

---

[1]) A Rif-hegység a középkor mesés északi hegysége, a melyet nem lehet mai hegységeinkkel azonosítani. Még Marino Sanudo térképén is a Keleti-tengertől China partjáig terjed. V. ö. Peschel: Gesch. der Erdkunde.

[2]) Jordanes c. 5. Az Etul néven különben a X. század arab földleírói a Volgát csak a Káma beömléséig nevezik, innen a Bjelaja beömléseig a Káma és végül a Bjelaja viseli az Etil nevet. V. ö. Honfoglalás kútfői. 470. l. 2. jegyz.

[3]) Ezért Pauler a Pecsorát érti alatta. Kuun a Volgára vonatkoztatja azon középkori hitre támaszkodva, hogy a mare Hyrcanum az Északi-tengerrel összeköttetésben van. Relationum etc. I. 42.

Ab uno latere (scil. Scythiae) Ponto [1]) Aquilonari [2]) ab alio vero Ripheis [3]) montibus includitur, cui [4]) de oriente Asia [5]) et de occidente fluuius Etul,[6]) id est [7]) Don.[8]) BK. S. P. BKK. T. B. Cs. K. D.	ab uno vero latere ponto aquilonali, ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans. De oriente quidem [9]) Asie iunguntur.[10]) Oriuntur etiam in eodem duo magna flumina uni nomen Etul et alterius Togora. KE. KM. KP. KH. K3.

Ez a hely nézetem szerint szintén Kézai szövegének romlottsága mellett szól, sőt többet mondhatunk: bizonyítja, hogy Kézainak ismernie kellett a többi krónikában meglevő bővebb szövegezést. Mert csak, ha felteszszük, hogy nem értette meg, hogy mit akar a krónika kifejezni a »*cui* [11]) *de oriente Asia et occidente fluvius Etul, id est Don*«, passzussal, érthetjük meg, hogy a »*cui de oriente Asia*«-ból »*De oriente quidem Asie iunguntur*«-t csinált vonatkoztatva e mondatot, mint az állítmányból: »*iunguntur*« látszik a »*montes Riphei*«-re. Így azután még az »*Etul id est Don*«-t kellett megmagyarázni, a miben úgy segített magán, hogy ide iktatta a Scythiában eredő ama két folyó nevét, melyről a krónika alább, de még ugyanezen fejezetben bővebben emlékezik meg.

Már Petz — kinek műve lépten-nyomon segítségünkre jön Kézai bírálatánál, — utalt rá, hogy ez a leírás *Justinus* előadásának felel meg, s ha Justinus e helyét akár az eredetiből akár *Regino* átvételéből összehasonlítjuk krónikáinkkal, úgy kétségtelen, hogy Kézai tényleg félreértette a szöveget, melyet másolt és úgy magyarázta azután félre:

Justinus: [12])	*Krónikáink szövege:*
Scythia autem in orientem porrecta includitur ab uno latere Ponto ab altero montibus Ripheis, a tergo Asia et Phasi [13]) flumine.	Ab uno latere Ponto Aquilonari ab alio vero Ripheis montibus includitur, cui de oriente Asia et de occidente fluvius Etul id est Don.

[1]) ponte K.
[2]) aquillonari T.
[3]) niueis P. D.
[4]) cum P.
[5]) Asya BK. BKK. Cs. K. D. Assya B.
[6]) Ethul BKK. B. Cs. K.
[7]) loco »id est« habet »et« K.
[8]) Dun T.
[9]) quid KM.
[10]) iungitur KH. K3.
[11]) scil. Scythie, kiegészítendő sunt.
[12]) Justinus: Trogi Pompei historia l. II. c. 2.
[13]) Reginonál: Ithasi.

Az »Etul id est Don«, mint határmegjelölés pedig valószínűleg az »Etul et Don«, Volga és Don kifejezésből torzult, a minthogy a Kaprinai-codexben tényleg ez az alak van meg.

Scythia elfoglalásánál említik krónikáink az *Alprosurokat*, a miben szintén *Jordanes* hatása ösmerhető fel. Jordanes írja ugyanis Scythia leírásával összefüggésben: »Nam mox ingentem illam paludem transierunt, illico *Alpidzuros,* Alcidzuros, Itimaros, Tuncaros et Boiscos, qui ripae istius Scythiae insidebant, quasi quidam turbo gentium rapuerunt«.[1]) Krónikáink a magyarok Scythiába vándorlásánál említik »...dum adissent, *alprosuros qui nunc pruteni nominantur,* in eo habitantes inuenerunt«, a mi Kézainál »*Alpzuros et Prutenos* in eo invenerunt habitantes« alakban van meg.

A szövegek egymáshoz való viszonyára azonban több fényt vet e fejezet egy másik eltérése:

propter quod[2]) ipsi[3]) Scythe[4]) nulli imperio, nec[5]) etiam[6]) Macedonico, aliquo tempore sunt subiecti.[7]) Et pro tanto vocamus eos demptos,[8]) id est[9]) exemptos[10]) ab omni potestate. Dicimus[11]) etiam[12]) dentos[13]) a dentositate;[14]) quia[15]) sicut dentes[16]) omnia corrodunt et triturant:[17]) ita ipsi omnes alias nationes triturabant.[18]) Unde Romani eos vocabant[19]) flagellum Dei. BK. P. S. BKK. T. B. Cs. K. D.	Propter quod nec Romani Caesares, nec Magnus Alexander, quamvis attentassent, potuerunt[20]) in eam introire. KE. KP. KM. KH. K3.

A mi e passzus elejét illeti, a hol Kézai eltér a többi krónikától: ez nézetem szerint szintén *Justinuson* alapszik, ki

[1]) Jordanes c. 24.
[2]) hoc BK.
[3]) ibi B. Cs.
[4]) Scithe S. P. Scyte D. Scytie K. Scythie BKK. Scitie B.
[5]) nisi P.
[6]) in D.
[7]) subiecti sunt P. subiuncti D.
[8]) demtos Cs.
[9]) loco »id est« habent »et« P. K.
[10]) exemtos K. exceptos D.
[11]) eos add. BK.
[12]) et S.
[13]) demptos S. BK. dentes P. T. Cs.
[14]) dentositates P. demptositate S. densitate Cs.
[15]) quod K.
[16]) demptes S.
[17]) tritulant K. anulant P.
[18]) triturabant K. vexant P.
[19]) vocabant eos K.
[20]) potuerint KP.

ezt írja: »*ipsi perpetuo ab alieno imperio aut intacti, aut invicti mansere... Darium regem Persarum turpi ab Scythia summoverunt fuga; Cyrum cum omni exercitu trucidaverunt: Alexandri Magni ducem Zopyriona pari ratione cum copiis universis deleverunt. Romanorum audivere, non sensere arma*«.[1]) És azt hiszem, hogy ez esetben szintén azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Kézaié az átalakított szöveg, mert csak nem állítaná, hogy Nagy Sándort győzték le, ha a forrásában tisztán ki van téve, hogy egy vezére volt a legyőzött. És *Anonymusnak*, ki mindenesetre Kézai előtt írt, hasonló megjegyzése, hasonló kapcsolatban szintén ezt látszik bizonyítani. Anonymus leírja ugyanis Scytiát, s ott szintén beszél a dentumogerekről (v. ö. dentes), és ugyancsak ezzel kapcsolatban teszi azt a megjegyzést, hogy »*et nullius unquam imperatoris potestate subacti fuerunt*«,[2]) a mi határozottan krónikáinkkal (a Kézaival szemben álló varianssal) rokon eredetre vall.

Ugyanily viszonyban van a két szöveg e fejezet egy kevésbbé feltűnő, Scythia leírásánál előforduló, értelmileg igen fontos eltérésénél is:

Don grandis fluvius est,[3]) in Scythia[4]) oritur,[5]) ab Hungaris Etul[6]) nuncupatur, et[7]) ibi[8]) montes niveos, qui Scythiam[9]) cingunt[10]) transcurrit,[11]) ammisso nomine[12]) Don vocatur, circa enim[13]) meridiem iuxta[14]) ipsum[15]) iacet gens Kytanorum[16]) et gens Alanorum, tandem in mare Rotundum cadit tribus ramusculis. S. P. BK. BKK. T. B. K. D.[17])	Fluvius siquidem Don in Scythia[18]) oritur, qui ab Hungaris Etul nominatur, sed ut montes Rifeos transit diffluendo Don est appellatus. Qui tandem in planum effluens currit terram Alanorum[19]) postea vero cadit in rotundum mare ternis ramusculis. KE. KM. KP. KH. K3.

[1]) Trogi Pompei historia l. II. c. 3. és Regino ad. ann. 889.
[2]) Anonymus c. 41.
[3]) est om. P.
[4]) Scitia BK. S. Scytia D. BKK. T. K. Scitya B. Cicia P.
[5]) ac add. BK.
[6]) Etull P. Ethul T. K.
[7]) id est D.
[8]) ubi D.
[9]) Scitiam BK. S. P. Scytiam BKK. T. K. D. Scithyam B.
[10]) scingunt P. fluvius add. P.
[11]) qui add. P.
[12]) nemine BK.
[13]) etenim D.
[14]) circa BK. inter P.
[15]) ipsam B.
[16]) Kythanorum BK. Kitanorum S. Quitanorum K.
[17]) Cs.-ben itt egy hosszabb rész hiányzik l. Századok 1899. 248 l.
[18]) Scitia KH. Schythia KP.
[19]) Manorum KM. KP.

A világosabb szöveg ugyan Kézaié, de meglátszik rajta, hogy hogyan javították a másikból.

Végül e fejezetnek még egy eltérését kell említenem. Kézai t. i. a Scythia felosztására (három országra és 108 provinciára) vonatkozó részt a maga helyén kihagyja s a fejezet végére teszi, alig egy szót változtatván rajta, hanem hozzá függesztve: »*Centum enim et octo generationes pura tenet Hungaria, et non plures, alie autem, si que ipsi sunt coniuncte, advene sunt ultra*[1]) *ex captivis oriundi. Quoniam ex Hunor et Magor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni*[2]) *missitalia fuere generate. Quorum ergo aduenarum generatio in fine huius libri apponetur seriatim*«, a mi világosan a mű czéljainak megfelelő átalakítás.[3]) Ha a többi krónika bővítette volna ki Kézait, bizonyára nem cserélte volna fel a sorrendet, Kézai czéljának azonban megfelelt a változtatás, hogy nemzeti büszkeséggel utasítsa el a 108 nemzetség kötelékein kívül állók igaz magyar eredetét.

Maga a *csodaszarvas mondája* megvan *Priscos Rhetornál* s tőle *Procopius*[4]) és *Jordanes*[5]) is átvették. Kétségtelen azonban, hogy itt nem pusztán tudós átvétellel van dolgunk. A csodaszarvas mondája élt a nép száján is, a mit különböző helyen — mint pl. Anonymusnál Bors vára alapításánál vagy krónikáinkban a váczi székesegyház alapításánál — való feltünése is bizonyít. Régi hagyomány volt, a mely ősi szokásokkal forrott egybe, s a melyet eredete felé visszakísérni itt nagyon kizökkentene kerékvágásunkból.[6]) Az is valószínű azonban, hogy a tudákos krónikás, a ki *Jordanest* különben is használta, itt is felütötte nagytekintélyű forrását és felhasználta azt,

---

[1]) vel KH.

[2]) tamen KH.

[3]) Marczali Kézai azon szavaiból indulva ki, hogy a húnok és magyarok »tantummodo parum differunt in loquela, sicut Saxones et Turingi« valószínűnek tartja, »hogy a húnok történetének első redactioját német ember írta«. (Honfoglalás kútfői 478. l. 3. jegyz.) Az itt közölt sorok pedig Kézai magyarsága mellett bizonyítanak.

[4]) Procopius: De bello Gothico. l. IV. c. 5.

[5]) Jordanes: De rebus Geticis c. 24.

[6]) V. ö. Sebestyén: Honfoglalás mondái I. 323—358. l.

a mit ott talált. Hogy Jordanesnél a szarvas a vadászokat épen fordítva Maeotisból vezette Scythiába,[1]) a hún történet íróját nem nagyon zavarhatta. És az sem lehetetlen, hogy talán ép ez a tényező segítette elő az őshaza leírásánál is Scythia és Maeotis összezavarodását.

A csodaszarvassal szorosan összefügg az eredetmonda másik mozzanata: a *nőrablás* is, mely szintén igazi mondai eredetű s olyan ethnikai mozzanat emléke, mely az új törzsalapításnak volt eszköze, vagy legalább is ősi szokása a házasságkötésnek. De itt is feltünő a hasonlatosság a *Jordanes-féle aliorumna-mondával*, melyet Kézai előszava ösmert, s a melyet az író minden valószínűség szerint szintén ösmert — sőt hatása alatt is állott.

Kézai itt csak két jelentéktelen kihagyással tér el a többi szövegtől:

uxores ac pueros [2]) filiorum Bereka [3]) *cum festum tube colerent et choreas ducerent ad sonitum simphonie* casu reperierunt...[4])	... uxores ac pueros filiorum Belar [6]) casu reperiunt.[7])
... deduxerunt. *Hec fuit prima preda post diluuium.*[5]) Accidit... BK. S. P. BKK. T. B. Cs. K. D.	deduxerunt. Accidit... KE. KM. KP. KH. K3.

De itt is valószínű, hogy a bővebb szöveg az eredetibb. Különösen az első helynél; mert ha helyes *Sebestyénnek* az a magyarázata, hogy a midőn a magyarság és bulgárság a VII. században délebbre szorúlt és a Kaukázus aljában székelő alánok s a Meotis melléki kozárok szomszédságába került, hogy akkor a monda is az új hatás alatt átalakult, hogy itt

[1]) ... venatores, dum in interiores Meotidae ripam venationes inquirerent, animadverterunt, quomodo ... cerua se illis obtulit... Mox quoque Scythiae terra ignotis apparuit, cerva disparuit. Jordanes c. 24. v. ö. Petz. id. mű 28. l.

[2]) filios BKK. T. B. Cs. K. D.

[3]) Berreba B. Bereska K. wereta P.

[4]) repererunt S. BKK. T. B. K. Cs. D.

[5]) Beza KM.

[6]) repererunt KH.

[7]) post diluuium om. P.

lett a bolgár *Dulából* alán fejedelem, s hogy ugyanígy a bulgár nők is átváltoztak a kozárok zsidózó előkelőinek nejeivé, a kiknek ünnepélye alatt a *Tisri*, a törvénytevő szombat *kürttel* hirdetett ünnepe értendő, — akkor kétségtelen, hogy a bővebb szöveg, a melynek írója e vonatkozásokról annyit sem tudhatott, mint Kézai, e helyet bele nem construálhatta Kézai rövid szövegébe.[1])

Bár már eddig is sok érv szólott a mellett, hogy Kézai előtt a krónika egy bővebb szövegezésének kellett feküdnie, még sem akarok elhamarkodott következtetéseket levonni, hanem folytatni fogom az összehasonlítást.

Annál szükségesebbnek tartom ezt, mert *Kaindl*, ki legújabban azt vitatta, hogy a húnhistoria szerzője Kézai, mégis azt állította, hogy Scythia leírásánál krónikáink és Kézai is Reginóból merítettek. Még a látszatát is el akarom tehát kerülni annak, mintha ezen részből, melyről egy vélemény azt vitatja, hogy tulajdonkép nem a húnhistoriához tartozó rész, vonjak le a húnhistoriára vonatkozó következtetéseket.

De el kell mellőznünk az apróbb eltéréseket, mert ezek mindegyikére itt úgy sem terjeszkedhetünk ki. A következő fejezetekben ugyanis ilyen eljárást kell követnünk, mert Kézai szövege ezekben már nem szóról szóra egyezik a többi krónikáéval, hanem csak lényegileg, megváltoztatván a mondatszerkezetet s egyes szavakat is synonymákkal cserélvén fel.

Különösen áll ez a dunántúli csaták leírásánál, a hol az író elmondja, hogy *Pannonia* lakosai miként kértek segítséget a római birodalomtól, s hogy a húnok hét vezére Detre és Macrinus ellen mily harczmódot folytattak a potentiánai, sicambriai, tárnokvölgyi, tulnai és cezunmauri csatákban.

Itt történeti hitelről nem, csak mondai hitelről lehet szó. Kétségtelen is, és ebben valamennyi kutató megegyezik, hogy e helyen igazi mondával van dolgunk.

Hogy ez a mondai anyag hol keletkezett és milyen köz-

---

[1]) Bereka nevét Petz egy Berich nevű góth királylyal akarja kapcsolatba hozni. Id. mű 29. l. Thury és Sebestyén e nevet bolgárra magyarázza s utal a bolgár fejedelmi névsor Dulo nemzetségére, melynek királyai az onogurok felett uralkodtak. Századok 1896. 796. l. Honfoglalás mondái. I. 319—323. l.

vetítés révén jutott hozzánk, azt *Petz*, *Sebestyén* és *Bleyer* ellentétesen magyarázzák. *Petz* szerint »krónikáinknak az egész élő mondai anyagból kellett meríteniök, azon mondákból, melyek hazánk lakosságának, főleg német lakosságának ajkain éltek«.[1]

Sebestyén véleményébe is, hogy az egész hún monda hún-avar közvetítés révén került a magyarságba, ez a rész különösen beleillik és minthogy különösen Tulln és Zeiselmauernál az avar vonatkozás kétségtelen, az egész mondát Nagy Károly és az avarok harczaira viszi vissza.[2] Ezt illetőleg azonban Bleyer igen találóan jegyzi meg: »hogyan képzeljük el a hadjárat irányának megfordítását és mi módon változott volna át az avarok visszavonulása a húnok előnyomulásává? és mindenekelőtt mi indíthatta volna a mondát arra, hogy az avarok vereségét a húnok győzelmévé változtassa át?«[3] E mellett pedig Sebestyén Pipin-Detre magyarázata is nagyon erőltetett és valószínűtlen.[4]

Bleyer viszont a góth eredet mellett tört lándzsát, s ezt a szempontot érvényesíti itt is, de magyarázata, mely Jordanes egy helye alapján egy feltételezett góth mondából vezeti le ezeket a harczokat, szintén nem sokkal egyszerűbb.[5]

Ránk nézve különben ez a kérdés mellékes és megelégedhetünk azzal, hogy itt igazi mondával van dolgunk, a mely akár góth, akár avar vagy épen magyar eredetü legyen is, Pannoniának erre legalkalmasabb pontján, a népvándorlás korának síremlékeit őrző *Fehérmegyében* lokalizálódott.[6]

Tulln és *Zeiselmauer*[7] kivételével ugyanis, a melyek Nagy Károlynak az avarokkal vívott küzdelme emlékét őrzik,[8] valamennyi hely Fehérmegyében van. *Százhalom* Érd és Batta mellett feküdt, *Tárnok* Téténytől és Érdtől nyugatra ma is fönn-

---

[1] Petz id. mű. 45. l.

[2] Sebestyén id. mű. I. 411—430. l.

[3] Bleyer id. mű. 35. l.

[4] Sebestyén id. mű. I. 417—420. l.

[5] Bleyer id. mű. 35—39. l.

[6] Bleyer id. mű. 39—44. l. V. ö. Sebestyén I. 423—428. l.

[7] Bleyer id. mű. 39. l. V. ö. Sebestyén I. 423—428. l. a ki Zalamegye mellett tör lándzsát, mert Potentiánát Mogentiánával azonosítja. Petz id. mű. 33. l.

[8] V. ö. Einchardi Annales ad. a. 791.

áll, *Keveaszó* pedig a mai Kajászó-Sz.-Péter. *Potentiana*, a mely tudós átvétel, itt számba nem jöhet! Ez is arra vall, hogy az innen távoleső Tulln és Zeiselmauer [1]) más, idegen vonatkozás révén keveredett közéjök.

Összeköttetésbe hozták e harczokat a magyaroknak *III. Henrik* császárral vívott küzdelmeivel is. Sőt *Karácsonyi* a potentianai és tárnokvölgyi ütközeteket határozottan Péter 1046-iki küzdelmeivel, a cesunmaurit Aba 1042-iki hadjáratával hozta kapcsolatba.[2])

A mily nehéz megállapítani, hogy milyen monda lokalizálódott e helyeken, ép oly nehéz a mondai személyek eredetét megmagyarázni. A hét vezér választása a magyar monda analogiájára történt, még neveik is, *Attila* és *Buda* kivételével,[3]) magyar alkotások. A krónikák *Macrinusa* alatt minden valószínűség szerint Marcianus császárt kell értenünk,[4]) *Detre* alatt pedig a góthok legnagyobb királyát, Nagy Theodorichot, a német mondában kifejlett alakjában.[5]) A magyar hún historia írója a góthok legnagyobb fejedelmét és magát a római császárt állította síkra Attila ellen.

Minthogy itt positiv forrás-kölcsönzést úgy sem mutathatunk ki, e rész nem igen nyujthat támpontot annak meghatározására, hogy melyik szöveget tartsuk ősibbnek. És mégis! még itt is kapunk útmutatást.

Ilyen pl. a *bejövetel dátuma:*

Anno domini *trigentesimo* [6]) *vicesimo* [7]) *octavo* [8]) BK. S. P.	Anno domini *septingentesimo* KE. KM. KP. KH. K3.

Ez az évszám összefüggésben van a hún krónika egész *chronologiájával*. Ez a chronologia azonban a különböző króni-

---

[1]) Petz id. mű. 35—37. l.

[2]) Székelyek eredete 19. l.

[3]) Sebestyén I. 381—399. l. Attila és Buda Bleyer meggyőző érvelése alapján góthnak tekintendő, id. mű. 23—30. l.

[4]) Petz 37. l. Bleyer 46—49. l.

[5]) Petz id. mű. 38—45. l. Bleyer id. mű. 35—38. l. Sebestyén id. mű. I. 421. l.

[6]) trigenteximo S. CCC. BK. P.

[7]) vigeximo S. XX. P.

[8]) VIII. P.

kákban különféleképp maradt meg. Legteljesebb a *Bécsi Képes Krónika* családjában. Csakhogy ott már javításokon ment keresztül. A magyarok bejövetelét ugyanis krónikáink, — mint azt annak helyén be fogom bizonyítani, — a 888-ik évre teszik, a miből Kézainál 872 lett. A Bécsi Képes Krónika azonban még az Árpádok genealogiája előtt új időmeghatározást toldott be. Hogy ez tényleg betoldás, azt bizonyítja, hogy a genealogia után, a hol az eredetiben az időmeghatározás volt, a dátumot még egyszer leírta. Különben maga is mondja: »*sicut scribitur in cronica romanorum*«. Ebben az időmeghatározásban az évszám is új: 677 és új benne az is, hogy vonatkozásba hozza Attila halálával, s az első helyen azt mondja, hogy a magyarok bejövetele 104 évvel történt Attila halála után, a második helyen azonban, — úgy látszik tévedésből, — már csak százat ír.

Attila, a Bécsi Képes Krónika szerint, 445-ben halt meg 72 esztendővel a húnok bejövetele után. Többi krónikánk nem ismeri Attila halálozási évét s azt, hogy e közt s a húnok honfoglalása közt mennyi idő telt el. A Bécsi Képes Krónika azonban e két évszámmal kiszámítja a bejövetel dátumát is 373, a mivel azután ellentétbe kerül többi krónikáinkkal, a melyek Kézai kivételével 328-at írnak.[1] Meghatározza ebből Attila fejedelemmé választását is: 28 évvel a bejövetel után 401-ben. Erről azonban többi krónikáink megint nem tudnak. Azok csak azt említik, hogy Attila 124 esztendőt élt,[2] hogy 44 évig uralkodott és öt évig vezérkedett,[3] és hogy a cezunmauri ütközettől Attila megválasztásáig hat év folyt le. Mindezről pedig a Bécsi Képes Krónika is tud. Nála az adatok szép összhangban is vannak, 28 évvel a 373-iki bejövetel után, 401-ben választják meg Attilát, a ki 44 évi uralom, tehát a bejöveteltől számított 72 év után, 445-ben hal meg. És mégis van egy zavaró hang, az, hogy a választás hat évvel történt a cezunmauri ütközet után, hogy tehát a bejövetel s ez ütközet közt 22 év telt volna el. Ily körülmények közt valószínű,

---

[1]) E mellett szól Mügeln 1028. évszáma is.

[2]) BK. szerint tévesen: 125.

[3]) P. szerint hibásan: 55.

hogy a 401. és 445. évszámokat s Attila 72 évi magyarországi tartózkodását a Bécsi Képes Krónika componálta, s hogy az eredeti bejöveteli dátumot 328., ugyanezen módon alakította át 373-má.

Tette ezeket az átalakításokat ép oly önkényesen, mint a magyarok bejöveteléné1. És ez utóbbival Attila halálozási évét még sem tudta összehangoztatni, mert 445 + 104 = 549, de nem 677. Különben pedig a 104 évi időköz is önkényes, mert krónikáink — köztük a Bécsi Képes Krónika is — eredetileg csak azt tudták, hogy Pannoniában Csaba bukása után tíz évig nem volt király, majd Svatopluk uralkodott, a kitől a magyarok foglalták el az országot.

Kétségtelen tehát, hogy a chronologiát a Bécsi Képes Krónika önkényesen átalakította, valószínű, hogy a húnok bejövetelének eredeti dátuma is nem 373, hanem 328., és föltétlenül bizonyos, hogy ez a dátum Kézainál teljesen elromlott.[1])

Eltér Kézai a bővebb szövegektől a hét vezér neveinél is:

. . . capitaneis constitutis Bele [2]) filio Chele, de genere Zemeyn [3]) oriundo, Keve [4]) et Kadicha [5]) eiusdem fratribus,[6]) Ethela,[7]) Keve [8])	. . . capitaneos inter se, seu duces vel principes prefecerunt,[9]) quorum unus Vela fuit Thele [10]) filius ex genere Zemem [11]) oriundus, cuius

[1]) Bővebben kellett ezzel foglalkoznom, mert Sebestyén id. mű. I. 415–416. l. Kézai évszámát a BKK. évszámaiból akarta magyarázni. Szerinte ugyanis a BKK. Attila halála évéhez hozzáadta Attila életkorát, vezéri éveit és a 104 évi időközt: 445 + 123 + 5 + 104 = 677. De itt hibás a 123 évszám 124 helyett s valószínűtlen az uralkodási évek kimaradása. Kézai pedig — Sebestyén szerint — a húnok bejövetelétől a magyarok megjelenéséig lejátszódott 172 évi különbséget érvényesítette a 700. és 872. évszámokban. Csakhogy Kézai erről a különbségről nem tud s ez nem is 172, hanem 176 esztendő, mert a 100-as évszám a második helyen tollhiba; és még így sincs megmagyarázva a 700-as szám.

[2]) Wele P. BKK. B. K. Cs. Welle T. uelle S.

[3]) Zemerin P. Zemein T. K.

[4]) Cue S. Gur P. Kew K. B.

[5]) Cadicha S. Kadica K. Kadycha P.

[6]) fratribus om. BKK. P. K. B. Cs.

[7]) Etela S. Atila BK. Ethela BKK. T. B. Cs. K.

[8]) Keuue S. Kue P.

[9]) perfecerunt KM.

[10]) Filae KM. KP. filiae add. KE.

[11]) gener Teman KM. KP.

et Buda [1]) filiis Bendekuz [2]) de genere Erd . . . [3]) BK. S. P.

fratres Cuue et Caducha ambe capitanei. Quarti vero ducis nomen Ethela fuit Bendacuz filius, cuius fratres Reuua et Buda uterque duces extitere de genere Erd oriundi . . . KE. KM. KP. KH. K3.

valamint Attila czíménél:

vocarique se faciens [4]) regem Hungarorum, metum orbis, flagellum dei: [5]) Attila dei gratia filius Bendekuz,[6]) nepos magni [7]) Nemroth,[8]) nutritus in Engaddi,[9]) rex Hunorum,[10]) Medorum [11]) et [12]) Gothorum,[13]) metus orbis terre et flagellum dei. BK. S. P.

Ipse autem se ipsum Hunorum regem, metus orbis, flagellum dei a subiectis suis fecit apellari. KE. KM. KP. KH. K3.

Ezek a helyek is eláruljták Kézai szövege, legalább a ma kezünkben lévő Kézai-szövegek romlottságát.

Attila czímében a »*metus orbis terre et flagellum dei*« szavak *Viterboi Gottfried* »*metus orbis, flagellum dei*« kitételén alapulnak s a következő fejezetben, Attila leírásánál és jellemzésénél is a *Pantheon* 17. fejezete krónikáink forrása. A leírás különben *Jordanestől* származik, s csak nehány kifejezés árulja el, hogy a krónikák nem Jordanest, hanem epitomatorát használták. A magyar krónikák Attilája azonban a német mondákéval szemben hatalmas és vitéz, de isten küldetéséből; továbbá

---

[1]) Wida P. Budam D.

[2]) Wendekuz P. Bendekus BKK. T. Cs. Bendeguz B.

[3]) Cadar BKK. BK. D. Kadar T. Cs.

[4]) fecit T.

[5]) loco »metum — Dei« habet »Titulum siquidem suum tali sub forma scribi faciebat.« BK.

[6]) Wendelum P. qui est nutritus in Engaddi add. BK. D.

[7]) Nemproth add. K.

[8]) Magor BKK. T. B. Cs. K.

[9]) nutritus in Engaddi om. BK. D. que est melior terra in mundo add. P.

[10]) Hungarorum BK. D.

[11]) Dariorum add. D.

[12]) et om. BKK. T. B. K. Cs.

[13]) Danorum add. BKK. T. B. Cs. K.

fényűző Priscos egyszerűséget szerető Attilájával ellentétben, tehát a magyar nép ajkán élő alakjában van az olvasó elé állítva. Külsejének leírásánál Kézai és a krónikák közt egy kis, de fontos eltérés van:

... *superbus incessu, oculos furiosos circumferens,* amator belli, manu propria temperatus, consilio validus, supplicantibus exorabilis, propitius cunctis in fide receptis, *forma brevis, pectore lato,* minutis oculis, capite grandiore, *rara barba,* canitie conspersus, simus naso, *colore tetro.* Gottf. Viterb. Pantheon c. 17.[1])	Erat enim rex [2]) Atila [3]) colore teter,[4]) oculis furiosis, elatus incessu, pectore lato, barbam prolixam deferebat,[5]) venereus [6]) etiam erat ultra modum S. P. BK. BKK. T. K. Cs. B. D.	Erat enim rex Ethela colore teter, oculis nigris et furiosis, pectore lato, elatus incessu, *statura* [7]) *brevis,* barbam prolixam cum Hunis deferebat. KE. KM. KP. KH. K3.

Itt ugyanis Kézainál oly vonást találunk, mely a többi krónikában nincs meg, de a mely megvan Gottfriednál t. i.: *statura brevis,* s a mely esetleg arra engedhet következtetni, hogy Kézai tartott fenn eredetibb szöveget. A három szöveg alaposabb összehasonlítása azonban nem erősíti meg e nézetet. A Pantheon leírását mindkét változat meglehetős egyformán alakította át, hogy mást ne említsek a Gottfried passzusának végén előforduló »*teter colore*«-t mindketten a leírás élére állították, a szemeire vonatkozó két adatot »*oculis furiosis*«-szá

[1]) Monum. Germ. Script. XXII. 188. l. — Jordanesnél c: 35. Erat namque superbus incessu, huc atque illuc circumferens oculos, ut elati potentia ipso quoque motu corporis appareret; bellorum quidem amator, sed ille manu temperans, consilio validissimus, supplicantibus exorabilis, propitius autem in fidem semel susceptis; forma brevis, lato pectore, capite grandiore, minutis oculis, rarus barba, canis aspersus, semo naso, teter colore, originis suae signa restituens.

[2]) Erat enim rex om. P.

[3]) Athila P. Atyla T. B. K. Cs. Atylla S.

[4]) totus P.

[5]) defferebat T.

[6]) venerus P.

[7]) natura KP.

vonták össze s a »*rarus barba*«-ból »*barbam prolixam deferebat*«-ot csináltak, a miből kétségtelenül kiviláglik, hogy mindketten hiányosan és hibásan másoltak le egy e helyen Viterbói Gottfriedon alapuló közös ősforrást. A bővebb változat hibás másolásának tulajdonítható ennek következtében, hogy kihagyták a *statura brevis* szavakat, melyek Kézai forrásában még megvoltak.

És van e fejezet végén Kézainál még egy passzus, mely valamennyi többi krónikáinkban hiányzik: »*In istis itaque et aliis pompis* [1]) *huiusmodi Ethela, rex Hunorum, pre ceteris regibus sui* [2]) *temporis gloriosior erat in hoc mundo. Civitatum, castrorum, urbium dominus* [3]) *fieri cupiebat et super illas dominari, habitare vero in ipsis* [4]) *contemnebat. Cum gente enim sua in campis cum tabernaculis et bigis incedebat, extera natio, que eum sequebatur in civitatibus et in* [5]) *villis;* [6]) *indumentorum vero modus ac forma sua,* [7]) *et gentis,* [8]) *modum Medorum continebat.*« Hogy ez önkényes toldás-e vagy eredetileg is benne lehetett a krónikában s csak a bővebb szöveg hagyta ki, azt bajos volna eldönteni.

A következőkben a *catalaunumi csata* van elmondva előzményeivel és következményeivel egyetemben. Az író elmondja, hogy a zeiselmaueri ütközet után Detre és a német fejedelmek eljöttek Attila székhelyére hódolatukat bemutatni, *Detre* pedig harczra buzdította isten ostorát, ki el is indult s az illyrek legyőzése után Constanznál átkelt a Rajnán s legyőzte a burgundok királyát *Sigismundot*, majd *Strassburgot* és más városokat ostromolván, a catalaunumi síkra érkezett, hol híres csatáját vívta meg.

A mi e részben *Detrére* vonatkozik, az élő mondákból származik, de különben az író tudós munkákra támaszkodott, s erősen meg is dézsmálta őket.

---

[1]) populis KH.
[2]) suis KE. KP.
[3]) domo KE. KM. KP.
[4]) ipsa KH. istis KM.
[5]) in om. KP.
[6]) habitabat add. K3.
[7]) sibi KH.
[8]) gente KH.

A *burgundokkal* való harczot Karácsonyi *Troppaui Mártonon* alapulónak mondja, a ki említi, hogy Attila »*primum quidem regem Burgundie occurrentem sibi prostravit*«.[1]) De ez az adat régibb, s Troppaui Márton szavai is szemmelláthatólag *Paulus Diaconus* tudósításán: »*Attila itaque primo impetu, mox ut Gallias introgressus est, Gundicarium Burgundionum regem sibi occurrentem protrivit*« [2]) alapszanak. Paulus e helyéről pedig Waitz kimutatta, hogy az *Prosper* félreértéséből származott, s hogy ez az ütközet már 437-ben ment végbe.[3]) De azért Paulus is a 451-iki eseményekkel hozza kapcsolatba. A burgund király nevét s a megütközés helyét *(Basilea)* Troppaui Márton nem említi, s így semmiféle ok nincs rá, hogy épen őt tartsuk e helyen a krónika forrásának. Hogy pedig hogyan kerülhetett ide a későbbi Sigismund (516—523.) neve, arra már Petz is rámutatott. Krónikáink bővebb változata Péter királynál említi: »*Vilhelmus autem, pater Petri regis fuit frater Sigismundi regis Burgundorum.*« A magyar krónikás tehát elbeszélve azt a küzdelmet, melyet Attila és húnjai a burgundokkal vívtak, Gundicarius nevét fecserélte Sigismunduséval; felcserélte pedig azért, mert Sigismundus ismeretes alak volt előtte.[4])

Strassburg etymologiájának forrása kétes. És daczára annak, hogy e rész forrásai homályosak, mégis elterjedt mondával van dolgunk.[5])

A *catalaunumi csata* leírása kétségtelenül *Jordanesen* alapszik. Csak a *Bevinde—Belvider—Wewinder* név, *Theodoricus* eleste helyett *Adalricus* megöletésének említése és a határozott győzelemnek Attila részére való vindicálása a Jordanestől való eltérések. Különben az összes részletek: Aetius tíz népe,[6]) Attila meglepetése és habozása, az össze-

---

[1]) Chron. Imperatorum. Mon. Germ. Script. XXII. 454. l.

[2]) Muratori. I. 97. l.

[3]) Waitz: Der Kampf der Burgunder und Hunnen. Forschungen zur deutschen Geschichte. I. 1—10. ll.

[4]) Petz id. mű. 56. l.

[5]) Petz. 58. l.

[6]) ... patricii Aetii ... enim adfuerunt auxiliares: Franci, Sarmatae, Armoriciani, Liticiani, Burgundiones, Saxones, Riparii, Olibriones ... aliaeque nonnullae Celticae vel Germaniae nationes. Jordanes c. 36.

ütközés helye és ideje,[1]) a csata hevessége s a vérpatak mondája [2]) mind megvannak Jordanesben, sőt néhol még a szavak is összehangzanak. *Karácsonyi*, a ki a Bevinde nevet *Viterbói Gottfried* és *Troppaui Márton Alverniajából* keletkezettnek magyarázza, az egész leírást e két íróra vezeti vissza; [3]) de e különben is Jordanesen alapuló szövegek *Sigebertus Gemblacensis* hasonló szövegével együtt,[4]) nem tartalmazzák az összes mozzanatokat s a részletekben sem tüntetnek fel nagyobb rokonságot krónikáink szövegével. A tíz nép (krónikáinkban király), valamint Attila meglepetése és habozása pedig csakis Jordanesnél van meg, a kinél az események felsorolásának sorrendje is ugyanaz, mint krónikáinkban.[5])

Az előadás módjában krónikáink közt itt is ugyanaz a hasonlatosság észlelhető, mint az előbbi fejezetekben. Említésre méltó eltérések:

deinde Constantie *regnum* pertransivit. Masticon,[6]) Ligonem,[7]), *Burgundiam* [8]) et [9]) *Lugdunum*[10]) S. P. BK. BKK. T. B. K. Cs. D.	deinde *Renum* Constantie pertransivit. Masticoniam, [11]) Ligonensem et *Lugdulum Burgundie* KE. KM. KP. KH. K3.

mint oly helyek, a hol Kézai variansa a helyesebb.

Következik ezután Attila serege egy harmadának, mely a catalaunumi csata előtt vált el és ment *Sibiliába Mirammamona* leigázására, a története. Ez a sereg — a monda szerint — elkésett a catalaunumi csatából s félve Attila haragjától, ott telepedett le s lett Hispania alapítójává. Már

[1]) Jordanes c. 37.

[2]) Jordanes c. 40.

[3]) Karácsonyi: A székelyek eredete. 12. l. V. ö. Gottf. Viterb. Pantheon c. 17. Mon. Germ. Script. XXII. 187. l. Speculum regum u. ott 85—86. l. és Mart. Oppav. Chronicon. u. o. 454. l.

[4]) Chronicon ad ann. 453. Mon. Germ. Script. VI. 309. l.

[5]) V. ö. még alább a 69. oldalon.

[6]) Masticio BKK. T. B. K. Cs.

[7]) Lygonem B., ligonensem P.

[8]) Burgondam P. Burgandiam B. Burgendium T.

[9]) et om. B.

[10]) Luddinum K. Lugdunium B.

[11]) Masticaniam KM.

Petz kimutatta, hogy mily elemekből alakult ez a monda. Theodorich góth király aratott győzelmet Hispaniában, melyet *Viterbói Gottfried* ír le *Speculum regumjában* ugyanazon frazeologiával, mint krónikáink;[1]) Catalaunumot *Cataloniával* zavarták össze, és személynevet alkottak az abasszida királyok czíméből az *emir al mumenin*-ből.

Karácsonyi a magyarázatban még tovább ment és e feljegyzést határozottan az 1212-iki *Navas da Tolosa* melletti csatával hozta kapcsolatba, azon alapon, »hogy az Almohad uralkodók közül idegen sereg elől csak egy menekült Marokkóba s ez Mohammed Abdallah Annasir volt, a ki 1212-ben a Navas de Tolosa mellett szenvedett rettenetes vereség után csakugyan Marokkóba vonult vissza«.[2]) Karácsonyit erre a feltevésre az bírja, hogy Marokkót csak 1062-ben alapította Juszuf Ibn Tasfin emir,[3]) hogy az »emir al mumenin« czímet állítólag csak »az 1143—1232. években uralkodó s az Almohad családhoz tartozó mór khalifák«[4]) viselték, s így a csataleírás az egyetlen Marokkóba menekült Almohad uralkodó esetét tárgyalhatja.

De azt hiszem e monda alapját ily szilárdan meghatározni nem igen lehet. Igaz ugyan, hogy Annasir Sevillán át menekült Marokkóba,[5]) de Sevilla krónikáinkban Viterbói Gottfriedtől való. Azután krónikáink szerint a »szultán« (Kézainál marokkói szultán) megütközés nélkül fut meg. A khalifatus különben már 1031-ben apró emirségekre oszlott, s azóta küzdelem volt elég a félszigeten is és Afrika északi partjain is; a móroknak nemcsak a keresztények ellen kellett küzdeniök, hanem belső harczok: az Almoravidák és Almoha-

---

[1]) V. ö. Obtinet Ispanos, belloque premit Catalanos *Sibiliaeque* faro posuit tentoria pravo; és Cathalani sunt in terra Ispania; farus Sibiliae est inter Ispanos et Afros modicum *brachium* maris. Speculum regum. c. 47. és Pantheon. Mon. Germ. Script. XXII. 188. l.

[2]) Karácsonyi: Székelyek eredete. 7. l.

[3]) Müller: Der Islam. II. 616. l.

[4]) Petz szerint azonban e czímet az abasszida királyok viselték s példájokra az Omajja-ház leghíresebb uralkodója, III. Abderrahman (912—961) is felvette. Id. mű. 69. Schlosser: Weltgeschichte. 2 kiadás. IV. 127. l.

[5]) Müller id. mű. II. 654. l.

dok küzdelme is gyöngítették erejöket. A navas-da-tolosai ütközet tehát legfeljebb annyiban gyakorolhatott hatást a hún historiára, hogy ez onnan vette az emir Marokkóba menekülésének hírét. A többiben kétségtelen a mondai és Viterboi Gottfried hatása.

Itt tartom helyénvalónak, hogy támaszkodva a krónikák és *Viterbói Gottfried* szövegének e helyen való egyezésére, kifejezést adjak azon nézetemnek is, hogy a krónikák ősi bevezetésében (Multifarie — pronior erat) a felsorolt forrásmunkák közt a Kézai által különben is megemlített Gottfriedusnak is benne kellett lennie, s hogy e szerint e helyen is Kézai az eredetihez közelebb álló variáns megőrzője.

A Cataloniában visszamaradt húnok *számának* meghatározásánál Kézai megint eltér a többi krónikától, és eltér olyképen, hogy eredetére vonatkozólag újabb érdekes adatokat szolgáltat:

Erant enim soli [1]) huni [2]) aduersus [3]) Mirammamonam [4]) destinati *sexagintaquinque*[5]) *milia* [6]) excepta extera [7]) natione. S. P. BK. BKK. P. B. Cs. K. D.

Erant enim soli Huni preter exteras nationes *trecenta millia, triginta millia et triginta duo* Hunni KE. KM. KP. KH. K3.

Az egész sereg száma más helyen krónikáink egybehangzó tudósítása szerint 1,000.000 ember: »*expeditio autem eius preter exteras nationes decies centenis armatorum milibus replebatur*«. E szám ép duplája a Jordanesnél és epitomatorainál előforduló számnak,[8]) s Kézai is ezt a megduplázott számot adja. Már pedig ennek harmada 333.333, a mit

[1]) soli om. S.

[2]) qui BK. D.

[3]) adusque P.

[4]) Miramaniam P. Miramammonam BK. D. T. Cs. Mirammanonam K.

[5]) sexagintaque quinque K. LXV. P.

[6]) millia BK. Cs. K. vel secundum quosdam libros CCC triginta milia in huni add. P.

[7]) extranea P. BKK. T. B. K. adversaria Cs.

[8]) Jordanes c. 35. Sigebertus Gemblacensis ad. ann. 453. Mon. Germ. Script. VI. 309. l. Gottfriedus Viterbiensis Pantheon c. 17. Mon. Germ. Script. XXII. 188. l.

Kézai 330.032-je nagyon megközelít. De a másik szám is Jordanesen és átíróin alapszik. A catalaunumi csatában elesett húnok száma ugyanis ezeknél 165.000,[1]) s így a krónikák valószínűleg a catalaunumi síkon elesettek számát írták a Catalóniába telepedettek száma gyanánt, de hibásan: elhagyva a százast.

A legérdekesebb itt mindenesetre, hogy a *Pozsonyi Krónika*, mely szintén 65.000-et ír, hozzáteszi »*vel secundum quosdam libros CCC triginta milia in huni*«. Bizonyítani e helylyel magával nem lehet semmit, mindazonáltal figyelmeztetnem kell arra, hogy Kézainak már eddig is voltak a Pozsonyi Krónikával egyező, más codexekben elő nem forduló helyei. Itt megint egy ilyen passzussal van dolgunk, csakhogy a Pozsonyi Krónika a többi kéziratok számadatát is leírja, s kétségtelen, hogy e számadatnak már forrásukban benne kellett lennie. Lehetséges tehát, hogy Kézai forrásában mindkét szám benne volt, s Kézai csak a logikusan megfelelőt vette át; de lehetséges az is, hogy ezt a logikus számot Kézai forrásával szemben maga alkotta.

Krónikáink ezután áttérnek arra, hogy Attila a catalaunumi mezőről visszavonulva elfoglalta *Rheims* és *Köln* városát, mely utóbbiban *tizenegyezer orsolyaszűzet* öletett meg. Mindkét adat megvan *Sigebertus Gemblacensisnél* és Viterbói Gottfriednál, de ez utóbbi nem lehetett e helyen krónikáink forrása, mert igen szárazan említi az eseményt s nem is tudja Orsolya nevét, sem azt, hogy Orsolya kinek a leánya volt.[2]) A forrás tehát itt kétségtelenül Sigebert.[3])

---

[1]) ab utrisque partibus CLXV milia caesa referuntur, exceptis quindecim milibus Gepidarum et Francorum. Jordanes. c. 41. ugyanez a számarány Gottfriednál is. Mon. Germ. Script. XXII. 187. l. Sigebertusnál és Troppaui Mártonnál a két szám összevonva: 180.000. Mon. Germ. Script. VI. 309. l. és XXII. 454. l.

[2]) Item Atila ipse undecim milia virginum aput Coloniam simul martirio coronavit, Nisacium episcopum Remis occidit. Pantheon. Mon. Germ. Script. XXII. 188. l.

[3]) ad. ann. 453. Nysachius Remensis episcopus cum Eutropia sorore ab Hunis martyrisatur. Omnibus bellis famosissimus fuit bellum, quod candidatus sanctarum undecim milium virginum exercitus bellavit, duce sancta virgine Ursula. Quae filia unica Nothi, nobilissimi et

A krónikák ezután *Eisenachba* vezetik Attilát, a hol udvart tart, majd az *északi népek:* dánok (Dacos), norvégek (Norvanos, Normannos), frisek, lithvánok és pruthének ellen indíttatnak vele háborút. Az eisenachi tartózkodást több későbbi kútfő említi is,[1]) az éjszaki hadjáratról pedig a német mondák, nevezetesen a *Biterolf* és a *Thidreksság*a, továbbá *Sigebertus* annalesei is tudnak.[2])

Hazatérése után Attila — húnhistoriánk szerint — bitorló testvérét, *Budát* ölte meg, eltiltva, hogy Sicambriát Budavárának nevezzék,[3]) e helyett Etzelburg nevet adván a városnak. Erre az adatra is lehetett *Jordanesnek* hatása.[4])

Mindezekben Kézai kissé rövidebb, mint a többi krónika, de nem lehetne azt sem mondani, hogy a többi krónika értelmileg valami lényeges bővítést tartalmazna, noha szavakban tényleg bővebb.

Érdekesebb és szövevényesebb már a viszony Attila *itáliai hadjáratának:* az aquilejai, ravennai, továbbá a Zoard vezérről és Leo pápáról szóló mondáknál.

Az ismeretes aquilejai gólyamonda Jordanesnél is Viterbói Gottfriednál is megvan, úgy látszik azonban, inkább *Jordanes* lehetett hatással krónikánkra:

Jordanes. [5])	*Gottf. Viterb.* [6])	*Magy. krón.*
Attila deambulans circa muros dum utrum solveret castra an adhuc remoraretur, de-	quodam die circa muros urbis deambulans, videt ciconias *pullos* suos parvulos ex	Accidit autem [7]) die uno, ut ipsam ciuitatem [8]) circuiret ... videns ciconiam de mari

ditissimi Britannorum principis ... cunctae martirisatae novo et mirabili modo triumpharunt et Coloniam sanguine et sepultura sua clariorem reddiderunt. Mon. Germ. Script. XXII. 310. l.

[1]) Összeállítva Petznél 63. l.

[2]) Mon. Germ. Script. VI. 309. l.

[3]) Hogy eredetileg a krónikákban is Buda lehetett, bizonyítja Anonymus: dicitur nunc Buduuar et a Theutonicis Ecilburgu vocatur.

[4]) Jordanes c. 35. epitomatorainál csak érintve.

[5]) cap. 42.

[6]) Pantheon. c. 17. Mon. Germ. Script. XXII. 187. l.

[7]) ergo Kézai. Csak Kézainak a többi szövegtől való eltéréseit jelzem.

[8]) eandem.

liberat, animadvertit... ciconias qui *in fastigio domorum nidificant* de civitate fetus suos trahere atque contra morem per rura forinsecus comportare. Et ... praesinit et ad suos: Respicite, inquit, aves *futurarum rerum* prouidas perituram relinquere ciuitatem.... Animos suorum ... inflammat. Qui *machinis* constructis *omnibusque generibus* tormentorum *adhibitis* ...

nidis extra civitatem portantes. Ubi advocans milites ait: Iste aves *futuram* civitatis cladem perpendunt propter quod etiam filios exportaverunt. Hic aiens milites ad eversionem loci fortius animavit. Unde instructis machinis variisque tormentis, urbem repente deuicit..

evolantem et *in pinnaculo unius palacii, in quo habebat nidum suum*, resedisse acceptoque in rostro suo *pullo* uno [1]) in maris arundines illum [2]) deportavit. Reversa iterato [3]) et alios pullos suos simul cum nido transportavit.[4]) Quo viso, rex Attila suos milites [5]) ad se vocans dicit eis: [6]) Cernite socii quam ista ciconia [7]) *futurorum factorum* indicia notat, et urbem [8]) istam per nos sentit diruendam, ad fugam ne pereat cum ciuibus, [9]) se communit. Estote ergo in prelio die crastina fortiores, nam videbitis civitatem ruituram. Tunc edicto proclamato, *machinarum omni genere adhibito* ...

A Jordanessel való szorosabb egyezés annál feltűnőbb, mert Velencze alapításának történetét krónikáink nem vehették tőle, míg *Viterbói Gottfried* hozzáteszi: »Asserunt multi, quod urbem vacuam invenerit, quia cives per mare, quod est eis contiguum, reliquias sanctorum in Venecias cum omni supellectili navigio detulerunt«.[10])

[1]) pullo suo.
[2]) visibiliter.
[3]) tandem.
[4]) transtulisse perhibetur.
[5]) Ethela suis militibus.
[6]) convocatis ait.
[7]) cernite ergo socii quod ciconia ista.
[8]) sentit indicia, urbemque.
[9]) cum ciuibus pereat.
[10]) Pantheon c. 17. Mon. Germ. XXII. 187. l.

A *velenczeiek eredete* krónikáinkban amúgy is igen zavaros. Vitatják az aquilejai eredetet a sabariaival szemben és elmondják, hogy Sabariát longobardok lakták s már Archelaus el akarta foglalni, de nem tudta, s lakosait csak a húnok üzték ki, a mire azok a Ticinonál, Paviában telepedtek meg.

Az érintett *italiai városok* névsora legközelebb áll ugyan Martinus Oppaviensishez, de aligha származik tőle, mert nála nincs meg: Treviso, Padua, Cremona, Mantua, Alexandria és Ferrara.[1])

A legkülönösebbek a római és ravennai események. A *ravennai érsek* és római pápa közti viszályt *Karácsonyi* a XI. század nyolczvanas éveivel, VII. Gergely pápa és Guibert ravennai érsek viszályával hozza kapcsolatba.[2]) De nem kell ily messzire mennünk. Az *Annales Quedlinburgenses* említi Anastasiusnál (494—518.): »Theodoricus Attilae regis auxilio in regnum Gothorum reductus, suum patruelem Odoacrum in Ravenna civitate expugnatum, interveniente Attila, ne occideretur, exilio deputatum paucis villis . . . donavit«, majd mindjárt ezután Justinusnál (518—527.): »Theodoricus Roma potitus sanctum Johannem Romanum pontificem in Ravenna carcere tentum, ad mortem usque perducens, praeclaros quoque consules Symmachum et Boetium occidit«.[3]) E monda alapja tehát csakis *I. János pápa* története lehet, a kit a különben is oly türelmes Theodorich bosszúból az arianusoknak a keleti császárok részéről történt üldöztetésére néhány senatorral együtt bebörtönöztetett († 526 május 28-án a börtönben).[4]) János pápát ezért később szentté avatták, és szentnek nevezi *Agnellus Liber pontificalisa* azt a János (XX.) ravennai érseket is, a kinek a kérésére Attila Ravenna városát bántatlanúl hagyja. (452.)[5]) Ime Agnellus hatása, midőn a krónika a ravennai

[1]) Veronam, Vicenciam, Briciam, Pergamum, Mediolanum, Tycinum diripuisset. Chron. Pontif. Mon. Germ. Script. XXII. 418. l.

[2]) Székelyek eredete. 17. l. »Hiszen voltak félreértések, viszályok a ravennai érsekek és a pápák közt, noha nem Attila idejében, hanem csak 553 óta, de oly gyűlölséges, egymás vesztére törő harcz csak egyetlenegyszer fordult elő, az 1080—87. években.«

[3]) Monum. Germ. Script. III. 31. l.

[4]) V. ö. Gregorovius Gesch. der Stadt Rom. I. 309. l.

[5]) c. 37. Mon. Germ. in 4°. Script. Long. et Ital. 299—302. l.

érsekkel való nagy barátságot írja le, és a quedlinburgi évkönyveké, a midőn azután visszatérve az érsekkel oly kegyetlenül bánik. Az összekötő kapocs pedig: szent János.

A *Leo pápával* való találkozás megvan Jordanesnél és röviden Viterbói Gottfriednál és Sigebertusnál, de egyik sem említi Péter és Pál apostol megjelenését. A mondának ez a része csak később fejlődött ki. Legközelebb áll kétségtelenül Troppaui Márton elbeszélése, a ki szerint Attila azt mondja visszatérése okának, hogy »quendam vultu terribilem pape astitisse et mortem sibi minantem nisi Papam in omnibus exaudivisset«[1]) látott.

Itt már az előadás sorrendjében is különbözik Kézai a többi krónikától. A többi krónikák ugyanis elmondják, hogy a rómaiak rávették a pápát, hogy menjen el Attilához. Ezalatt *(interea)* Attila *Zoard* vezért küldte déli Itália ellen, a ki is *Apuliát*, a *Terra di lavorot* és *Calabriát* pusztította el *Reggioig* és *Cataniáig* (? ez utóbbi már Siciliában van). A krónikák ez után adják a Leo pápával való találkozást s végül megemlítik, hogy »*Pannoniam est reversus*«. Kézai ezzel ellentétben egyfolytában mondja el a pápára vonatkozókat, és azután kapcsolja hozzá *(in his etiam diebus)* Zoard hadjáratát.[2])

Sokkal feltűnőbb azonban az, hogy az Itáliában megostromolt városok listájából hiányzik Kézainál *Alexandria*,[3]) hogy nem tudja a pápa nevét, hanem mindig csak *Apostolicusról* beszél, holott a többi megnevezi Leót, sőt a Pozsonyi Krónika még ezt is hozzáteszi: »*vel secundum quosdam Benedictum*« és végül, hogy azt mondja »*et deinde Terra laboris demolita usque montem Cassinum exercitus vastat*«.

A mi azonban a variatiók egymáshozi viszonyát illeti, e

---

[1]) Mon. Germ. Script. XXII. 418. l. Csakhogy nála ez Totila vandál királyról (!) van elmondva, de Marcianus álmánál is Totilának írja Attilát.

[2]) Zoárdot illetőleg v. ö. Sebestyén: Honfoglalás Mondái I. 390—397. l.

[3]) Bár Alexandriát csak később III. Sándor pápa (1159—1177.) idejében alapították, valószínű, hogy e név már benne volt krónikáink eredeti szövegezésében. Csak Kézainál hiányzik.

hely ép annyira zavaros, mint az előbbi. Dönteni itt, hogy melyik a helyesebb változat, vakmerő dolog, s midőn mégis valamelyes magyarázatát megkisérlem, ezt csak az előző argumentumok támogatására hivatkozva teszem. Leoról a többi krónikában is mindig csak mint »*Apostolicus*«-ról van szó, az első helyen azonban nevét is megemlítik »Cognoscentes Romani periculum, quod inde potuisset emergere Christianis, *Leonem* adeunt apostolicum«, a mi a Pozsonyi Krónikában még a fentebb említett »vel secundum quosdam Benedictum (adeunt Apostolicum)« kitétellel van bővítve.

Ennek a helyén Kézainál »cognito Romani periculo, quod exinde poterat *Christicolis* suscitari, Romanum *Antistitem* ad Ethelam transmiserunt« áll, a mely kifejezésben különösen az *Antistes* és *Christicola* szavak érdemelnek figyelmet, mint olyanok is, melyek a magyarországi latinságban nem igen fordulnak elő,[1]) s a melyek a mondatszerkezet egyéb különbségeivel együtt azt sejtetik, hogy ez az utóbbi szöveg átalakítása az előbbinek. Ezt látszik támogatni a *monte-cassinoi* monostor említése is, mely minden valószínűség szerint *Benedek*kel kapcsolatban került ide, minthogy Benedek alatt itt nem érthetjük semmi esetre a jóval későbbi I. Benedek pápát (574—578.), hanem csak Nursiai Sz. Benedeket, ki 529-ben alapította a Monte-Cassinon az első benczés-zárdát. Azt hiszem tehát, hogy a Kézai előtt fekvő ősforrásban talán mindkét név benne volt, mint a Pozsonyi Krónikában, s hogy Kézai ép ezért nem említett nevet. Hogy magának Monte-Cassinonak a neve Kézai útján került-e a szövegbe vagy nem, nehéz volna eldönteni, de lehet, hogy ez az olasz szavakat (scartabella, Vecca-Venecia) kedvelő író, itt is olasz tudományát vagy esetleg olaszországi reminiscentiáit akarta fitogtatni.

A *Terralaboris demolita* kifejezésnél különben több ismeretet és helyesebb felfogást mutat a többi krónikák »*terram laboris . . . spoliavit*« kitétele.

Ugyanilyen viszonyban vannak a krónikák az itáliai hadjárat elbeszélésének elején az aquilegiai mondáknál is.

---

[1]) V. ö. Bartal: A magyarországi latinság szótára. A Christicola helyett inkább Christicolens fordul elő.

A régi Velencze nevét ugyan Kézai olaszul is tudja: *Vecca* [1]) *Venecia,* de azért a többi krónika *vetus Venecia*-ja [2]) sem tehető ennek mögéje; a mi pedig e hely egy másik eltérését illeti, ott kénytelenek vagyunk elismerni Kézai szövegének ferdítését és romlottságát:

Quam quidam [3]) rex gothorum,[4]) nomine Archelaus,[5]) primo volens capere,[6]) diu obsessam,[7]) non potuit; demum [8]) metus orbis expugnavit, cuius nempe [9]) incole [10]) per hunos expulsi,[11]) nunc habitant Papie [12]) in Italia, iuxta flumen [13]) Ticini.[14]) S. P. BK. BKK. T. B. K. Cs. D.	Quam quidem [15]) Archelaus rex primitus deuastauit, sed postea per Hunos de Pannonia expelluntur, nuncque littora [16]) fluuii Tycini habitare dinoscuntur,[17]) qui et dicuntur Papienses. KE. KM. KP. KH. K3.

Nagyobb eltérések vannak azután még a húnhistoria utolsó részében is, mely elmondja Attila házasságát *Mikolttal,* halálát és fiainak egymás ellen való küzdelmét. A harczot Detre és az idegenek szítják, s végre legyőzik a húnok jelöltjét, *Csabát,* ki nagyatyjához, *Honorius* császárhoz fut, majd pedig Scythiába tér vissza és a magyarokat a második bejövetelre ösztönzi, a mikor is az országban maradt 3000 hún, ki az idegenektől való félelmében *székelynek* nevezte magát, szintén csatlakozik hozzájuk a szlávok uralmának megdöntésére.

---

1) helyesen vecchia.
2) a BKK. családjának codexeiben vera Venecia.
3) quidem K. B.
4) gottorum P. BKK. T. B. K. Cs. gotthorum BK.
5) Archellaus P. Arcellanus BKK. T. B. Arcelanus K.
6) primo volens capere om. BK. D.
7) obscissam S. capere add. BK. D.
8) deuinci P.
9) nemppe T.
10) incula P.
11) sunt et add. BK. D.
12) Papye BKK. T.
13) fluuium P.
14) Tycini BK. D. Tytem P.
15) Gothorum nomine add. KH.
16) litora KM.
17) dignoscuntur KM. KP.

Ez a monda tisztán magyar eredetű s csak arra való, hogy megadja a krónikában a kapcsolatot magyarok és húnok közt.

Hogy a rokonság eszméje és mondája nemzeti traditió volt-e nálunk, avagy tudákos krónikások koholmánya, a fölött sok vita folyt. *Hunfalvy Pál* és *Riedl Frigyes* az utóbbit vitatták, *Thierry*, *Heinrich* és *Petz* ellenben azon a véleményen van, hogy elrejtett krónikákból nem mehetett át e monda a nép ajkára, tehát e mondának kellett előbb meglennie, csak azután vehette fel a krónika. A rokonság eszméjét különben némely írók szerint a magyarok a nyugati népektől kapták, kiknek tudatában a sok hasonlóságot feltüntető keleti lovasnépek egy néppé olvadtak össze és így ezek, valamennyire a legborzasztóbbak, a húnok nevét alkalmazták. *Sebestyén* és *Bleyer* fejtegetései alapján kétségtelen, hogy a magyar húnmondát a honfoglalók nem hozták magukkal, hanem a Pannoniában lakó népektől — Sebestyén szerint gepida-avar,[1]) Bleyer szerint góth-szláv közvetítéssel[2]) — vették át. A húnmonda itt, a húnok tulajdonképeni hazájában élt legélénkebben; a rájuk következő népek egymástól örökölték és önállóan fejlesztették tovább a mondát. A magyarság is így jutott hozzá, s erős epikai érzékkel fejlesztette ki belőle a húnmagyar rokonság mondáját.

Az utolsó fejezetekben már úgyszólván a nevek sem történetiek; nem ismeri a krónika Attila nejeinek neveit és nem tudja fiainak neveit sem. Ez az egész rész a szó legszorosabb értelmében költemény. És mégis itt is meglátszik a külföldi krónikások, főleg *Jordanes hatása*. Jordanesnél is megvan Attila halála ép úgy mint krónikáinkban: a házasság, az orrvérzés és az összetört íjj (Martianus álma),[3]) és Jordanesen alapszik a Scythiába való visszaköltözés és egy résznek Dácziában való megtelepedése is.[4]) Még az Aladár név is Jordanes

---

[1]) Sebestyén: Honfoglalás mondái. I. 52—78. l. és 555. l.

[2]) Bleyer: A magyar húnmonda germán elemei. 136—144. l.

[3]) Jordanes c. 49. röviden említi Sigebert is ad ann. 455. Mon. Germ. Script. VI. 310. l. és Marcianus álma Troppaui Mártonnál is megvan. U. ott. XXII. 454. l.

[4]) Jordanes c. 50. Nam XXX. fere milia tam Hunorum, quam aliarum gentium, quae Hunis ferebant auxilium, Ardarici gladius con-

Ardaricusának felel meg.[1]) Csakhogy mindez bele van olvasztva a magyar mondába.

Érdekes, hogy a *Martianus álma* csak a Bécsi Képes Krónika családjában maradt fenn. Hogy a Budai Krónika forrásából nehány helyett kihagyot, már másutt bebizonyítottam és a Kézaiban is, a Bécsi Képes Krónikában is fennmaradt, de a Budai Krónika családjában hiányzó helyeket össze is állítottam.[2]) A Martianus álma azonban Kézainál is kimaradt.

Kézai különben itt az előadás sorrendjében is eltér a többi krónikától. *A testvérek harczánál* ugyanis a többi krónika először leírja a nagy vérontást, mely 15 napra ihatatlanná tette a Duna vizét és azután megmagyarázva, hogy először Csaba győzött, s csak azután, Detre ármánya folytán kerekedett felül Aladár, elmondja, hogy Csaba Honoriushoz menekült. Kézai ellenben Detre ármányát csak a küzdelem kitörésére vonatkoztatja, — a mi annak helyén a többi kútfőben is megvan, — azután elbeszéli, hogy először Csaba győzött, majd a Sicambria melletti tizenöt napos küzdelemben Aladár. Ő tehát *két* ütközetet említ, míg a többi krónika a sorsfordulatot nem két különböző küzdelem közé, hanem egy hoszszabb háború utolsó ütközetének folyamára helyezi. És ezután következik nála a vérontás leírása és Csaba menekülése Görögországba. Ha hosszabb küzdelmet veszünk fel, logikusabb a többi krónika sorrendje, ha azonban két csata volt, úgy Kézai csoportosít egyszerűbben. A választ erre a kérdésre maga Kézai adja meg. A többi krónika ugyanis elmondva a küzdelmet, leírja a vérontást »*ita Danubium Germanico sanguine inundavit*«, s csak azután említi a sors fordulását. Kézai szintén adja e leírást, de a második csatánál, — melyben Aladár, kit a

---

spiratioque peremit. Nam post multas hostium caedes sic viriliter superstes pater optasset interitum. (Ellák.) Reliqui vero germani eius eo occiso fugantur iuxta litus Pontici maris... Hernac quoque iunior Attilae filius cum suis in extremo minoris Scythiae sedes delegit. Emnetzur et Vltziundur consanguinei eius in Dacia ripense Vto et Hisco Almoque potiti sunt multique Hunorum partim proruentes tunc se in Romaniam dederunt equibus nunc usque Sacramontisii et Tossatisii dicuntur.

[1]) V. ö. Bleyer id. mű. 119—123. l.

[2]) Századok. 1902. 812—814. l.

külföldiek segítenek, győz és Csaba népe vesz el, — és mégis ő is azt írja *»in quo quidem prelio tantus sanguis Germanicus*[1]) *est effusus«*, a miből világos, hogy az ő rossz értelmezése folytán lett a krónikában a hosszabb küzdelemből két ütközet, s abból, hogy a Duna vize 15 napig ihatatlan volt, 15 napig tartó csata, s hogy e rossz értelmezés kedvéért kellett a sorrendet felcserélni.[2])

Görögországból Csaba Scythiába megy, ott idegennek tekintik, úgy, hogy csak a kazárok földjéről kap feleséget, a kitől *Ed* és *Edemen* származik. Ujra visszatérnek erre a krónikák a székelyek története után: a magyarokkal megy Attila földének visszafoglalására Edemen is, — kinek nemzetségéből *Aba Sámuel* származott, — a miért ujra elmondják Csaba házasságának történetét. Kézai nem mondja el kétszer e házasságkötést és a genealogiát, hanem csak a második helyen. De megvan okolva a többi krónikánál is a házasság másodszori említése, mert az első helyen nem mondják meg, hogy miért vett el kazár nőt; ott az ok csak Bendeguz tanácsa *»de consilio Bendekuz avi sui«*, a miről, valamint a hozzákapcsolt *»quem sanum sed nimis decrepitum dicitur invenisse«* passzusban foglaltakról viszont Kézainak nincs semmi tudomása.

Nagyobb eltérés van még a krónikák közt e fejezet végén. Itt fordúl ugyanis elő *Svatopluk* legyőzetése, a mihez Kézainál és a Bécsi Képes Krónika családjában egy kis magyarázat járul arról, hogy mért mondják némelyek, hogy a magyarok *Marótot* és nem Svatoplukot győzték le. Erre Attilára vonatkozó időmeghatározások következnek: fejedelemségének, királyságának és életének tartama, a mihez a Bécsi Képes Krónika családja még Attila halálának a bejöveteltől, Krisztus születésétől és Martianus császár trónralépésétől számított idejét füzi hozzá, a fejezet legvégén még a Martianus álmáról szóló mondát is említvén. És ezzel zárúl a hunok történetének előadása.

A húnhistória, ezen — mint mondottam — egységes, önálló és különálló mü a különböző krónikákban lévő különböző

[1]) Germanicus om. K3.
[2]) V. ö. Sebestyén id. mű. I. 457—552. l. Bleyer id. mű. 87—136. l.

alakjai összehasonlításának végére érvén, foglalkoznom kell azon forrásokkal is, a melyeket a compilator a monda kiegészítésére vagy megerősítésére segítségül vett.

Hatással volt rá *Jordanes*, mert noha nem igen egyezik meg vele szó szerint, a mű nagy részének legalább vázlata mégis rokonságban van a gótok történetével. De Jordanes epitomatorait is ismerte: Sigebertus Gemblacensis és Gottfridus Viterbiensis hatása kétségtelen. *Gottfried* hatása nyilvánvaló Attila leírásánál, a hispaniai kalandnál, valószínű Velencze alapításánál, és a krónika forrásai közt említi is. *Sigebertustól* való a tizenegyezer orsolyaszűz vértanúsága s az éjszaki hadjárat.

Ezek jelentősége azonban a munka megszerkesztésénél másodrendű, olyan, mint kívülök *Justinusé* (vagy Reginóé) is.

A könyv megszerkesztésénél nem, csak az egyes események előadásánál lehettek az író segítségére. A conceptioban — bár valószínűleg csak közvetve — Jordanes képezte az alapot, mely köré a mondai anyag csoportosúlt, és a melyhez a más írókból vett átvételek hozzáfűződtek.

Jordanesnél van meg a csodaszarvas (c. 24.), a nőrablás c. 24.), az Alplozuri említése (c. 24.), Attila leírása (c. 35.), a galliai hadjárat és a catalaunumi csata (37. és 40 c.), Buda halála (c. 35.), Aquileja orstroma (c. 42.), a Leoval való találkozás (c. 42.), Attila menyegzője és halála (c. 49.), fiainak küzdelme és visszavonulása (c. 50.).

Ez események egy része megvan ugyan az epitomatoroknál, de egyiknél sem minden, s a fent említett három író használata sem nyujthatta volna az írónak mindazt, a min Jordanes hatása látszik. De Karácsonyi nem csak Jordanes, de Sigebert használatát is tagadja,[1]) noha Viterboi Gottfried és Troppaui Márton alapján a Jordanessel rokon helyek sorozatát még kevésbbé lehet összeállítani. Nem származhatik ezekből: az Alplozuri, az Aetiust segítő tíz király, Buda halála, Attila fiainak küzdelme és visszavonulása.

De nézzünk csak egy eseményt is: a *catalaunumi csatát*, s hasonlítsuk öszsze krónikánk szövegét egy részről Jordanessel, más részről Viterboi Gottfried és Troppaui Márton leírá-

---

[1]) Székelyek eredete 10. l.

saival s mindjárt kitünik, hogy a belőlük való merítés Jordanes kizárásával lehetetlenség:

Magy. krón.	*Jordanes.*	*Gottf. Viterb.*	*Mart. Opp.*
Hoc facto incerto[1]) Regem Atilam[2]) Romanorum rex patricius dictus Eucius cum decem regibus occidentis invasit ex obrupto.[3])	. . Patricii Aetii. Hi enim adfuerunt auxiliares: Franci, Sarmatae, Armoriciani, Liticiani, Burgundiones, Saxones, Riparii, Olibriones.. aliaeque nonnullae Celticae vel Germaniae nationes (c. 37.)	... congregavit Burgundiones, Saxones, Francos et fere omnes fortissimos occidentis ... (Spec. regum. Mon. Germ. XXII. 85.)	Fuerunt cum Romanis Burgundiones, Franci, Saxones et pene totus populus occidentis. (Mon. Germ. XXII. 454.)
Cumque[4]) insultum niterentur facere super Atilam[5]) per nuncios petens inducias preliandi,[6]) ut copia sue gentis, que fuerat aduersus Soldanum destinata remearet.[7]) Illis renuentibus inter ambos[8]) exercitus a mane usque ad noctem in campo qui Bevinde[9]) dicitur[10]) prelium est commissum. (lejebb: in campo Bevinde Catalaunis).[11])	Igitur Attila rex Hunorum tali perculsus eventu diffidens suis copiis, metuit inire conflictum interque fugam reuoluens ipso funere tristiorem, statuit per aruspices futura inquirere. (c. 37.) Circa nonam diei horam proelium... committit, ut si secus cederet nox imminens subueniret. (c. 37.) ... in campos Catalaunicos qui et Mauriaci nominantur ... (c. 36.).	... itaque ab hora nona usque in noctem acerrimum bellum protenditur. (Pantheon c. 17. u. o. XXII. 187.) . . . in campis Catalaunie (u. ott.) in Alvernia. (Speculum regum. u. ott. XXII. 85.)	. . . in Alvernia (u. ott.).
Erat enim inter ambos[12]) exercitus fluvius discurrens, ut si capillum in ipsum[13]) quis iactasset non lento motu potuisset vix[14]) inferius removere.	Nam si senioribus credere fas est, riuulus memorati campi humili ripa praelabens, peremptorum vulneribus sanguine multo prouectus est, non		

[1]) Kézai eltérései: Tunc interea.
[2]) Ethelam.
[3]) abrupto.
[4]) Et dum subitum.
[5]) Ethelam.
[6]) preliandi inducias ab ipsis postulavit
[7]) que absens fuerat iungeretur, sed
[8]) utrosque
[9]) Beluider
[10]) dicitur om.
[11]) Catalaunis om.
[12]) utrosque
[13]) ipso
[14]) fluvii plano cursu vix poterat

Prelio autem iam facto animalium et hominum sanguine inundando, tantus [1]) torrens fuisse perhibetur,[2]) ut aurigam cum curru intro traheret, ac armatos; fieretque mortalitas non modica [3]) per torrentem in utroque [4]) exercitu. Illud [5]) ergo prelium, quod commissum extitit inter Reges occidentis et Atilam in campo Bevinde Cathalaunis,[6]) omnibus preliis huius mundi,que commissa sunt uno die et loco uno, terribiliore et magis ardua per veteres non memorantur.[7])	auctus imbribus, ut solebat, sed liquore concitatus insolito torrens factus est enormis augmento. Et quos illic coegit in aridam sitim uulnus inflictum, fluenta mixta clade traxerunt: ita constricti sorte miserabili sorbebant, potantes sanguinem, quem fuderant sauciati. (c. 40.) Bellum atrox, multiplex, immane, pertinax, cui simile nulla usquam narrat antiquitas, ubi talia gesta referuntur. (c. 40.)	tantusque sanguis effusus est, quod corpora mortuorum trahebat. (Spec. reg. u. o. XXII. 85.)	tantusque sangu effusus est, ut m dicus, qui ibi lateb rivulus de sangui torrens effectus, tr xit cadavera mo tuorum (u. ott.). Demum in bel adeo acriter pugn tum est, qualiter v unquam in aliq invenitur histori (u. ott.).

A tudós írók közül a húnhistóriára — szerény véleményem szerint — Jordanes volt a legnagyobb hatással. De e a hatás minden valószínűség szerint *közvetett.* Az iró nem magát Jordanest, hanem valamelyes Jordanesből készült feljegyzéseket használhatott. Így történhetett, hogy Viterboi Gottfriedet is segítségül vette, és tőle vett át oly helyeket, melyeket közvetlen használatnál Jordanesből is vehetett volna. Így történhetett, hogy a hún hadsereget is még egyszer annyira tette, mint Jordanes, s hogy Theodorichot a régi közhit szerint

[1]) confecto animalium sanguine et humano talis

[2]) efficitur

[3]) valde magna.

[4]) utroque om.

[5]) Istud

[6]) Hunos ac reges Occidentis in loco memorato. Ez a hely is a mellett bizonyít, hogy Kézai szövege a helytelenebb, mert csak hivatkozik arra, hogy a csata helye már föntebb volt említve. A bővebb szöveg nem alapulhat Kézain, mert ha Kézai ez utalása révén ismételték volna meg a fenti helyet, úgy a Cathalaunis-ról nem tudnának.

[7]) uno loco et uno die per veteres maius esse perhibetur.

Attila kortársának tartotta, noha már Freisingi Ottó és Viterboi Gottfried is épen Jordanes alapján czáfolták is ez állítást.[1]) Természetesen nagy átalakító hatása volt a mondai anyagnak is. A húntörténetben az élő monda győzedelmeskedett az írott források fölött. Ez szétválasztásukat is megnehezíti: a tudós átvétel s a monda közt a határt sokszor egyáltalán nem lehet megvonni. Sokszor még azt is nehéz eldönteni, hogy a húnhistória miért egyezik az irott kútfővel: mert ez forrása? vagy csak azért, mert az illető történeti eseményt a monda is feldolgozta? De Jordanes hatása kétségtelenül erősebb, mint az epitomatoroké, a kiknek átvételében különben szintén Jordanes hatása nyilvánul meg. Erősebb e hatás, mert nemcsak az érintkezési pontok száma nagyobb, hanem mert az érintkezés jobban a részletekbe is elható.

A húnhistória szerzője mindenesetre — ezt meg kell vallanunk — nagy munkát végzett. De a húnhistoria eredeti alakját nem Kézai tartotta fenn.

Felvetve a kérdést, hogy melyik változat az eredetibb, csak utalnom kell arra, hogy a szövegbírálat kapcsán rámutattam oly helyekre, *a hol kétségtelenül Kézai szövege tünt föl helyesebbnek és talán eredetibbnek is*, mint az előszóban, Viterboi Gottfried nevének említésénél; a »Renum Constantie pertransivit,« »Lugdulum Burgundie« szavaknál. Vannak azonban helyek, *a hol viszont a többi krónikáról állíthatjuk ezt*, mint Scythia leírásánál, a húnok bejövetelének dátumánál, a délitáliai kalandnál, a catalaunumi ütközetnél és az Attila fiai közt kitört küzdelem leírásánál. Van eset rá, *hogy a forrással való összehasonlítás alapján mutathatjuk ki a többi krónika szövegének az eredetihez való közelebb állását*, így a Justinusszal (Regino) való összehasonlítás alkalmával Scythia határainak leírásánál és van eset rá, *hogy ugyanily módon bizonyíthatjuk Kézai szövegének az eredetihez való közelebb állását*, így Attila Gottfriedtől kölcsönzött leírásánál.

Tehát se Kézai nem használhatta közvetlenül a krónikákban meglévő bővebb szöveget, sem a többi krónika nem használhatta közvetlenül Kézai szövegét, hanem egy *közös*

---

[1]) Viterboi Gottf. c. 16. Freisingi Ottó V. c. 3.

ősforrást kell feltételeznünk, melyből azután mindkettő dolgozott.

Ily körülmények közt természetesen Kézai nem is lehet sem ennek a résznek a szerzője, mint azt *Kaindl* állítja, sem az egész krónikának, mint azt *Karácsonyi* véli.

Karácsonyi főleg az *iratási korra* alapított argumentumokkal bizonyítja Kézai szerzőségét. Alább azonban ki fogjuk mutatni a Gellért-legenda és az advenák-jegyzéke alapján, hogy a közös ősforrást nem sokkal Kézai ideje előtt szerkesztették, valószínűleg V. István idejében, s ha már ez az V. István korabeli szerkesztés olvasztotta össze a hún és magyar krónikákat, akkor a XIII. század második felére valló helyek esetleg az összeolvasztásnál is átalakulhattak. *Anonymus* még azt mondja: ». . . dicitur nunc *Buduuara* et a Theotonicis Ecilburgu vocatur,« de krónikáink már egybehangzóan *Ó-budát* irnak, holott kétségtelen, hogy Anonymus forrása itt ugyanaz volt, mint a krónikáké. S ha ez a hely — esetleg ép az V. István korabeli szerkesztésnél — átalakult, megtörténhetett ily változás másutt is.

Megtörténhetett a hispaniai kalanddal is. Az advenák V. István korában készült jegyzékének a Bajótiakról szóló leírása, — a mely különben is nem Imre, hanem Endre korában költözteti be e nemzetiséget, — nem a Kézai bővítésében, hanem a régi V. István korabeli részben[1]) beszél a »*Soldanus de Tunisio*«-ról is. Vajjon nem ezen a réven történt-e esetleg valami átalakítás az ősforrás hispaniai kalandján?

És *Troppaui Márton* használatát sem kell feltételeznünk. Az ő krónikája általában igen röviden tárgyalja a hún eseményeket, sokkal rövidebben, mint akár Viterboi Gottfried. Az *Alvernia* szó, mely nála megvan, s melyből Karácsonyi a *Beuindet* származtatja, Gottfriednél is megvan. Gottfrieddal és Jordanesszel szemben önálló adata, mely a magyar krónikába átmehetett, csak egy van: a burgundok harcza Attilával. De láttuk fentebb, hogy ez adat más régibb kútfőből is származ-

[1]) Hogy e rész, daczára, hogy a Budai Krónikában nincs meg, az V. István korabeli krónikában már benne volt, bizonyítja, hogy Kézainál és a Bécsi Képes Krónika családjában egybehangzóan megvan. V. ö. Századok 1902. 812. l.

hatik, hogy magának Mártonnak e helye Paulus Diaconuson, illetve Prosperen alapszik, s hogy az ő adata nem tartalmaz oly vonást *(Sigismundus, Basilea)*, melyből bizonyítani lehetne, hogy e helyen a húnhistoria épen őt használta volna.

Szóval a hún krónika keletkezésének korát nem igen lehet meghatározni. Ha Ó-Buda és a hispaniai kaland részletei későbbi betoldás lehetnek és Troppaui Márton használata elesik, úgy a hún krónika keletkezése még a XII. század végére tehető. Hitelét ez természetesen nem növeli, mert a hol a mondai rész a túlnyomó, ott történeti hitelről beszélni vajmi hiú dolog.

Ebben az esetben pedig a helyi vonatkozások sem szólnak Kézai mellett, hanem csak a közös ősforrás mellett, a mely főleg *dunántúli* vonatkozásokat tartalmaz, vagy mert szerzője maga is dunántúli ember volt, vagy mert a magyar históriának első szaka főleg Pannoniában játszódott le, a húnhistoriánál pedig kétségtelenül azért, mert az itt lokalizálódott.

Kaindl is Kézai művének tartotta a húnhistoriát, de Scythia leírását elválasztotta tőle, mint az összeolvasztásnál előrekerült részt. De a Kaindl érvei teljesen tarthatatlanok.[1]) *Heinemann* régibb bizonyítékait ő maga sem tartja megállhatóknak, de saját bizonyítékai sem jobbak. Igaza van abban, hogy Alberichnél, Anonymusnál és a lengyel-magyar krónikában még nincs húnhistoria, de ez még azt sem bizonyítja, hogy különállón már akkor is nem létezett volna. Az pedig, hogy Kézai a hún krónika szerzőjeként nevezné meg magát, egyáltalán nem áll. Kézai csak a dedicatióban nevezi meg magát szerző gyanánt, a mi az egész műre szól. A szövegből vett bizonyítékai pedig a leggyöngébbek; így bizonyítja példáúl, hogy a krónikák elrontották a Csaba és Aladár harczának Kézainál meglevő változatát.[2])

A *közös forrás átdolgozásában* Kézai szövege nagyobb önállóságot árul el, mert egyes homályos pontokat javítani, magyarázni igyekszik, és mindig iparkodik az olvasónak lehetőleg világos, könnyen érthető textust adni. Így magyarázza

[1]) Kaindl: Studien zu den ung. Geschquellen. Archiv für österr. Gesch. LXXXV. 2., 475. l. és LXXXVIII. 1., 401—418. l.

[2]) V. ö. fentebb 66. l.

többek közt Scythia határait vagy a Csaba és Aladár közti harczban beállott sorsfordulatot. Csakhogy ép ez esetben annál feltünőbb, ha hiba van. Fel kell tennünk, ha valaki valamit átdolgoz, — ha csak úgy is, hogy a mondatszerkezetet átalakítja és a szavak egy részét synonymákkal helyettesíti, — hogy akkor értelmetlenséget, hibát nem tür meg. Ha mégis fordul elő hiba, az csak az alapszöveg rossz értelmezése folytán történhetett. És ily hibák bizony vannak Kézai húnhistóriájában. Magának Kézai szövegének pongyolasága, de a mellett mégis nagy hasonlatossága a többi krónikához legalább is sejteti, hogy az alapszöveg az utóbbiakhoz, tehát a bővebb szövegezéshez állhatott közelebb. Ezt bizonyítják az itt említett hibáknak a többi szövegben levő értelmes variansai és némely helyen a logikusabb sorrend is. Kézai azután kétségtelenül rövidített néha az alapszövegen pl. a demtos-dentes etymologiánál, Attila czíménél, Csaba házasságánál, és lehet, hogy néha a másik szöveg is bővített.[1])

c) A magyar történet Szent Istvánig és Regino használata.

Sokkal szövevényesebb a szövegek egymáshoz való viszonya a magyar históriánál, a hol már nem egy kifejlett hagyománynak egykorú tudósok előtt talán már megállapodott alakjáról van szó, hanem nemzeti történetről, melynél úgy a nemzeti hagyomány, mint az emlékezet vagy esetleg kézhez jutott kéziratok mindig tág tért nyújtanak a másolónak a bővítésre vagy változtatásra. A bevezetés ezen második könyvhöz *(De gestis — dignum duxi)* néhány szó eltéréstől eltekintve, valamennyi krónikában teljesen megegyezik.

---

[1]) Ezzel szemben több pontban tévesnek tartom Pauler nézetét, hogy Kézainál »a stylus más (mint a többi krónikában), a rend jobb; ismétléseket, mint Chaba nemzetségének kétszer való elsorolását elkerüli, de kihagyni nem hagy ki semmit. Ellenkezőleg önálló, némi pragmatizmusra mutató megjegyzésekkel találkozunk, minőket feldolgozó tesz, de nem, a ki pusztán kivonatot készít«. A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt. Budapest, 1893. II. 770. l.

Kézai ezután elmondja, hogy »*imperante* [1]) *Ottone Svevo* [2]) *in Germania et Italia*,[3]) *in Francia Lodovico rege Lotharii filio* [4]) *et* [5]) *Greciam* [6]) *Antonino Duro, filio Theodori gubernante* [7]) *octingentesimo septuagesimo secundo* [8]) *anno* [9]) *ab incarnatione*...« bejöttek a magyarok, a bessenyők és fehér kúnok földjén és Kió városán át; az Ung folyónál várat alapítottak, mely után nevüket kapták, majd hat más várat építve Svatopluk ellen harczoltak, a mint az »*superius* [10]) *est narratum*«, és hét seregre oszlottak.

A Sambucus-codex, Pozsonyi- és Budai Krónika ennek helyén a bevezetés után Árpád geneologiáját hozza *(Porro Eleud — genuit Toxum)*, majd ugyanazon út után Erdélyen át hozza be a magyarokat, a hol hét várat építenek és hét seregre oszolnak. Az idő meghatározásánál a Pozsonyi Krónika csak évszámot: 888 említ, míg a Budai Krónika és Sambucus-codex szintén adja a Kézainál is meglevő időmeghatározást, de szintén a 888-ik évszámmal. Érdekes itt a Pozsonyi Krónika eltérése: hogy elhagyja az út megjelölését, a sasokról szóló mondát és a hét vár építésének mondáját.

A Bécsi Képes Krónika családja a bejövetelnek szintén a Budai Krónikában és Sambucus-codexben meglevő alakot veszi át (11—12. fej.),[11]) de más időmeghatározással: »*Anno ab incarnatione domini sexcentesimo septuagesimo septimo*,[12]) *a morte vero Atyle regis hungarorum anno centesimo quarto, tempore Constantini Imperatoris tercii et Zacharie* [13]) *pape*,

---

[1]) ergo add. KM. KP. KH. igitur add. S. BK. D.
[2]) de Sueuia oriundo S. BK. D.
[3]) loco »Germania et Italia« habent »Italia et Germania« S. BK. D.
[4]) loco »Ludovico rege Lotharii filio« habent »Lotharii regis filio Lodouico«. S. BK. D.
[5]) ac. S. BK. D.
[6]) Greciam om. S. BK. D.
[7]) gubernante om. S. BK. D. anno add. S. BK. D.
[8]) loco »octingentesimo septuagesimo secundo« habent »octingentesimo octvagesimo octavo.« S. BK. D.
[9]) anno om. BK. D.
[10]) sepius KM. KP.
[11]) Toldy kiadása szerint idézem a fejezeteket.
[12]) loco »septuagesimo septimo« habent LXX° VII° BKK. K. T.
[13]) Zakarie K. B. Zakarye T.

sicut [1]) *scribitur in cronica romanorum, hungari de Scythia* [2]) *secundo egressi* [3]) *sunt*«, melyet az Árpádok genealogiája elé tesz, s annak végén, — tehát azon helyen, a hol az időmeghatározás a Budai Krónikában és Sambucus-codexben van, — néhány szó eltéréssel ujra megismétli. A Dubniczi Krónika a Budai Krónikát másolva e helyen eszközli az utolsó betoldást a Bécsi Képes Krónikából, még pedig úgy, hogy Árpád genealogiája előtt a Bécsi Képes Krónika időmeghatározását hozza, a genealogia után pedig a Budai Krónika és Sambucus-codex dátumát.[4])

Hogy a két időmeghatározás közül melyik az eredeti, a szövegből nehéz volna eldönteni, helyesnek egyik sem helyes, nem csak abból a szempontból, hogy a honfoglalás éve helyett más évszámokat 888., 872. és 677. használ, de azért is, mert az uralkodók, kiket említenek, nem éltek sem a honfoglalás idejében, sem az általuk megjelölt időben.[5])

Világosságot hoznak azonban ezen kérdésbe más krónikák. Az Anonymusnál ugyanis a 884-ik évszám fordul elő,[6]) a mi minden valószinüség szerint Regino DCCCLXXXVIIII-ából torzult el az V. kihagyása által.[7]) Ugyancsak 889-et ír a Zágrábi Krónika, míg a Nagyváradi Krónikában megint 888 áll.[8]) Világos tehát, hogy krónikáinkban ezt a számot kell eredetinek tartani, s hogy Kézai itt is rontott a szövegen (872). Ez esetben a szövegbe került uralkodó nevekre is legalább

---

[1]) sic K.

[2]) Scitya K. B. Scytia BKK.

[3]) ingressi K.

[4]) L. Századok 1899. 246. l.

[5]) Ha a BK.-ban említett Ottót I. Ottónak veszszük (936—973) is, ez nem esik egy időbe sem a 888. vagy 872-ik évvel, sem V. Lajos franczia királynak III. Lothár fiának uralkodásával (986—987). Ez utóbbival II. Ottó idejét (973—983) lehetne egyeztetni, de ekkor még jobban eltávolodunk a 888-ik évtől. Antoninus Durus pedig teljesen megmagyarázhatatlan. De helytelen a BKK. meghatározása is. Zacharias pápa 741—752. uralkodott, III. Konstantinus, II. Justinus társuralkodója pedig 578—582. (V. Konst. 741—775!)

[6]) Anonymus VII. fej.

[7]) Regino ad annum 889.

[8]) Mindkettőnek 1-ső fejezetében Florianus: Fontes III. 250. l.

némi magyarázatot találunk. Az Otto Svevus talán Regino *Odo* »*rex Francorum occidentalium filius Ruotberti*«-jából[1]) torzúlt, ki 888-tól 898-ig uralkodott; Odoval együtt szerepel Reginónál *Ludovicus (II.) imperator Lothar fia* is,[2]) a ki azonban már 875-ben meghalt.[3]) Ismerve azt a hatást, melyet Regino krónikáinkra különben is gyakorolt, nem lehetetlen, hogy ezek az itt jelzett módon jutottak különös időmeghatározásukhoz: *Antoninus Durust* azonban így sem tudom megmagyarázni, valamint azt sem, hogyan jutott a Bécsi Képes Krónika tudákos írója a másik még érthetetlenebb időmeghatározáshoz, a mely kétségtelenül, — mint saját szavai is bizonyítják,[4]) szintén valamely idegen mű hatása alatt származott.

Fontosabb az idő meghatározásánál a bejövetel helyének megjelölése. Kézai már a vándorlásnál kihagyja a többi krónikában meglevő *Susdáliát*, s azután minden más krónikával ellentétben — csak Anonymusszal egyezve — Ungváron át vezeti be a hódítókat, s ehhez a *Hung-Hungari* etymologiát is hozzákapcsolja. És Pauler a hét vár mondájára támaszkodva ép ebből Kézainak az eredeti régi magyar krónikához való közelebbi viszonyára következtet. *A septem capitanei — septem castra — Simburg*[5]) etymologiát kétségtelenül későbbi interpolatiónak tartja és azt hiszi, hogy az ősforrás szintén északról vezette be a magyarokat. Ezt megerősíti — szerinte — Anonymus egyező tudósítása és a többi krónikák húnhistóriájának utolsó fejezetében levő ama passzus, hogy a magyarok »*de Erdeel*[6]) *et de fluvio Hung*« [7]) támadtak Svatoplukra.[8]) És Pauler

---

[1]) V. ö. Reginót az illető évekhez.

[2]) Regino ad an. 866 et sequ.

[3]) Regino szerint már 874-ben hal meg ad. an. 874.

[4]) . . . sicut scribitur in cronica romanorum . . .

[5]) Siebenbürgen.

[6]) Erdel P. D. Erdelw BKK. T. Erdeleu K. Cs. Erdeele B. Erdeelu S.

[7]) Vng B. Ungh BK. D. unghi S. et de fluuio Hung om. P.

[8]) Az sem lehetett még benne (t. i. a Kézai által használt krónikában), hogy a honfoglaló magyarok legelőször Erdélybe érkeztek, vagy, mint a krónika mondja, »*in confinium regni Hungarie scilicet Erdeel*« mi majdnem kézzelfoghatólag betoldásra utal, s ennélfogva ezt is csak a XIV. század tudákos szószármaztatásának, a »hét« vezér hét tanyájából,

mégis téved, ha azt hiszi, hogy a hét vár építése a betoldás, és hogy az ősforrásban a Hung variansnak kellett meglennie, mert hiszen megvan »*a septem castra*« Kézainál is, noha ő ennek Erdélylyel való összekapcsolását tényleg kihagyta. Már Ungvárnál mondja »*ubi castrum fundauere*«, majd e név etymologiája után hozzáteszi, »*cumque et alia sex castra post hunc fundauissent, aliquamdiu in illis partibus permansere*«, a mire a Svatopluk elleni támadás következik. Említi tehát ő is a hét várat, és így legfeljebb a Siebenbürgen etymologiája lehetne későbbi betoldás, de akkor honnan a hét vár említése?

Bizonyos, hogy a húnhistória egymás mellett említette Erdélyt is és Ungvárt is, mely utóbbit csak a Pozsonyi Krónika hagyta ki, a magyar históriában azonban úgy látszik csak Erdély és a hozzáfűzött etymologia volt meg, míg az Anonymus Hung—Hungari szószármaztatását csak Kézai fűzte be művébe,[1]) és a Siebenbürgen etymologiát úgy hagyta ki, hogy romjait a figyelmes olvasó mégis megleli. Erdélyről különben nem szeret szólani, kihagyja a krónikák szerint onnan Svatoplukhoz küldött követség történetét és Álmos Erdélyben bekövetkezett halálát is. Nevezetes azonban, hogy Sz. István uralkodásának tárgyalásánál Gyulát »*de septem castris*« vezetteti »in Hungariam«, és hogy ugyanott megjegyzi »adiuncto *septem castris* Pannonie«, a mi kizárja, hogy az itt is említett hét vár más valamire vonatkozhatnék, mint Erdélyre.

Ezek után Kézainál egy oly passzus következik, mely egy más krónikánkban sincs meg:

---

várából, a septem castriból Erdélyre, Siebenbürgenre vont következtetésnek kell tulajdonítanunk. Abból, hogy Kézai világosan a Hung folyam mentét mondja a helynek, hol a magyarok Kievből jövet megállapodtak, hogy a Képes Krónika X. fejezetében is — jóllehet már Erdély mellett — e Hung folyó említtetik, következtethetjük, hogy Kézai forrása szerint is a magyarok északról jöttek az országba és a Hung folyótól vették Hungarus nevüket »a quo quidem fluvio Hungari a gentibus occidentis sunt vocati«, éppen, mint Anonymusban. A magyar nemzet tört. az Árpádházi királyok alatt. Bp. 1893. II. 772—773. l.

[1]) Az etymologiát azonban nem igen vette Anonymus művéből, mert a két elbeszélés teljesen elüt; valószinűleg nem is ismerte Anonymus munkáját.

»*Egressi ergo vexillis erectis*[1]) *cum uxoribus liberis et armentis, Danubium in Pest et in portu*[2]) *Zub transierunt, ubi castrum quoddam circa Danubium, in quo erant milites Zvataplug*[3]) *recollecti, qui fuere erepti per fugam, quando dominus ipsorum*[4]) *interierat, expugnarunt, in quo quidem affinem Morot nimis vetulum, cum aliis perimentes, usque hodie fabulose,*[5]) *Morot ipsum fuisse, asseruerant.*« Hogy mi lehetett oka ezen Marótra való második kitérésnek, hogy Kézai ezt honnan vehette, azt megmagyarázni nehéz volna.[6]) A legérdekesebb, hogy e kitérések egyike sem egyeztethető össze a hiteles történeti tényekkel.

Következik ezután a hét vezér — Anonymussal ellentétben — a többi krónikával egyezően.[7]) Eltérés van azonban már a sorrendnél, és Kézai csak megtelepedésük helyét és a leszármazott nemzetségeket említi, míg a többi krónika, melyek mind megegyeznek, — csak a Pozsonyi Krónika adja a bennök meglevő alak rövid kivonatát, — ezt még mondai elemekkel bővítik. Az Árpádról szóló fejezet például hozzá Álmos halálát (Erdélyben) és az egész fehér ló mondáját, míg Kézai viszont oly adatokat sző be, melyek amazokban nincsenek, így hogy Árpád a Turul nemzetségből való,[8]) és hogy a ruthén havasokon át jövén be, először az Ung folyónál ütött tábort.[9]) Rövidebb Kézainál a Szabolcsról *(Sobole)* és Gyuláról *(Jula)*

---

[1]) erectis om. K3.

[2]) porta KM.

[3]) Zuatoplugus KM. KP.

[4]) illorum KM.

[5]) fabulosi KM. KP.

[6]) Szabó Károly ezt így magyarázza: Ezen mondát, Morótnak a Duna mellett, Szob vidékén fekvő bizonyos várban történt megöletéséről, a magyar nép bizonyosan az Esztergom vármegyében, Szobbal átellenben eső Maróth falu nevéből költötte. Kézai ford. 45. l. 3. jegyz.

[7]) Árpád Zobole, Jula, Vrs, Cund, Lel, Verbulchu; a többieknél: Árpád, Zoboley, Gyula, Cund, Leel, Werbulchu, Vrs. Anonymus — mint Marczali megjegyezte — egy generatióval visszamegy: Álmos, Eleud, Cundu, Onud, Tas, Huba, Tuhutum.

[8]) de genere Turul.

[9]) Hic ergo Arpad cum gente sua Ruthenorum alpes prior perforauit, et in fluuio Vng primus fixit sua castra.

szóló szakasz is, mert az elsőnél a többi krónika hozzáadja Csákvára alapításának mondáját, a másodiknál Géza fejedelem és Sarolta házasságát. Lélnél azonban Kézai bővebb, a mennyiben a többi krónika tudósításához még hozzáteszi »*tandem in partibus Nitrie sepius fertur habitasse*«, és bővebb Bulcsúnál is, a hol megint etymologizál: »*Pro eo enim Verbulchu est vocatus, quia cum auus eius in proelio Crimildino per Teutonicos* [1]) *fuisset interfectus, et id ei pro certo constitisset, volens recipere vindictam super eos, plures Germanos assari fecit super veru, et tanta crudelitate dicitur in eos exarsisse, quod quorundam quoque* [2]) *sanguinem bibit, sicut vinum.*«

Hogy Kézait bántotta-e a bánhidi csata után Svatopluk legyőzetésének egy más módját elbeszélni, vagy a másik variatio szerzőjének volt-e oly rövid emlékező tehetsége, hogy megfeledkezve az előbb irottakról, nem látta, hogy a fehér ló mondájának beiktatása ellenmondás; hogy Kézai csupa következetességből említette itt, — hol a többi krónika a fehér ló mondáját adja, — ismét az Ungvárban való megszállást, vagy a többi hagyta-e ki csupa következetességből, hogy a többi krónika toldotta-e be a Csákvára alapításának és Géza meg Sarolta házasságának történetét eszmetársítás útján, vagy Kézai hagyta-e ki, mint nem ezen korhoz tartozót — azt önmagából eldönteni legalább is merész. Azt azonban már valószinűnek tartom, hogy a Vérbulcsú etymologiát ő toldotta be, különösen mert már eddig is meggyőződtünk, hogy nem idegenkedik az etymologizálástól.[3]) Az eredetinek azonban e helyen is a bővebb szöveg variánsa látszik, pl.

Dum ergo capitaneus iste [4]) Arpad uteretur speciali quadam *dignitate* in Scythia,[5]) et hanc haberet ipsius generatio consuetudinem Scithica	. . . primus fixit sua castra eo, quod eius prosapia ista, pre ceteris Scyttie tribubus, prerogativa inuestitur *dignitate*, ut exercitum precedit [6])

[1]) Theutonicos KP. Teuthonicos KM.
[2]) quoque om KM. KP.
[3]) Az Anonymusnál »*vir sanguinis*« c. 39.
[4]) ille Cs.
[5]) in Scythia dignitate S. BK.
[6]) precedit om KM. KP.

legittima et probata, ut unus in expedicione *gradientibus* debeat anteire, in *redeundo* vero retro cedere, ipse pro eo alios [1]) capitaneos in Pannoniam adeuntes fertur precessiss [2]) BK. S. BKK. T. B. K. Cs.

in eundo, *retrograditur redeuntem.* KE. KM. KP. KH. K3.

és kétségtelen ez ott, a hol Kézai, minekutána azt mondta Árpádról, hogy »et in fluvio Vng *primus fixit sua castra*«, a Fehérvárnál történt megszállással kapcsolatban, átveszi a többi krónikákban is meglevő »Illeque locus *primus descensus* existit Arpad Ducis« passzust. Bizonyítéka ez ellenmondás annak, hogy az ungvári megszállás Kézai interpolatiója, hogy Kézai itt is következetes akar maradni és ragaszkodik a Hung—Hungari etymologiához, melynek kedvéért már előbb elhagyta a Siebenbürgen etymológiát, s a melynek kedvéért most is elhagyja azon követség történetét, mely a többi krónikák szerint Erdélyből indúlt ki. Talán még Álmos halálát is azért hagyja el, mert ez Erdélyben következett be!

A Hung—Hungari etymologia ugyanis Kézai korában korszerű. IV. Béla alatt indúl el az őshaza felkutatására Julián barát, ki visszatérése után le is íratja vándorlását rendtársával Richardusszal. Ez a leírás hivatkozik egy krónikára, melyből a szerzetesek megtudták, hogy a magyarok egy része visszamaradt az őshazában: »Inventum fuit in *Gestis Ungarorum* christianorum, quod esset alia Ungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset; qui cum multa regna pertransissent, et destruxissent, tandem *venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum*, quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem«. A szerzetesek keresik is ez őshazát, de csak Ottó férkőzhetik közelébe, ő is visszajön segítségért, majd útjából visszatérve, a visszatérés utáni nyolczadik napon meghal.

[1]) alius P.

[2]) processisse K. procedisse S.

Julián már most az ő útbaigazításai alapján indúl útnak. Útja Bulgárián, Konstantinápolyon és a Fekete tengeren át, — tehát Erdély megkerülésével vezet Matricába (Tamatarkája, Tumtarakánja, a mai Taman), s innen azután északkeletnek a Volga—Kama—Bjelaja vidékére. Innen azonban már a mordvinok földjén, Vladimiron és Ruthenián át jön vissza. Ránk nézve e leírásnak az Anonymushoz való rokonsága bír nagy fontossággal. A szerzetesek ugyanis már elindulásuk előtt ismertek egy Gesta Hungarorumot, de nem Ungvár felé indúltak, hanem Erdély megkerülésével a Fekete tenger partjairól. Valószínű tehát, hogy forrásuk nem Ungvár felé irányította őket, hanem az Erdélytől keletre fekvő vidékekre. Akkor pedig az őket utbaigazító forrásmunka nem az Anonymus volt, hanem krónikáinknak és az Anonymusnak közös ősforrása.

Különben is — úgy látszik — nem Anonymus volt hatással Richardusra, hanem mindkettőre valamely harmadik forrás gyakorolt hatást, innen vehették mindketten a *pascua Romanorum* kifejezést is.[1]) Azután Anonymus szerint is a magyarok *ultra silvam Houos, versus occidentem* jöttek, *in terram Panonie.* Az *ultra silvam* Erdély régi neve, a *pascua Romanorum*, mely nevet Anonymus Pannoniára alkalmaz, pedig világosan Erdélyre mutat; erre vall a lakosok felsorolásának rendje is: Sclavi, Bulgarii *et* Blachii *ac* pastores Romanorum. Mindezek alapján valószinünek tartom, hogy az Anonymus itt megváltoztatta forrását. Így terjedhetett el azután az a nézet, hogy a magyarok a vereczkei szoroson jöttek be, s ezzel együtt a Hung—Hungari etymologia is. Valószínű az is, hogy IV. László idejében ez a monda már annyira el volt terjedve, hogy Kézainak is számolni kellett vele s így vette be krónikájába.[2])

És bizonyítja ezt még egy más adat is. Az ős magyar krónikát, melyből Richardus és Anonymus is merített, igen bőven felhasználta az 1235. körül író Albericus triumfontiumi apát is. Adatain világosan meglátszik, hogy szintén ezen

---

[1]) A *Pascua Romanorum* kifejezés is ekkor terjed el, említi Juliánon és Anonymuson kívül *Spalatói Tamás* is. Schwandtner. III. 549. l.

[2]) Sebestyén a Hung—Hungari etymologiát véli eredetibbnek. Honfoglalás mondái. II. 14—16. l.

questrasse, sed etiam alios nobiles, qui[1]) *de Scythia*[2]) *descenderunt*«.[3])

Ehhez azután a Bécsi Képes Krónika családja hozzáteszi, hogy az augsburgi csatából visszatért hét magyar »*ob offensam huiusmodi Lazari*[4]) *sunt vocati*«, a mit a Dubniczi Krónika is betold a közbeszurás minden kétséget kizáró bizonyítékával.[5])

Hasonló tárgyalási módot követ a Pozsonyi Krónika is: elmondja, hogy nemcsak a hét vezér foglalta el az országot, hanem más nemzetségek is, s itt a többi krónikák három nemzetségéhez még egy negyediket tesz: »*generatio Kaak*«, azután pedig mindjárt levonja a többi krónikákban is meglevő fentemlített conclusiot, de egyszersmind fel is sorolja a nemzetségeket: »*Wgud, Ed, Chaba, Torda, Kadicha, Werend, Wilchu, Zumbur, Leventha, Ompud, Mika, Chanad, Wunken, Othmar, Keny, Kelad*«.

E helyen tehát nem tárgyalja az augsburgi csatából visszatért hét magyar történetét, de tárgyalja azt a krónika végén, a Bazarád elleni hadjárat után, a hol semmi értelme, s a hová csak azért kerülhetett, mert a maga helyén kifelejtette az író; és Toldy a krónika kiadásában e paszust tényleg ide is toldja be.[6]) A Pozsonyi Krónika különben az, mely a szent Lázár szegényei nevet is a legbővebben magyarázza meg.[7])

Mindez azonban Kézainál hiányzik. Szerény véleményem szerint Kézai hagyhatta ki. Úgy látszik, nem a vezérek hetes száma adott alkalmat a septem castra = Siebenbürgen etymologiára, hanem fordítva, a »septem castra«-t hozták kapcso-

---

[1]) loco »*qui*« habent »*quam plures simul cum illis.* BK. D.

[2]) Scytia BKK. K. B. Scitia P. BK. D. Scithia S.

[3]) descendisse BK. és D. V. ö. E. Dümmler igen erőltetetten akarja kimutatni, hogy a hét vezér mondája a másik hét magyarra vezethető vissza. Nachrichten v. d. k. Gesell. der Wissenschaften. Göttingen, 1868. 365—375. l.

[4]) Kazay K.

[5]) Századok 1899. 254. l.

[6]) ed. Chron. Poson. p. 24.

[7]) A hét menekült s a Sz. Lázár szegényeire vonatkozólag v. ö. Sebestyén becses fejtegetéseit. Honfoglalás mondái. II. 53. l. és I. 123—148. l.

latba a hét vezérrel, a mi ellen azután krónikáink e helyen protestálnak »*constat itaque non tantum septem capitaneos Pannoniam conquestrasse*«, említve kívülök még másokat is. Kézainak azonban nincs szüksége erre a protestálásra, mert ő elejétől fogva elejtette ezt a már régi etymologiát, s azt egy újabb keletüvel cserélte fel.

A mi pedig a többi krónikákban ezután következik, az advenák felsorolása, az Kézainál más helyen, az első appendixben van meg.

Az advenák felsorolása után a többi krónika is ráér a rabló hadjáratok tárgyalására és ugyanoly sorrendben, de kissé bővebben tárgyalja azokat, mint Kézai. Csak a Pozsonyi Krónikában hiányzik e rész teljesen. Midőn azonban a krónika a Francziaországból való visszatérést s az útközben, Bajorországban vívott csatát mondja el, akkor Kézai ismét önálló részt told be: »*ubi capitur Hertnidus*[1]) *Suaurchumburc imperatoris mariscalcus,*[2]) *id est militie sue princeps et alii*[3]) *quam plures nobiles*[4]) *cum eodem et licet inestimabilem pecuniam pro redemptione*[5]) *eorum tradidissent, ante Ratisponam*[6]) *in signum positi sagittis crudelissime civibus in muro stantibus et admirantibus, perforantur, et sic tandem cum victoria et preda maxima*[7]) *ad propria reuertuntur.*

Nagyobb eltérés van az augsburgi csata leírásában is: Kézainál Lél és Bulcsú hajón menekül és *Ratisbonánál* fogják el, míg a többi krónika szerint a küzdelemben esnek fogságba. A többi krónika hozza a foglyok szembesítését a császárral és a híres kürtjelenetet is. Kézai ez ellen polemizál és a rabságban levő németek lemészárlásával helyettesíti azt.

A *fuldai* kolostor elpusztítása után megint jóval bővebb a többi krónika, a mennyiben hozzák amaz adatot, hogy a magyarok megölték *Ekhardt* és *Berthold* herczegeket, továbbá *Metz, Trier* és *Achen* környékének elpusztítását.

---

[1]) Hertindus KH.
[2]) marischaltus KM. mariscaltus KP.
[3]) alie KM.
[4]) nationes KM. KP.
[5]) redemtione KM.
[6]) Ratisbonam KM.
[7]) mixta KM. KP.

Viszont Kézainak azon paszusáról, hogy »*Postquam vero Lel et Bulchu, ut superius est narratum, interiissent,*[1]) *exercitus siluit non intrans ulterius in Germaniam, nam Francia et Germania vnanimiter*[2]) *concordantes, simul in unum adunati, venientibus Hungaris deberent resistere usque vitam. Propterea Hungari in Alemanniam*[3]) *usque tempora regis Stefani semper ire dubitabant, ne gens occidentis eos inuaderet simul adunata*«, megint a többi krónikának nincs tudomása.

A kalandozások utolsó momentumát, a görögországi hadjáratot és a Botond-mondát meglehetősen egyöntetüen mondják el, némely részletet az egyik, másokat megint a másik változat szinezvén ki kissé bővebben. Így Kézai kissé körülményesebben írja le az óriás küzdelmét Botonddal, és azt állítja, hogy az adó megtagadása után *Taksony* parancsolta meg az ország elpusztítását; míg a többi krónika viszont azt tudja, hogy *Opur* vezér parancsolta meg Botondnak, hogy zúzza be az aranykaput, és hogy az ezen ütött rés oly nagy volt, hogy egy öt éves gyermek átmehetett rajta, és ugyancsak a bővebb változat tudósít pontosabban az óriás és Botond szavairól is, melyeket oratio rectában hoz Kézai oratio obliquajával szemben.

A kalandozások korának ez a tárgyalása különben nélkülözi a szilárd historiai alapot, s nem egyéb néhány tényleg megtörtént esemény halvány, elfakult emlékezetének összekuszálásánál és megelevenítésénél a népi fantázia segítségével. *Ekhardt* és *Berthold* megöletése például *Regino* krónikájának helytelen interpretálásán alapszik, a mennyiben Regino folytatója a magyarok betörése után említi *Erchanger* és *Berthold* kivégeztetését.[4]) Az egész Botond-monda egy bevándorolt német advena körül képződött;[5]) az aranykapu bezúzásának

---

[1]) introissent KM. interissent KP.

[2]) imaniter KM.

[3]) Alamanniam KE. KM. KP.

[4]) Ungarii per Alamanniam in Alsatiam et usque ad fines Lothariensis regni pervenerunt. Erchanger et Berthold decollantur. Cont. Reginonis. ad. a. 917. cf. Ann. Quedlinburgenses.

[5]) Marcali Kútfők. 67. l. Eckardus Aureacensis ad. a. 1101. Lambertus Hersfeldensis ad. a. 1061.

története pedig egy lengyel monda átültetése.[1]) S a mi az időrendet illeti, az a legteljesebben fel van forgatva.

Teljesen hiábavaló térfecsérelés is volna e helyen összeállítani a német annalisták helyi jellegű följegyzéseiből a magyarok németországi kalandozására vonatkozó adatokat. Nekünk, kiket ezen elbeszélés keletkezése és főleg az egyes krónikák elbeszéléseinek egymáshoz való viszonya érdekel, — *Reginot*, kinek hatása az elbeszélésre nyilvánvaló — és *Anonymust*, ki ép itt mutat nagyobb rokonságot Kézaival és a többi krónikával — kell behatóbb vizsgálat alá vennünk. Regino szolgáltatja krónikáink ezen egész részéhez az alapot, és Anonymus felvilágosít bennünket arról, hogy az ősforrás mily terjedelemben használta fel Reginot.

Anonymusnak nincs tudomása a cseh és morva hadjáratról, de említi már Karinthia elpusztítását; igaz, hogy csak röviden. Konrád császár[2]) készülődéseit és a bolgárországi betörést szintén hiába keressük nála; de megvan benne az olasz hadjárat két nagyobb bővítéssel, különben pedig majdnem szóról szóra a többi krónikákkal egyezően.

Ebből tehát világosan kitűnik, hogy Kézainak már a bővebb szöveg alapján kellett dolgoznia, és hogy a bővebb szövegezés nem lehet Kézai önkényes kibővítése, mert ez esetben nem egyeznék szóról szóra Anonymussal. Még világosabbá válik ez, ha tekintetbe veszszük, hogy Anonymus szövege itt szolgailag követi Reginot, annyira szolgailag, hogy az ez után következő, de ezekkel össze nem függő *István gróf* megöletéséről szóló történetet is közli.[3]) A négy szöveg összehasonlításából kitűnik, hogy miként fogy fokról-fokra az eredeti szöveg.[4])

---

[1]) Bátor Boleszló vágta be kardjával Kiev aranykapuját. Marczali. id. mű. 69. l. Pertz. Mon. Germ. SS. IX. 402. l. Monum. Polon. II. 279 és 483. l. V. ö. még Sebestyén id. mű. II. 153—168. l. a ki ellenkezőleg a lengyel mondában lát magyar befolyást.

[2]) Konrád császár csak több mint egy évtized után került a trónra.

[3]) Anonymus c. 55.

[4]) Már Heinemann írja: »Eine direkte Benützung des Regino in diesen Geschichtswerken (Kézai és a többi krónika) ist indessen wohl ausgeschlossen, da die meisten Reginostellen in den Chroniken des Kéza und seiner Nachfolger einen unverkennbaren Zusammenhang mit dem Anonymus Belae regis notarius aufweisen.« Neues Archiv. 1888. XIII. k. 67. l.

Regino ad. a. 901.:	*Anonymus. c. 53.:*	*A BKK. és BK. családja:*	*Kézai:*
Anno dominice incarnationis DCCCCI. gens Hungarium Longobardorum fines ingressa, caedibus, incendiis ac rapinis crudeliter cuncta devastat. Cuius violentiae ac beluino furori cum terrae incolae in unum agmen conglobati resistere conaretur, inmiserabilis multitudo ictibus sagittarum periit, quam plurimi episcopi et comites trucidati sunt. Liudwardus episcopus Vercelensis ecclesiae, Caroli quondam imperatoris familiarissimus et *consiliarius* a secreto, assumptis secum opibus atque imcomparabilibus thesauris, quibus ultra, quam estimari potest, habundabat cum effugere eorum cruentam ferocitatem omnibus votis elaboraret, super eos inscius incidit ac mox interfici-	*Et per Forum July in marchiam* Lombardie venerunt, ubi *civitatem Paduam* cedibus et incendis et gladis et rapinis magnis crudeliter devastaverunt. Ex hinc intrantes *Lombardiam* multa mala facere ceperunt. Quorum violentie ac belluyno furori, cum terre incole in unum augmen conglebate resistere conarentur, tunc innumerabilis multitudo Lombardorum per Hungaros ictibus sagittarum periit quam plurimis episcopis et comitibus trucidatis. Tunc Lutuardus episcopus Uercellensis ecclesie *vir nominatissimus*, Caroli minoris, quodam imperatoris familiarissimus amicus ac *fidelissimus consiliarius* a secreto, hoc audito, assumpsit secum opibus atque incomparabilibus thesauris, quibus	Postquam autem memorata regna deuierunt *per Forum Julii*[1]) *usque in*[2]) *marchiam* Longobardie[3]) intraverunt *ubi civitatem Paduam*[4]) igne, ac gladio consumpserunt.[5]) Ex hinc intrantes Lombardiam[6]) Lynthar[7]) Vercelline[8]) civitatis[9]) episcopum, imperatoris Karoli[10]) *consiliarium*[11]) *fidissimus*[12]) occidentes *ex ipsius ecclesia*	Tempore iteru alio *per forum Jul* intrant Lombardiam, ubi Luitardum Ve cellene civita episcopum, impe toris Caroli[13]) co *siliarium fidissim* occidentes *ex ipsi ecclesia*

[1]) July S. T. B. K. D.
[2]) ad B. K.
[3]) lombardie S.
[4]) Padwam K. T.
[5]) consumserunt BK. D. Cs.
[6]) Longobardiam BK. D.
[7]) Linthar BK. BKK. P. K.
[8]) Vencelline K.
[9]) civitates S.
[10]) Caroli BK. Cs. Karoli T.
[11]) conciliarium S.
[12]) fidissimum S. fidelissimum Cs. B.
[13]) Caruli KE. KH. K3.

tur; opes quae secum ferebantur diripiuntur.	ultra quam estimari potest habundabat, cum omnibus votis effugere laboraret eorum cruentam ferocitatem, tunc inscius super Hungaros incidit et mox ab eis captus interficitur et thesaurum existimationem humanam transcendentem, quem secum ferebat, rapuerunt.	thesaurum[1] maximum[2] rapuerunt.	thesaurum maximum[3] rapuerunt.

Hasonló, de már nem oly szoros viszonyban áll e négy szöveg Kézai következő fejezeténél is:

Continuatio Reginonis:	*Anonymus c. 54:*	*A BK. és BKK. családja:*	*Kézai:*
DCCCCVII. *Bauarii* cum Ungariis congressi multa cede prostrati sunt... DCCCCVIII. Ungarii iterum terminos transgressi *Saxoniam* et *Turingiam* vastaverunt. DCCCCVIIII. Ungarii *Alamanniam* ingressi sunt. DCCCCX. Franci in *confinio Bawariae et Franciae* Ungariis congressi miserabi-	Deinde *Lotoringiam* et *Alemanniam* devastaverunt. *Francos quoque orientales in confinio Franconie et Bawarie*, multis *milibus eorum cesis*, *ictibus*	Post hec decem annis repausantes anno undecimo[4] *Saxoniam*, *Turingiam*, *Sveviam*, *Francosque orientales* id est,[5] Burgundos demoliti[6] in *confiniis*[7] *Bavarie*, ultra castrum Abah,[8] circa[9] Danubium Alemanorum[10] exercitus ipsos in reditu oneratos[11] inuaserunt ex abrupto,[12] quos Hungari *in fugam*	Post hec *Saxoniam*, *Turingiam*, *Sueuiam* Reno[13] circa Moguntiam transpassato, *orientalem Franciam* et Burgundiam demoliti, ecclesias etiam plures destruxerunt et cum Renum[14] in Constantia in reditu pertransissent et cum maximo[15] honore venissent *Bavariam*, circa castrum Abah Alama-

1) texaurum S. thezaurum BKK. B.
2) magnum K.
3) mixtum KM. KP.
4) XI. Cs. K.
5) id est om. Cs.
6) demolliti D.
7) confinibus K.
8) Abach Cs. Aba K. Abuch B.
9) citra BKK. T.
10) Almanorum BK. D. Cs.
11) honeratos BKK. S. oneratos in reditu BK. D.
12) obbrupto S. obrupto BKK. T. B. obruptu Cs.
13) Rheno KM. KP.
14) Rheno KM. KP.
15) mixto KP.

liter aut victi, aut fugati sunt. DCCCCXII. Ungarii iterum nullo resistente *Franciam* et *Turingiam* vastaverunt.	*sagittarum in turpem fugam converterunt.* Et omnia bona eorum accipientes ad ducem Zultam in Hungariam reversi sunt.	*turpiter converterunt, cesis* [1]) *multis militibus* [2]) *ex eisdem.* [3]) In quo quidem conflictu ex Hungaris [4]) tria milia [5]) virorum perierunt, qui vero evaserunt ad propria redeuntes annis sedecim [6]) immobiliter in Hungaria permanserunt.	nicus exercitus sos invadit ex rupto, quibus vi liter resistentib proelio confect Teutonici [8]) *sagi devincuntur.*

Ebből a kissé bonyolultabb viszonyból kitűnik, ho Anonymus nem directe használta Reginot vagy contiuna rát, — különben nem említené Lotharingiát és Alemanniát, hanem valószínűleg azon magyar ősforrás révén, melyet Ké és a többi krónika is használt.

Kitűnik továbbá az, hogy Kézai nem a Budai Króni vagy a Bécsi Képes Krónika valamelyik megállapodott alak ból merített, hanem csak *ezek forrásából*, mert csak i magyarázható az, hogy Anonymus-szal egybehangzóan a ny laknak tulajdonítja a magyarok győzelmét, a mit a töb krónika nem említ.[9])

Világos az is, hogy *Kézai szűkszavúan kivonatolta a a forrást*, melyet a Budai Krónika családja az eredetih hívebben ragaszkodva írt át, a mire utal az is, hogy Kézai most említett helyen Anonymus-szal egyezik abban, hogy nyilaknak tulajdonítja a győzelmet, a mi azonban ezzel ka

---

[1]) cessis K.

[2]) militibus BK. D. Cs. T.

[3]) iisdem K.

[4]) Vngaris BKK.

[5]) millia Cs. K.

[6]) sexdecim S. XVI. B.

[7]) confecti KP.

[8]) Theutonici KP. Teuthonici KM.

[9]) V. ö. Aus Regino können Kéza und der spätere Chronist a nicht geschöpft haben. Ebenso aber ist eine Benutzung des Anonym zurückzuweisen . . . dem Anonymus, Kéza und der Chronik des 14. Jah lag eine gemeinsame Mittelquelle, welche die Chronik des Regino a schrieb, zu Grunde. Heinemann Neues Archiv. 1888. XIII. k. 68. Ugyanily értelemben ír Rademacher is. Forschungen XXV. 394. l.

csolatban Anonymusnál áll (multis milibus eorum cesis . . . in turpem fugam converterunt), azt kihagyta, noha a krónikákban megvan, (in fugam turpiter converterunt cesis multis millibus ex eisdem). Kihagyta továbbá Kézai az »*ubi civitatem Paduam*« és a »*francosque orientales*« szavakat is, melyek szintén megvannak Anonymusnál is és a krónikákban is.

Mint ránk nézve kevésbbé fontos következményeket, megemlíthetjük még, hogy Anonymus szintén nem tartotta meg a maga teljességében a közös ősforrás eme helyeit, különben nem hiányzanának belőle a Reginonál, Kézainál s a többi krónikákban egybehangzóan meglevő »*Saxoniam, Turingiam*« szavak; továbbá, hogy már az ősforrás megváltoztatta Regino szövegét, így került pl. krónikáinkba az »*ubi civitatem Paduam*«; hogy Anonymus Reginoval inkább egyezik, mint a többi krónika; végre hogy Kézai és a bővebb krónikák szorosabb kapcsolatra mutatnak Anonymus-szal szemben.[1])

A Budai és Bécsi Képes Krónika változata itt különben érthetetlen, mert daczára annak, hogy a magyarokat állítják győzőknek, mégis azt mondják, hogy, a kik meg nem haltak, megfutottak és tizenhét évig békén maradtak Magyarországban. És ép oly nehéz volna eldönteni, hogy a Kézainál e fejezet végén levő »*Hertnidus de Suaurchumburc*« megöletéséről szóló kitérés honnan való, és hogy került e helyre.

Az augsburgi csata leírásánál is egy igen határozott adatunk van arra, hogy Kézainak már ismernie kellett a bővebb szövegezést, — rámutatott erre már Toldy — t. i., hogy polemizál a vezérek kivégeztetéséről szóló monda ellen.[2])

---

[1]) Hogy az ez ellen esetleg felhozható ellenvetést: vajjon nem származott-e a bővebb szöveg Kézai és Anonymus összetételéből? mindjárt elhárítsam, utalok arra, hogy a magyarok bejövetelének évszáma 889, (888), nem származhatik sem Anonymustól (884), sem Kézaitól (872), hanem csak közvetlen Reginotól (889).

[2]) Marczali: Kútfők 45. l. Toldi ed. Chronicon Posoniense. Pestini 1852. praef. XIII. l. Heinemann itt azon véleményen van, hogy a Lehel kürtjéről szóló monda nem volt az ősforrásban és hogy Kézai csak a nép ajkán élő monda ellen polemizál, de ezt nem tartom valószínűnek. Tény, hogy ez népmonda, de az nincs kizárva, hogy az ősforrásban ne lett volna népmonda, sőt vannak bizonyítékaink rá, hogy volt, hogy mást ne említsek, a Botond-monda, melyről Heinemann azt mondja: »der Hinweis

Hitelességi szempontból azonban a legkülönösebb annak a bosszuló csatának az említése, mely Kézainál s a többi Krónikákban is megvan. Megadja azonban ehhez a magyarázatot a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó codexek toldaléka *Erchanger* és *Berhtold* haláláról.

Regino continuatorja ugyanis a 913-ik évnél írja: »*Ungarii partes Alamanniae vastaverunt, et iuxta In fluvium Bawariis et Alamannis occissi sunt*«. Az ősforrás írója ehhez kötötte a népi hagyomány alapján tárgyalt, 42. évvel később lefolyt augsburgi ütközetet, és azután ugyancsak Regino continuatorának a 915. és 917-ik éveknél említett adatai [1]) alapján írta meg a boszuló hadjárat történetét: *Fulda elpusztulását, Erchanger és Berhtold halálát.* Ezt bizonyítja az is, hogy Anonymus itt is a többi krónikával és Reginoval egybehangzóan tudósít ezekről az eseményekről. Álljon itt még ez az összehasonlítás:

Regino:	*Anonymus:*	*BKK. és BK. családja:*	*Kézai:*
DCCCCXVII. Ungarii per Alamanniam in Alsatiam et usque ad fines *Lothariensis regni*	Alemaniam ac Saxoniam *et regnum Lathariense igne et gladio* consumpserunt et *Erchange-*	*Reno* transpassato *Lotoringensem ducatum igne et gladio* vastaverunt, ubi circa Strozburg [2]) in	**Et post** hoc tota **Svevia** demolita, *Renum* [3]) *Wormatie* transierunt, ibique *duos duces scilicet* [4])

auf die Quelle aus welcher diese Erzälung dem Anonymus zufloss, nämlich die Volkssage, (ist) zu deutlich, als dass man aus dem Grunde weil die späteren Chroniken dieselbe Sage erwähnen, schliessen dürfte, der Anonymus beruhe trotz seiner ausdrücklichen gegentheiligen Versicherung doch auch hier auf der ihm und der Chronik von 1330 gemeinsamen schriftlichen Vorlage«, a mi teljesen tarthatatlan; az ősforrást és mondát nem lehet teljesen elválasztani. V. ö. Heinemann Neues Archiv. 1888. XIII. k. 69. l. Rademacher szerint e hely nem bizonyit semmit; »Denn wenn sich auch in der Chronik von 1358 die Auffassung findet, gegen die Kéza kämpft, so folgt daraus noch nicht, dass er jene vor sich gehabt, sondern nur, dass das Geschichtchen sich in der ältesten Chronik fand« ... csakhogy Rademacher mindig elfelejti, hogy ép erről van szó. Forschungen z. deutsch. Gesch. XXV. 382. l.

[1]) Regino ad. an. DCCCCXV. Ungarii totam Alamanniam igne et gladio vastaverunt, sed totam Turingiam et Saxoniam pervaserunt et usque ad Fuldam monasterium pervenerunt. Cf. Anonymus c. 55.

[2]) Strozpurc A. BK. Strozpurg D. Straspurc Cs. B. Strozburgh K. — que in Latino dicitur Argentina add. BKK. T. B. Cs. K.

[3]) Rhenum KP. KM.

[4]) seu KE. KP. K3.

perveneruut. *Erchanger* et *Berchtold* decollantur. (Ad. an. 932. Ungarii... iuxta *Wormatiam Rheno* transito...) és:	*rum et Bertoldum decollaverunt.*	quodam prelio *Ekhardum*,[1]) ducem *Lotaringie*[2]) et *Pertoldum*,[3]) ducem Brabancie,[4]) qui ei venerat in auxilium, captivantes *decollarunt.*[5])	*Lotharingie* et Svevie, cum maximo[18]) exercitu contra eos venientes invenerunt. Quibus devictis et fugatis...
DCCCCLIV. Ungarii ducentibus inimicis regis in quadragesima, Rheno transito, pervadentes Galliam inaudita mala in ecclesias Dei fecerunt et per Italiam redierunt.	Universam quoque *Galliam atrociter affligentes, ecclesias dei crudeliter* intrantes spoliaverunt. Inde *per abrupta Senonensium, per populos* aliminos ferro *sibi viam et gladio* aperuerunt.	Inde vero *Galliam atrociter affligentes*,[6]) *crudeliter*[7]) *in ecclesiam*[8]) *dei* seviente,[9]) Metense[10]) Treverense[11]) et Aquisgranense[12]) territoria[13]) igne devastarunt.[14]) Deinde *per abrupta* Montium *Senonensium*,[15]) *per populos* eterni Martis *viam sibi gladio*[16]) aperientes,[17]) paraverunt.	... tandem Franciam intraverunt, ubi christianis et cenobitis persecutio valida facta est per eosdem. Exinde autem egressi... *sibi viam* preparando.

mely szintén az előbbi összehasonlításokból levont következtetések mellett szól.

A honfoglalás és a kalandozások korának története tehát megerősíti azt, mit Kézainak a többi krónikához való viszonyáról a húnhistória tárgyalásánál mondottam. *A bővebb szövegnek a Kézaiéból való keletkezése lehetetlenség;* Kézai szö-

---

[1]) Ecardum S. Eckardum BKK. Echardum T. Cs. B. Othardum K.
[2]) Lotoringe BKK. Lotolingie K.
[3]) Percoldum S. Partoldum Cs. Bertoltum K.
[4]) Barbancie S. BKK. T. Cs. K. B.
[5]) decollauerunt BKK. T. Cs. B. K.
[6]) affligentes atrociter T.
[7]) crudeliterque D.
[8]) ecclesia BKK. T. B. Cs. K.
[9]) seruientes Cs.
[10]) Metenseque S. BKK. B. T. Cs. K.
[11]) Trevirense K.
[12]) Aquigranense BKK. B.
[13]) territorium S.
[14]) deuastantes S.
[15]) Senone siue S. Sevoniensium Cs. Senoniensium BKK. T. B.
[16]) gladio om. B.
[17]) apparentes T.
[18]) mixto KP. KM.

vegének keletkezése csak a bővebb textus alapján magyarázható meg; bizonyítják ezt mindenek felett a Regino és Anonymus krónikáival való összehasonlítások.

De ugyanilyennek kellett lennie a viszonynak azon részeknél is, a hol Regino hatása nem mutatható ki; bizonyítja ezt a Lél és Bulcsú haláláról szóló monda elleni polemizálás, valamint az Árpád vezérről szóló fejezet megmásítása által előállott ellentmondás is.

Nem lehetett azonban Kézai forrása a bővebb szövegezésű ma ismert krónikák egyike sem, minthogy találtunk oly szavakat, melyek azokban nincsenek meg, melyek azonban oly feltünő hasonlatosságot mutatnak Anonymussal, hogy fel kell téteteleznünk, hogy az ősforrásban is benne voltak.

És Kézai itt is körülbelül azt az eljárást követi, mint a húnhistóriánál: egyszerűbb és rövidebb szöveget ád, egyes helyeket kihagy, néha azért, mert felfogása szerint lehetetlenséget tartalmaznak. E mellett azonban néha önállóan bővít is, így a *Suaurchumburc Hertnid* megöletéséről szólva, és az augsburgi csata utáni megjegyzésnél is.

d) Szent István uralkodása.

Quantitative nagyobb eltérések vannak már *Szent István* uralmának tárgyalásánál. Mielőtt azonban erre rátérek, még egy pár szót kell szólanom az előbbi fejezet utolsó mondatáról is. Kézai itt ugyanis azt irja, hogy ezeket művelték a magyarok »*usque ad tempora ducis Geiche*«, a minek helyén a többi krónikában »*usque ad tempora Toxun*[1]) *ducis*« áll. És e szerint válik kétfelé aztán a Szent Istvánról szóló fejezet eleje is:

Porro Toxun [2]) genuit [3]) Geycham et Michaelem. Michael vero genuit Caluum[4]) Ladizlaum[5]) et Va-	Anno vero dominice incarnationis nongentesimo sexagesimo septimo Geicha dux divino premoni-

[1]) Toxuni D. Toxini Cs. Toxym P. Toxon B.
[2]) Toxon B. Toxim Cs. T.
[3]) genuit add. D.
[4]) Calum S.
[5]) Ladislaum T. B. Cs. K.

zul.[1]) Geycha vero divino premonitus oraculo anno dominice incarnationis [2]) DCCCCLXIX [3]) quemadmodum in legenda beati [4]) Stephani regis scriptum est, genuit [5]) sanctum [6]) Stephanum regem [7]) ex Sarolth [8]) filie Gyula.[9]) BK. S. BKK. T. B. Cs. K. D. nagyjában P. is.

tus oraculo genuit secundum regem Stefanum. Michal vero frater [10]) Geiche genuit Vazul et Zar Ladislaum. KE. KM. KP. KH. K3.

A bővebb szöveg eredetiségének bizonyítéka itt, hogy Kézai bár elhagyta a fejezet éléről a genealogiát, Sz. István születésének említése után mégis szükségesnek tartja megemlíteni Géza testvérének, Mihálynak gyermekeit is.

Kézai azután kihagyta a legendára való hivatkozást is. A »*secundum regem Stephanum*« kitétel e helyett: »*sanctum regem Stephanum*« pedig és az évszám hibás lemásolása ujabb eclatáns bizonyítékai a Kézai-szövegek romlottságának.

Ezek után pedig Kézai egész röviden tárgyalja István uralmát, csak néhány szóval említve, a mi a többi krónikákban egész fejezetet tesz ki, de mégis úgy, hogy a bővebb textusból való keletkezés szemmellátható:

Sanctus namque rex Stephanus coronatur,[11]) et tandem *duce Cuppan* [12]) *interfecto, Jula avunculo suo cum uxore et duobus filiis,* de

Postquam ..... coronam ... est adeptus ... (37) [13])
... Vecellinus [14]) comes [15]) *interfecit Cupan ducem* .... (36) ....

[1]) Vasul Cs. Wasul B.
[2]) domini add. S.
[3]) nongentesimo sexagesimo nono. BKK. T. K. Cs. Nonagentesimo LX nono B. DCCCCLX nono BK. D.
[4]) sancti BK. D.
[5]) genuit add. D.
[6]) *S* K. Cs.
[7]) regem Stephanum B.
[8]) Sarolt Cs.
[9]) Gyulo. S. Gyule BK. D. Gyula K. B.
[10]) eius add. KM. KP.
[11]) coronatus KM. KP.
[12]) Cupan KM. KP.
[13]) E fejezetszámokat a BKK. Toldy-féle kiadása szerint idézem.
[14]) Vcelinus S. Vecellinus BK. D. Welinus BKK. T. Velinus Cs. B. Velirius K.
[15]) comes om. K.

septem [1]) castris in Hungariam adducto et *adiuncto* septem castris Pannonie.

. . .

Post hec cum *Kean Bulgarorum duce et Sclavorum* preliatus est quo *devicto* de *ipsius thesauro* beatissime virginis *ecclesiam de Alba ditare* [2]) non omisit, quam *fundasse* perhibetur.

Postquam autem magnificavit dominus manum suam cum beato [3]) *rege Stephano,* subiecitque eius dominio multarum gentium nationes, *statuit pompis huius seculi* deposito *regni diademate*, renunciare, *deique solius servitio, exterioribus curis expeditus*, deditus esse. KE. KM. KP. KH. K3.

. . .

contra ***proavunculum*** [4]) suum n mine ***Gyula*** [5]) qui tunc tempo tocius ultra siluam [6]) regni gub nacula possidebat . . . . cepit Gy lam [7]) ducem ***cum uxore et duob*** filiis suis et in Hungariam tra misit . . . . regnum eius . . . . *Hu garie adiunxit* (37).[8])

Post[9]) hec [10]) autem [11]) movit ex citum [12]) super [13]) ***Kean ducem B garorum et Sclavorum*** . . . . Duc . . . . *devicit* [14]) et occidit et . . copiam ***thesaurorum*** . . . . accep . . . . Ex hac . . . . gaza . . . . *Albe sem basilicam*, quam ipse *funda rat* . . . . *ditavit* (38).

Postquam autem magnifica dominus misericordiam suam c beato rege [15]) ***Stephano*** verten dorsa regum in fugam a facie g dii eius, principatus et [16]) potes tes subiciendo omnium exteran nationum circum adiacentium . . *statuit*, ut omnibus ***pompis mund glorie*** calcatis et temporalis [17]) *re diademate* deposito, ***solius dei se cio*** semetipsum manciparet [18]) et *exterioribus curis expeditus* c templativam vitam . . . . perage (41) BK. S. A. BKK. T. B. Cs. K.

Folytathatnám az összehasonlítást; az eredmény vé ugyanegy, de sem czélom nem lehet, sem a hely szűke n

1) *7* KM. KP.
2) dicare KE. KM.
3) *B* KH. K3.
4) avunculum BKK. T. B. Cs. K.
5) Gyulam S. BKK. T. Cs. Gywlam B. K.
6) Ultrasilvani K. Transilvani BK. D.
7) Gywlam B. K.
8) Itt kezdődik az A.
9) Posth A.
10) hec om. A.
11) autem om. BK. D.
12) suum add. Cs.
13) contra K.
14) deuenit K.
15) rege om. BK. D. S phano rege K.
16) atque A. S.
17) temporali BKK. T. C
18) mancipari S.

engedi, hogy a két szöveget összeállítva lenyomtassam. A mit elérni akartam, ezzel is elérhettem, hogy t. i. az olvasó lássa, mily feltünő Kézai szövegének egyezése a bővebb szövegezés kifejezéseivel. Azt pedig senki sem fogja állítani, hogy ha egy rövidebb szövegből egy bővebbet csinálnak, — adatokban anynyira bővebbet, mint a milyenről itt szó van, — hogy akkor figyelni fognak arra, hogy a rövid szövegben meglevő szavakat hosszú sorok, sőt egész fejezetek betoldása után is megtartsák. Ismét újabb bizonyítékát nyertük tehát annak, hogy *Kézai excerptum* egy ősforrásból, melyhez mai codexeink közül, — mint később bizonyítani fogjuk, — a Sambucus- és Acephalus-codex [1]) áll még legközelebb.

Kézai a fentemlítettek után elmondja Imre halálát, Vazul megvakítását, Endre, Béla, Levente menekülését és Szent István halálát. A többi krónika ugyanezen sorrendben egyöntetüen mondja el az eseményeket, csakhogy sokkal bővebben. Egyedül a Pozsonyi Krónika adja e szövegnek kivonatát, mely azonban mégis jóval bővebb, mint Kézaié és az eseményekben is különbözik tőle. A többi krónikákban meglevő fejezetek közül Kézaiban csak a budai egyház építése és az *incidentia* czímen tárgyalt természeti tünemények nincsenek meg, melyek már az Annales Altahensesből vannak átvéve.[2])

A Kézai előtt fekvő ősforrás használta e résznél *Sz. István* és *Sz. Imre legendáit* is, bár bővebb kiaknázásukba nem bocsájtkozott, sőt nem is akart bocsájtkozni.[3]) Hogy azonban Kézai előtt már az a szöveg feküdt, mely ezen legendákat használta, bizonyítja az a rész, mely a bővebb szövegezésekben Imre legendáját apostrophálja:

---

[1]) Az Acephalus-codex ezen viszonyára már Marczali rámutatott. Kútfők 57. l. A Sambucus-codexre vonatkozólag l. a Dubniczi Krónikáról szóló forrástanulmányomban Századok 1899. 252. l.

[2]) Ez utóbbi a Pozsonyi Krónikában is hiányzik.

[3]) Ut ergo acta ne agamus, et exposita ne exponamus, quot et quantis virtutibus floruerit, et quam fervens in Dei servitio sanctus confessor christi Emericus dux fuerit, scribere supersedimus; quique enim hoc scire voluerit, ex legenda euisdem beatissimi confessoris plenam sanctissime conversationis eius notitiam babere poterit. Nos enim ea potius, que ab aliis scriptoribus pretermissa sunt breviter ac summatim scribere intendimus.

At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed inter alios habuit unum [1]) filium nomine Emericum, [2]) deo amabilem et hominibus honorabilem .... BK. S. BKK. B. T. K. Cs. D.

At rex Stephanus plures quidem genuit filios, sed super omnes unum genuit Emricum nomine,[3]) Deo et hominibus honorabilem. KE. KM. KP.

c) Az altaichi évkönyvek használata.

Talán kissé pártos voltam az eddigi fejezetek tárgyalásában. Kézai és a többi krónikák egymáshozi viszonyát kutatva, egyes, magukban véve nehezen magyarázható helyeken, egynehány kétes kérdésnél, inkább a bővebb szövegezés javára döntöttem, habár mindig igyekeztem csak annyi következtetést levonni, a mennyi magából az illető helyből lehetséges volt. Ha esetleg mégis átléptem volna ezt a határt, úgy megmagyarázza ezt az a körülmény, hogy némileg jogosítva éreztem magamat erre azon eredmények után, melyekre krónikáinknak az altaichi évkönyvekhez való viszonyát kutató irodalom jutott.

Ez volt az a pont, melyről *Zeisberg*,[4]) majd nálunk *Marczali*,[5]) mint biztos alapról megtámadták azt a nézetet, hogy bővebb szövegezésü krónikáink Kézaiból bővültek volna, rámutatva, hogy az altaichi évkönyvekből vett részek a többi krónikákban bővebben vannak meg.

A régi nézetnek azonban az ő alapos tanulmányaik után is akadtak hívei: *Rademacher*[6]) és *Steindorff*,[7]) a kik most már azt állították, hogy a krónikák Kézaiból bővültek, de e mellett külön is használták az évkönyveket.

Most, midőn azon helyhez értem, a hol krónikáinkban az altaichi évkönyvekből bekerült passzusok vannak, tulajdon-

[1]) unicum K.

[2]) Emiricum S.

[3]) Omricum KM.

[4]) Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Wien, 1875. 497—504. l.

[5]) Magyar tört. kútfői. 32—42. l.

[6]) Forschungen zur deutschen Geschichte. 1885. XXV. 385. l.

[7]) Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. II. köt. 449. l.

kép csak Zeisberg és Marczali érveit kellene elősorolnom. Hogy azonban az olvasó meggyőződhessék *Rademacher* és *Steindorff* okoskodásának helytelenségéről, közölni fogom az összehasonlításokat is, és csak azután fogom összefoglalni Zeisberg és Marczali következtetéseit.

Péter király uralomra jutásában és a közte és a nemzet közt kitört egyenetlenség tárgyalásában Kézai a többi egymás közt egyező [1]) krónikákkal szemben megint oly viszonyban van, mint Szent István tárgyalásánál, azzal a különbséggel, hogy mégis kissé bővebben kivonatol. Itt e viszony bizonyításában még segítségünkre vannak az altaichi évkönyvek.

Csak az a különös, hogy Péter uralmának első éveire krónikáink és az évkönyvek tudósítása homlokegyenest ellenkező. Az annalesek szerint Péter rosszúl bánik *Gizellával*, és ezért támad a visszahatás: krónikáink szerint Gizellának köszöni a trónt, s a lázadás oka az idegenek kegyelése. Ott *Aba* választása s a *Budán* végrehajtott bosszú Péter menekülése után következik, mig itt megelőzi azt. De azért az évkönyvek hatása egyes kifejezések átvételéből mégis kimutatható: [2])

Budonem horum omnium malorum auctorem, cuius omnia fecerat consilio ..... interfecerunt, ipsum in frusta concidentes et duobus parvulis eius oculos eripientes. Ann. Alt. 1041.	Hungari [3]) sceleratissimum *Budam* barbatum, *omnium malorum intentorem,*[4]) *cuius consilio* Petrus Hungariam [5]) afflixerat, in *frusta* [6]) *concidentes, interfecerunt et duorum filiorum suorum oculos* efoderunt.[7]) BK. A. S. BKK. T. B. Cs. K. D.	ex quibus unum in frusta conciderunt, oculos duorum filiorum eiusdem eruentes ' .... KE. KM. KP. KH. K3.

[1]) A Pozsonyi Krónika mindezt eme mondatra szorítja össze: Ac Regina Keysla cum wuda petrum almanum fratrem Regine Regem preficere statuerunt ed. Toldy. 29. l.

[2]) Zeisberg: Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Wien. 1875. 497—498. l.

[3]) Vngari BKK.

[4]) incentorem BKK. Cs. K.

[5]) Vngariam BKK.

[6]) frustra K.

[7]) eruerunt A.

.... omnia decreta rescindi statuit, quae *Petrus* iniuste, *secundum libitum suum* disposuit .... Ann. Alt. 1041.	Omnes autem constitutiones et exactiones, *quas Petrus* rex *secundum consvetudinem* [1]) *suam statuerat*, Aba rex in [2]) irritum revocavit. BK. A. S. BKK. T. B. Cs. K. D.	... ea que *Petrus statuerat* in irritum revocans Hungarorum scita iussit observare. KE. KM. KP. KH. K3.

Már ebből is látszik ama nézet tarthatatlansága, hogy Kézai közvetlenül használta volna az annaleseket, és hogy a másik bővebb szöveg Kézait és mellette még az évkönyveket is kiírta. A mint a szövegek egymás mellett állanak, egész világosan látszik az átmenet. A következőkben pedig még szembetünőbb bizonyítékokat fogunk erre kapni.

Péter szökése után bővebb krónikáink a lázadás fejeit is említik, s itt a nevek: *Toyzlan* (Ztoizla), *Pezli* (Pehzili) *Viske* (az annalesekben nincs harmadik) [3]) is az altaichi évkönyvek hatását igazolják.

Kevésbbé lehet észrevenni az évkönyvek hatását az 1042-ik év eseményeinél. Aba követségküldését a császárhoz krónikáink ugyanonnan veszik át, okául azonban egy már megindított hadjáratot mondanak, míg az altaichi annalesek csak egy megindítandó hadjárattól való félelmet említenek. Hasonló az eltérés azon válasznál is, melyet III. Henrik ád a követeknek. Az annalesek szerint megfenyegeti Abát az esetre, ha támadna. Ezt a magyar krónikák, daczára annak, hogy csak az annalesek szavait alakítják át, mégis úgy variálják, hogy a feleletből kitünjék Henrik ellenséges szándéka, és így igazolva legyen Aba betörése. És itt egy kétségbevonhatatlan kriteriumát kapjuk annak, hogy a bővebb szövegezés nem készülhetett Kézai alapján az évkönyvek önálló felhasználásával:

[1]) consuetudinem secundum B.

[2]) in om. A.

[3]) Viske neve megvan még a későbbi, magyar ősforrást használt Aventinusnál (v. ö. Steindorff Jahrbücher d. D. Reichs unter Heinrich III. II. k. 449. l.): »Phiscone«.

Caesar autem ubi ex his verbis persensit superbiam eius mentis, talibus obviavit responsis. Si quidem ille me et meos cavet *iniuriis lacessere*, ego nolo inimicicias incipere, sin vero ipse inceperit, *quid possim*, Deo auxiliante *sensurus erit*. Ann. Alt. 1042.	Cui Cesar in respondendo se inimicum esse[1]) ostendit, dicens: Quia meos[2]) *iniuris lacessuit,*[3]) *quid* vel quantum *possum* ipse[4]) *sentiet* BK. S. A. BKK. T. B. K. Cs. D.	Cui Cesar in respondendo se ostendit inimicum. KE. KM. KP. KH. K3.

Mert azt csak nem állíthatja senki, hogy a bővebb szövegezés compilatora Kézai rövid pár szavának hatása alatt *változtatta volna meg* oly ügyesen az annalesek tudósítását.

Az annalesekből valók krónikáinkban a Kézaiban különben hiányzó — *Traisen* és *Tulln* nevek s a betörés dátuma is »*Factum est autem*[5]) *hoc*[6]) *in*[7]) *secunda feria*[8]) *a*[9]) *crepusculo usque*[10]) *noctem.*« [11])

Gottfried győzelmét a magyarok felett azonban csak Kézai és a Bécsi Képes Krónika családja említi. Igen érdekes adat ez, annál is inkább, mert nagyfontosságú következtetéseket szoktak hozzákapcsolni. A magyarok az annalesek szerint »*Gotefrido marchione superveniente*« győzetnek le.

---

[1]) esse om. B.

[2]) modos BK.

[3]) lacessivit A. latessuit T. lacescit B. lacessunt Cs.

[4]) ipse om. S.

[5]) autem est BK. D.

[6]) hic T. hec K. hoc om. A.

[7]) in om. S. BK. K. T. B. Cs. K.

[8]) sexagesime add. BK. D.

[9]) ab Cs.

[10]) ad add. A.

[11]) Rademacher egyik érve, hogy Kézai nem dolgozhatott bővebb szövegezés alapján az, hogy az időmeghatározások nincsenek meg nála. »Ist es denkbar, dass Kéza unbestimmte Personen Orts- und Zeitbestimmungen gebrauchte, wo er bestimmte Namen und Zahlen fand?« (Forschungen z. deutsch. Gesch. 1885. XXV. 385. l.) Ha ez annyira lehetetlen és Kézai az annaleseket használja, kérdezem, mért nem vette akkor át itt az annalesek pontos időmeghatározását?

Kézai, és a Bécsi Képes Krónika a marchióból *Austrie marchiot* csinál, — noha karinthiai marchio volt, — és ezt magyarázza is »*Tunc enim Austria non duces, sed habebat marchiones*«, sőt még a legyőzetés helyét is tudja, a mi pedig sehol máshol nem található »*circa Petoniam.*« [1])

Ugyancsak az altaichi barát feljegyzésein alapszik a császár hadjáratának leírása is, melynek oka, hogy a magyarok »*sine causa*« támadták meg a birodalmat. Hogy a hadjárat megindítását Kölnben határozták el, azt Kézai is tudja, de a többi krónika az évkönyvekkel egyezően azt is említi, hogy Henrik ott töltötte a husvétot.[2]) Nem veszik azonban át a magyar krónikák az annalesek azon passzusát, hogy a császár *Wratisláv* tanácsára Sz. István egy rokonára ruházta a már elfoglalt kilencz várost.

És ezután következik Kézai és a többi krónikák közt egy oly eltérés, mely mindennél világosabban bizonyítja, hogy Kézai egy bővebb szöveget kivonatolt, hogy e bővebb szövegből vette át az annalesek egyes helyeit, s hogy e bővebb szöveg nagyon közel állhatott a mai Budai Krónika családjában meglevő textushoz. A császár Aba követeinek közbenjárására bizonyos feltételek mellett visszavonult, bővebb szövegezésü krónikáink szerint »*contra insultus* [3]) *Gothfridi* [4]) *ducis lotoringorum* [5]) *filii ducis Gozzilonis*«,[6]) a mi ugyan egy későbbi eseményre vonatkozik, de szintén az altaichi annalesekből (ad. a. 1044—1045) [7]) származik. Kézai e helyett azt mondja, hogy a csá-

[1]) Zeisberg id. hely 498—9. l. Petaniam KM. Csak a krónikákból merítő Thuróczynál és Aventinusnál van még meg.

[2]) Rademacher ezt is későbbi betoldásnak tartja s pár sorral alább kérdi »Machen nicht jene Zeitbestimmungen ganz den Eindruck späterer Nachträge?« Azt hiszem, erre a leghatározottabb nemmel felelhetünk. Id. hely 385. l.

[3]) insultos K.

[4]) Gotfridi BK. D. Cs.

[5]) Lothoringorum S. Lothoringiorum B.

[6]) Gozzylonis BK. A. D. Gossilonis Cs. B. Gozilonis T.

[7]) His auditis dux Gotefridus per amicos et nuncios aures caesaris cepit compellare, ut sententiam suam super illum dignaretur mutare et sequ. Ann. Altah. ad. an. 1044. Rex . . . tractans cum optimatibus, ut obviam iret conatibus Gotefridi et sequ. u. o. ad. an. 1045. Gozzilo dux

szár kibékült »*consilio inductus ducis Lotaringie*«. Ez világosan a bővebb szöveg megrongálása. Mert lehetséges volna-e az, ha a többi krónika variánsa Kézai után készült volna, hogy két-három évvel tovább haladva az annalesekben megtalálja azt, a miből e hely eltorzúlt és elég helyesen *kijavítsa?* [1]) Ez az adat mindennél világosabban beszél.

Ezután a bővebb szövegezésű krónikák megint az annalesek nyomán III. Henrik 1043-iki hadjáratát, az azt megelőző követküldést, majd a békealkudozásokat s a német sereg visszavonulását mondják el. Mindez azonban hiányzik Kézainál, de megvan nála is ez elbeszélés vége: III. Henrik *Besançonba* menetele, csakhogy Kézai ezt mindjárt az 1042-iki hadjáratból való visszavonulás után mondja el. Érthető-e ez tehát, ha nem fogadjuk el közvetítőnek krónikáink bővebb szövegezését? És lehetséges-e az, hogy többi krónikáink Kézai romlott szövegét egészen helyesen rekonstruálják? [2])

Ugyancsak az altaichi barát feljegyzései alapján mondják el krónikáink III. Henrik 1044-iki hadjáratát, és annak körülményeit. Az Aba iránti ellenséges hangulat okáról szóló részt, Aba dölyfét, az ötven nemes kivégzését és Sz. Gellért feddőbeszédét azonban a *Gellértlegenda* alapján szövik be. Magának a hadjáratnak az elbeszélésében: az elégületlenek III. Henrikhez való menekülésének, a császár bejövetelének, Aba követküldésének, a seregek útjának, a harczoknak, Aba halálának, Péter visszahelyezésének történetében azonban ép oly viszonyban vannak kútfőink az Annales Altahensesekkel, mint az előbbi fejezetekben. Csak Aba halálánál szúrják be a tetemének csudás gyógyulásáról és második eltemetéséről szóló részt, és Péter visszahelyezésénél változtatják meg az annalesek »*petentibus concessit rex scita Teutonica*« passzusát »*concessit petentibus Hungaris hungarica scita servare*«-ra, továbbá a ménfői csatánál teszik az évkönyvek azon tudósítása helyébe, hogy kevés német esett el, a németek borzasztó

Luthareorum obiit et de bonis eius contentio inter filios oritur. Duos enim ducatus totidemque filios habuerat, quorum alteri Godefrido ducatum unum dum viveret ipse, tradi permiserat .... u. o. ad. an. 1044.

[1]) Zeisberg id. hely. 499—500. l.

[2]) Zeisberg id. hely. 500—501. l.

pusztulásáról szóló elbeszélést és a *Ferlorumpayr—Vezetnemet* etymologiát.

Kézai pedig itt is rövidebb a többi krónikánál, és itt is távolabb áll az altaichi évkönyvek szövegétől. Teljesen hiányzik benne a ménfői csatában keletkezett porfelhőről szóló monda. Nagyon rövid, — alig pár szó, — a Péter visszahelyezésének története, és teljesen hiányzik a császárnak a többi krónikában meglevő 1045-iki bejövetele, midőn Péter átadja az arany lándzsát.

Legalább nagyjában egyezik azonban Kézai előadása a többi krónikákéval azon helyeken is, a hol tudósításuk nem alapszik az évkönyveken.[1])

Még Endre megkoronáztatásánál látszik az évkönyvekből származottnak az az adat, hogy a három megmaradt főpap koronázta meg Endrét. Itt azonban zárul az annalesek hatása. És most már összegezem az ezen hatás alapján kimutatható, a krónikák egymáshoz való viszonyára vonatkozó eredményeket.

I. Valamennyi magyar krónikára kimutatható az *altaichi évkönyvek hatása*, még pedig:

1. minthogy a bővebb szövegezésekben és Kézaiban is van oly vonás, mely a másikban nincs meg, de az annaleseken alapszik, ezen helyeket egy harmadik forrásból kellett átvenniök, mely harmadik forráson alapul azután Kézai is, a bővebb szövegezés is.

2. *Közös harmadik forrást* kell feltételeznünk azért is, mert a krónikák megegyeznek maguk közt ott is, a hol az annalesek szövegét megváltoztatják, vagy a hol önállóan betoldanak.[2])

II. Kézainak textusa csak egy a *bővebb szöveghez közelálló forrásból készült kivonat* lehet:

1. mert a bővebb szöveg többet vett át, és mindig közelebb áll az annalesek eredeti szövegéhez;

2. mert Kézainál az annalesekből semmi jelentősebb önálló átvétel nincs;

3. mert követi azok sorrendjét különben is;[3])

4. mert szövegének nehány rongált helye csak az esetben magyarázható, ha azokat ez a bővebb szöveg közvetítette.

---

[1]) Zeisberg id. hely. 501—503. l.

[2]) Zeisberg id. hely. 504. l. Marczali Kútfők. 42. l.

[3]) Zeisberg id. hely. 504. l. Marczali Kútfők. 42. l.

f) A Gellért-legenda használata.

Az altaichi évkönyvekből merített adatok döntő bizonyítékokat szolgáltatnak a krónikák egymáshoz való viszonyára, nem kevésbbé érdekesek azonban azok a bizonyítékok sem, melyeket a *Gellért-legendának* a krónikákhoz való viszonyából vonhatunk le.

A krónikák több ponton érintkeznek a Gellért-legendával, a mely pontokból minden kétséget kizárólag kitűnik, hogy a krónikák csak a legenda hosszabb szövegezésével (értve alatta a bécsi cs. udvari könyvtár 3662. sz. a. őrzött kéziratának szövegét), állnak rokonságban. Ez a szöveg azonban mostani alakjában a XIII. század elejénél korábban nem keletkezhetett.[1])

A legenda és a krónikák három ponton érintkeznek: 1. Abának Sz. Gellért által való megdorgálásánál; 2. a herczegek behívásánál, a pogány lázadás és Gellért vértanuságának leírásánál, továbbá 3. a herczegek származásánál.

A szövegek azonban gyakori szóról szóra egyezésük mellett gyakran lényegesen el is térnek egymástól. Aba megdorgálásánál a legenda a dorgálás okát csak röviden említi, míg a krónikák tudják, hogy az Aba által megöletett urak ötvenen voltak. Eltérnek a legendától a kivégeztetés körülményeinél is. A dorgálást viszont a legenda tárgyalja igen bőven, míg a krónikák csak rövidesen említik.

Nagyobb a hasonlatosság a krónikák és a legenda közt a herczegek behívásánál és a pogány lázadásnál, a hol azonban a *Vatha fiáról* és *Rasdiról* szóló, a Bécsi Képes Krónika és Budai Krónika családjában meglevő rész, mely Béla idejében történt eseményeket tárgyal, nyilvánvalóan későbbi eredetű.

A legnagyobb a hasonlatosság Gellért vértanuságánál, de a krónika itt is bővebb, minthogy részletesen elmondja *Zonuk* halálát is, és mert említi, hogy Sz. Gellért halálának helyén templomot alapítottak, a vérével befecskendezett követ

[1]) V. ö. erre vonatkozólag Marczali: A magy. tört. kútfői 32. l. és Kaindl Studien zu den Ung. Gesch.-quellen. XIII. Archiv f. österr. Gesch. Bd. XCI. I. Hälfte. S. 1—38.

pedig Csanádra vitték. És ugyancsak itt a krónika hivatkozik a legenda más adataira is: »*Hic siquidem beatus Gerardus monachus erat de Rosacio, natione venetensis (sic!), qui in Pannoniam veniens primus in Beel vitam ducens heremiticam; tandem in chanadiensem cathedram in episcopum est translatus.*«

A legnagyobb különbség viszont a krónikák és a legenda közt, hogy a legenda szerint a herczegek Vazul fiai, a krónika szerint ellenben Szár Lászlóéi, s hogy a krónikák határozottan kikelnek az előbbi nézet ellen. Ez az adat már eldönti, hogy *a legenda nem használhatta a krónikát.* Ugyanezt bizonyítják azon adatok is, melyek szerint Sz. Gellért halála helyén templomot emeltek, és a vérével befecskendezett követ Csanádra szállították, mert nem tehetjük fel, hogy a legenda nem vette volna át ezeket az adatokat, ha forrásában benne voltak. Végre kétségtelenné teszik e viszonyt a krónikának a legenda különböző helyeiről összeszedett, Sz. Gellért életére vonatkozó adatai, a melyeknél csak az a különös, hogy a krónika szerint »*monachus erat de Rosacio,*« a mit a legendában hiába keresünk.

Kézaiban megvannak a legenda ugyanazon helyei, mint a többi krónikákban, csakhogy sokkal rövidebben. És itt megint azt a két tanuságot vonhatjuk le, hogy:

1. *Kézai értesülései soványabbak,* mint a többi krónikákéi, de *csak a krónikákból keletkezhettek*, nem magából a legendából;

2. hogy a hol Kézainál a legenda adatai közt más adatok is fordulnak elő, ezek a többi krónikáknak a megfelelő helyen levő adatainak felelnek meg.

Hogy Kézai adatai közelebbi rokonságban vannak a krónikákkal, mint a legendával, különösen Aba vérengzésénél tünik ki.

Aba comes palacii ... sanctis quadragesime diebus honestissimos quosque sui consilii viros fustibus et palis,	Cum enim rex quadragesimam [1]) chanadini celebraret, in eadem quadragesima circiter *quinquaginta* viros no-	Nam viros *quinquaginta* consiliandi causa in vnam *domum* euocavit, quibus in eadem *inclusis*, crimen *non con-*

[1]) quadragesima S.

velut jumenta seu bruta animalia ausus est interficere. *Legenda.*	biles sub pretextu *consiliandi* in quadam domo conclusit,[1]) et ab armatis militibus *fecit eos obtruncari* [2]) *nec contritos, nec confessos.* BKK. T. Cs. B. K. BK. S. A. D.	*fessos nec conuictos* legibus caput *fecit detruncari.* KE. KM. KP. KH. K3.

Minden kétséget kizárólag kitűnik az is, hogy Kézainak a bővebb szövegezést ösmernie kellett, mert átvette belőle a Sz. Gellért életére vonatkozó összefoglaló adatokat is: »*qui Monachus prius fuerat de Rosacensi Abbatia que est de territorio Aquilegie. Deinde Panoniam ingressus in Beel fuit diutius eremita*«.

Így tehát kétségtelenül a bővebb szövegezés révén jutott a Gellért-legenda adataihoz; a legenda ezen alakjában azonban a XIII. századból származik, tehát a legjobb esetben is csak 60—70 évvel régibb keletű, mint Kézai krónikája. Ez alatt az idő alatt kellett a krónikák bővebb szövegezésének adataikat a Gellért-legendából átvenni, a miből mindjárt azt is láthatjuk, hogy a Kézai előtt fekvő bővebb szöveg *nem sokkal keletkezhetett magának, Kézai krónikájának iratási ideje előtt.* Természetes az is, hogy ezek a helyek már későbbi betoldás útján kerültek a bővebb szövegezésbe, mert hogy a bővebb szövegezés már régóta kialakulóban volt s XI. századi szerkezete épen Endre trónralépténél szakadhatott meg, azt alább még bővebben fogjuk tárgyalni.

g) Az I. Endrétől V. Istvánig terjedő rész.

A Gellért-legendából vett betoldásokkal egyidejüleg keletkezhettek a bővebb szövegezésnek I. Endrétől V. Istvánig terjedő részei is, melyeket a Bécsi Képes Krónika családja a Bélától III. Istvánig terjedő korra egy más, egykorú és közel egykorú feljegyzésekből alakult krónikából még tetemesen

[1]) concluxit S.
[2]) capitibus add. B.

kibővített.[1]) A bővebb szövegezés (a Budai Krónika családjában megmaradt alakban) itt is alapja Kézai krónikájának, melynek tudósításai azonban itt már nagyon szűkszavúak. Csak a génealógiára, az uralkodási időre, a temetkezési helyre s a legkimagaslóbb eseményekre van figyelemmel. II. Istvánt és III. Lászlót, — kiről a bővebb szövegezés is csak származását és uralkodási idejét jegyzi fel, — egyáltalában nem is említi. Már I. Endrének Bélával való harczáról sem tesz említést. Bélánál és Salamonnál kissé bővebb még, de már az utóbbinál, a mogyoródi ütközet előttiekből nem mond el semmit s inkább csak bűnbánására terjeszkedik ki. Sz. Lászlónál csak a kúnok betöréséről tudósít. Kissé bővebb megint Kálmánnál, a hol Dalmáczia meghódítását és a Velencze szövetségében folytatott harczot érinti, ezek után azonban már csak III. Bélánál említi a tolvajok üldözését és az írásbeliség behozatalát, II. Endrénél a keresztes hadjáratot, IV. Bélánál a tatárjárást és Frigyes elleni harczot, V. Istvánnál pedig az Ottokár elleni küzdelmet és Bulgária hódoltatását. És szövegén — bármily rövid is — itt is meglátszik a bővebb szövegezés hatása:

Kézai:	*A bővebb szövegezés (BK.):*
... cum Noricis, Boemis et Polonis guerram dicitur tenuisse, quos superans debellando tribus annis fecisse dicitur censuales.	Tribus [2]) annis polonos, bohemos et australes Hungaris suis armis [4]) fecit censuales ... *(közbe: Béla behívása, a tihanyi apátság alapítása, Endre és Béla gyermekeinek felsorolása).*
Propter quod Henricus imperator	Eo tempore Theutonicorum rex ... volens iniuriam Petri vindicare ... *(közbe: Pozsony ostroma s a következő évben a seregek és hajóhad előnyomulása).*
descendens usque Bodoct,[3]) *quinque mensibus Albam obsessit civi-*	appropinquavit montibus Bodohot [5]) ... *(közbe: a hajóhad vissza-*

[1]) V. ö. A Budai Krónika cz. értekezésemet. Századok. 1902.
[2]) Prodort KP. prodiit KM.
[3]) idem add. BK.
[4]) suis armis Hungaris BK. BKK. T. K. Cs. B.
[5]) Bodohoth S. K. Bodouch BK. Bodohod Cs. B.

tatem, ubi tandem sic viribus et potentia dicitur defecisse, ut ipsius Teuthonici [1]) et Latini in suis tentoriis,[2]) noctis tempore se vivos sepelirent.

térítése.) Cesar igitur spe sustentacionis... frustratus ad mortem incepit [3]) egere [4])... Pre timore autem ymbrium sagittarum, quibus teutonici compluebantur [5]) et consumebantur, fodebant sibi terram, et desuper insertis clipeis suis etiam [6]) vivi cum mortuis iacebant in sepulcris. Nam sepulcrum, quod mortuo fodiebatur,[7]) vivus iacebat in eo de [8]) nocte et quod vivo fodiebatur pro nocte,[9]) mortuus sibi vendicabat de die.

És így megy ez tovább.

Következik a császár békeajánlata és Salamon eljegyzése Judittal (Sophia), a hol lényeges eltérés van Kézai és a krónikák közt. A krónikák elmondják, hogy Endre az éhező seregnek a békefeltételek elfogadása után nagymennyiségű eledelt küldött, mire »*Teutonici ergo a faucibus mortis, miseratione Hungarorum liberati, relictis tentoriis et clipsis et universis supellectilibus suis abiectis adeo concitato cursu in Teutoniam redire properarunt,*[10]) *quod nec retro respicerent,*[11])« a miért is az illető helyet Vérteshegynek nevezték el.

Ezt helyettesíti Kézai a Bársonyos mondával. E szerint a császár a Bársonyos hegyen szállott meg, s ott kapta a sereg Endrétől az élelmi szereket. A mámoros katonák azonban a közelben czirkáló magyar lovasoktól megijedtek, attól tartottak, hogy csel készül ellenük, és a tábort fellármázva futásnak eredtek. A seregben a kiállott szenvedések miatt sok volt a beteg: »*plures in feretris habentes purpurea lectis-*

---

[1]) Teutonici KE. Theuthonici KP.
[2]) territoriis KM. KP.
[3]) cepit K. B. Cs.
[4]) agere Cs. B.
[5]) conplubantur A. affligebantur BK.
[6]) et S.
[7]) in die add. BK.
[8]) eodem S.
[9]) et quod... pro nocte om. A.
[10]) procurarunt S.
[11]) retrospicerent BK.

ternia, egritudine fatigati ducerentur« ezek szintén megijedvén *»dimissis feretris et lectis purpureis equos ascenderunt«*. Veszedelmük *»Vos«* [1]) helységnél következett be, a hol a parasztság nagy részöket megölte.

Ez az elbeszélés világosan a Vértes mondából torzult, és szoros összefüggésben van a fentebb közölt helylyel is, a hol az író elmondja, hogy pajzsaikkal betakart földalatti vermekben védték magukat a nyílzápor ellen. Mikor a béke létrejön *»relictis tentoris et clipeis«* vonulnak el, innen a vértes név. Bizonyítja ezt az is, hogy a vértes szószármaztatás Anonymusnál is megvan.[2]) Kézai, a ki előbb szintén elmondja, hogy a németek a földbe ásták magukat, most a betegek részére kényelmesebb bársonyos fekvőhelyeket rendez be, s ezekről nevezi el a Bársonyost. Különben sem a *clipeus* — *Vértes*, sem a *purpurea lectisternia* — *Bársonyos* etymologia nem jó. Kézainak azonban jól esik a békekötés után még egy sereg németet öletni meg, holott a német írók ilyesmiről nem tudnak semmit.

Megegyezik megint Kézai a krónikákkal a következő, az eddigi királyok uralkodási éveit tartalmazó fejezetnél. Bélánál Kézai előbb szól a pogány lázadásról és csak azután a pénzügyi viszonyokról, míg a többi krónikában a sorrend éppen fordított. Kézainál különben a sorrend ezentúl rendesen fel van forgatva. Végezvén Bélával, rátér Salamon és a herczegek viszályára; sajátságos azonban, hogy a herczegek közűl mindig Lászlót említi első helyen. Említve a viszályt, elmondja, hogy sógora, IV. Henrik császár Salamon segítségére Nyitráig vonul be, majd Vácztól visszafordul és Pozsonyon át kimegy az országból. Mindezt a többi krónika jóval bővebben, a mogyoródi ütközet után hozza, a minthogy IV. Henrik e hadjáratot csak 1074 augusztusában indította is meg. Hogy a császár Pozsonyon át vonult volna ki, arról a krónikák nem tudnak, de igenis a Vácz alóli visszavonulás után említik *»At rex Salamon spe frustratus, gemebundus ac mestus collegit se in Poson.«*

Henrik hadjárata után szól Kézai a már 1074 márcz.

---

[1]) Mező-Örs Győr m.

[2]) Anonymus. c. 50.

14-én lefolyt mogyoródi csatáról és Salamon visszavonulásáról Mosonyba, majd tárgyalja a Salamon zarándokságáról és haláláról szóló hírt is, mely a többi krónikában viszont jóval később fordul elő, elmondva a kivüle csak Mügelnnél és a Dubniczi Krónikában meglevő azon adatot is, hogy Salamon, mint alamizsnát kérő koldus Sz. László udvarában is megjelent.

A bővebb szöveg és Kézai szövege közt különben szorosabb érintkezések is vannak, így pl. a mogyoródi csatánál:

In prefato namque prelio non solum teutonici [1]) aut latini ceciderunt, sed maior pars milicie regni hungarie dicitur corruisse.	In prelio autem Munorodino non solum [2]) Teutonici [3]) et Boemi ceciderunt sed etiam maior pars de militia regni periit.

vagy az újabb segély meghiusulásánál:

Et licet pecuniam dedisset affluenter pro militibus solidandis, teutonici [4]) tamen et latini cum ipso ob metum non venerunt Hungarorum. A. S. BK. BKK. T. B. Cs. K. D.	Et licet pro militia solitanda affluentem pecuniam tradidisset, Teutonici [5]) ob timorem Hungarorum recipere noluerunt. KE. KP. KM.

Ezekből is látszik, hogy e helyen sem lehetett Kézai a bővebb szövegezés alapja, már azért sem, mert nála a tárgyalási sorrend — valószinüleg a szerfelett sovány kivonatolás miatt — teljesen hibás.

De ezenkívül Kézai beszél Salamon megjelenéséről is Sz. László udvarában, a miről kívüle csak Mügeln s az itt interpoláló Dubniczi Krónika tud. Mindhárom variáczió azonban különbözik egymástól s ez adatok rokonsága nem magyarázható. Hanem mindenesetre valószinü, hogy a bővebb szövegezés, mely ép Salamonnál már oly aránytalanul bővebb, szivesen vette volna fel szövegébe ezt a népszerü mondát, ha tudomása lett volna róla. És ezenkívül a Salamon özvegyére vonatkozó aránylag bő kitérés is oly hely, mely csak Kézainá

1) theutonici S. T. teutunici B.
2) tantum KP. KM.
3) Theuthonici KP. Teuthonici KM.
4) theutonicy T. teutunici B.
5) Theutonici KP. Teuthonici KM.

van meg. A királyné neve — végre — Kézainál is helytelen: Zsófia — Judith helyett, a mi mindenesetre a bővebb szövegezés utján jutott Kézaiba. Ugyancsak ezen az uton kerülhetett hozzá az az adat is, hogy a királyné az admonti kolostorba vonult vissza, de hogy mint apácza fejezte be életét és fejedelmi kérőit kikosarazta, az már Kézai hozzátétele, a miről kivüle senki sem tudósít, annál kevésbbé, minthogy bebizonyított tény, hogy már 1088-ban másodszor férjhez ment I. Ulászló lengyel fejedelemhez.[1])

Gézáról Kézai csak azt mondja, hogy az általa alapított váczi egyházban temették el. Kissé többet mond Lászlóról, mert említi a kerlési csatát »*istius igitur temporibus*«, noha ez tulajdonkép még Salamon uralkodása alatt történt, s a többi krónikák a megfelelő helyen is tárgyalják.

A kerlési csatától Kálmán királyig nagy a távolság, s az efféle ugrások mindennél jobban bizonyítják, hogy mennyire ráúnhatott már Kézai mester a scriptori dicsőségre. De Kálmán királynál szokatlan búzgalom szállja meg. Mint minden uralkodónál, Kálmánnál is először uralkodási idejéről és temetkezési helyéről tudósít, majd szorosabban ragaszkodva az itt már tekintélyesen rövidebb, bővebb szövegezéshez, elmondja, mért nevezik Kálmánt könyvesnek és tudósít a dalmát hadjáratról is. Itt, a hol a bővebb szövegezésben már nem voltak előtte oly hosszú elbeszélések, nagyobb megegyezést is tüntet fel Kézai a bővebb szövegezéssel:

qui ab Hungaris *Cunues*[2]) *Calman* appellatur, eo quod *libros habebat, in quibus* horas canonicas *ut episcopus* persolvebat.	*Quunves*[4]) *enim Kalman*[5]) est vocatus, quoniam *libros habebat, in quibus ut episcopus* legebat suas horas.
Iste Dalmaciam regnum, *occiso* suo rege Petro nominato, *in montibus peturgozdia*[3]) hungarie adiunxit.	*Iste* quoque in *regnum Dalmatie*, misso exercitu, *occidi* fecit regem Petrum, qui Hungaris *in montibus, qui Gozd dicitur* occurens, est devictus in montibus memoratis et

[1]) V. ö. Wertner: Árpádok családi története. 133. l. Érdekes, hogy Dlugoss szintén Zsófiának nevezi Judithot.

[2]) Kunves BK. D. Kunies Cs. Kenywes B. Cwunes K.

[3]) peter-gozdia S.

[4]) quamvis KP. KM.

[5]) Kalmann KP. KM.

Galeas quoque venetorum et *naves solidans* [1]) et allocans pecunia maxima, exercitum copiosum in Apuliam destinavit. BK. S. A. BKK. T. Cs. K. B. D. stb.	*occisus, galeas, naues* et territas cum Venetis *solidavit*, mittens cum eis exercitum Hungarorum in Apuliam. KE. KP. KM.

De tud oly adatokat is, melyek a bővebb szövegben nincsenek meg, így Péter királyról, hogy: »*sedes enim huius regis et solium in Tenen erat Ciuitate*«, vagy hogy a magyarok Apuliából »*capitano hungaro et regis Hungarie banerio ibidem cum Venetis derelictis*« tértek vissza, végül pedig, hogy Brindisit és Monopolit »*Giulelmus iunior rex Sicilie*« foglalta vissza a pisaiak segítségével.

Kálmán fiát, II. Istvánt elmellőzve Kézai II. Bélára, majd II. Gézára tér át, de csak uralkodásuk idejét és temetkezési helyüket említve, II. Bélánál pedig oly hibát követ el, mely kétségtelen bizonyítékot szolgáltat arra, hogy itt sem eredeti a szövege, hanem egy oly szövegről másolt, mely a bővebb szövegezésben helyesen maradt fenn. II. Béla ugyanis 1131 márcz. 1-től 1141 ápr. 13-ig uralkodott, helyesen jegyzi tehát meg a bővebb szövegezés: »*regnavit igitur* [2]) *ipse Bela cecus* [3]) *annis novem et mensibus undecim et diebus duodecim*«. De Kézai ezt helytelenül másolja, kihagyja az évek számát, a hónapok számát teszi az évekhez, a napokét pedig hibásan (2., 12. helyett) a hónapokhoz, s így kisüti, hogy Béla »*annis undecim, duobus mensibus*« uralkodott.

III. Istvánt, valamint II. László és IV. István ellenkirályokat szintén csak a szokott rövid módon érinti, de III. Bélánál a bővebb szövegezéssel egyezően mondja el az írásbeliség behozatalát:

qui fures et latrones persecutus est et petitionibus loqui traxit originem, ut romana habet curia et imperii. A. S. BK. BKK. T. B. Cs. K. D.	Hic quidem fures et latrones persecutus est, petitionibusque [4]) loqui traxit originem, ut romana habet curia et imperii. KE. KP. KM.

[1]) solitans S.
[2]) autem BK.
[3]) cecus om. A.
[4]) et petitionibus KM.

sőt önálló adatot is tartalmaz: »*quem* (scil. Belam) *Becha*[1]) *et Gregor apud Grecorum imperatorem diutius tenuerunt*«.

Imrét csak említi, III. Lászlóról említést sem tesz, majd a következő királyok történetét megint jóval rövidebben hozza, mint a bővebb szövegezés, mely itt kezd ismét terjedelmesebbé válni.

II. Endrénél tárgyalja a keresztes hadjáratot, de jóval rövidebben, mint a bővebb szöveg. Hasonló a viszony a szövegek közt IV. Bélánál is, kinél Kézai a tatárjárást és a Harczias Frigyes elleni háborút említi. V. Istvánnál pedig, kinél Ottokár betöréséről és Viddin elfoglalásáról szól, megint szorosabban ragaszkodik a bővebb szövegezéshez:

Post ipsum anno domini MCCLXX[2]) cepit regnare filius eius Stephanus super totam Hungariam, qui Othocarum[3]) regem bohemorum in Hungariam cum bohemis, australibus et[4]) Banburgensibus[5]) ac ceteris mixtis gentibus[6]) cum potentia venientem,[7]) ante fluvium[8]) Rabcha[9]) devicit viriliter ac fugavit. Preterea[10]) Budun[11]) civitatem bulgarorum et bulgaros superans, regem eorum sibi compulit deservire. Regnavit autem duobus annis et mor-

Postea regnavit Stephanus rex filius eius, qui Boemie regem, nomine Otacarum[12]) ante fluvium Rebcha[13]) contra eum venientem, cum Boemis videlicet, Australibus, Styriensibus, Brandenburgensibus et ceteris mixtis gentibus, expulit virtuose. Iste etiam civitatem Budun suo dominio subiugavit, dominumque Bulgarorum, eo vivente sibi compulit obedire, migrans tandem ex hoc seculo et *in insula vocata Beatissime Virginis*

---

1) Becka KM.
2) primo add. BK.
3) Othocarium Cs. B. Othacarium K. Othacarum BKK. T.
4) et. om. S.
5) Braniburgensis K. Braniburgensibus T. Bramburgensibus Cs.
6) ac—gentibus om. BK. BKK. T. Cs. B. K.
7) ac ceteris mixtis gentibus add. BK.
8) flumen S.
9) raabach S. Rapcha BKK. T. K. Racha Cs. Rapcza B.
10) Postea BK.
11) Budin S. Bodon B.
12) Ottokarum KP. KM.
13) Rebecha KP. KM.

tuus est in anno tertio regni sui in *magna insula* et sepultus est *in ecclesia beate virginis in insula budensi, in loco beginarum.*[1]) A. S. BK. D. BKK. T. B. Cs. K.

in cenobio Monialium[2]) requievit tumulatus. KE. KP. KM.

Lényegesebb eltérés csak V. István temetkezési helyének megjelölésénél van, a hol szintén a bővebb szövegezést tartom helyesebbnek, a mely a Nyulak szigetén a Sz. Szűzről nevezett egyházat nevezi meg. Kézai e helyett csak azt mondja: az apáczáknál, a Sz. Szűzről nevezett szigeten, a mi szemmel-láthatólag a bővebb variánsból torzúlt.

Levonva immár a végeredményeket, melyek e királylista Kézai-féle szövegének a bővebb szövegezéssel való összehasonlítása alapján tüntek ki, kimondhatjuk: hogy ez a rész, melyet sok történetbuvár Kézai saját munkája gyanánt tüntet fel, szintén *nem Kézai conceptiója,* hanem Kézai itt is az előtte fekvő, *a bővebb szövegezéshez közelálló közös ősforrást kivonatolta,* ott, hol az nagyon bő volt, tetemesen rövidítve, rövidebb tudósításainál inkább ragaszkodva hozzá. Kivonatolásának feltünőbb bizonyítékai a Bársonyos-monda, II. Béla uralkodása idejének hibás lemásolása és V. István temetkezési helyének rossz megjelölése.

h) Az advenák függeléke.

Magában a krónikában itt kezdődik Kézai saját munkája, Kún László uralkodásának jellemzése; minekelőtte azonban erre rátérnék, még az *első appendixet* kell tárgyalnom, mely szintén nem Kézai eredeti munkája, hanem a közös ősforrásból kölcsönzött rész, a melyben valószínűleg a hét vezér után következhetett, a hol bővebb krónikáink összes változatai is fenntartották.

---

[1]) Reginarum Cs. B. Begniarum T.

[2]) Bár a tendentia a szigetet Máriáról nevezni el megvolt, e név nem lett általános; az egyháznak pontosabb megjelölésére pedig szükség volt: a budai szigeten ekkor már egy Sz. Mihályról elnevezett egyház is volt s azután a domonkosoknak, minoritáknak is volt kolostoruk. Schier: Buda Sacra. 75—78. l.

Maga a bevezetés a bővebb krónikák bevezetésén alapszik, csak kettőben tér el tőle. Síkra kel azon kijelentés mellett, hogy a tiszta magyar nemzetségek száma csak 108, a mint azt már Scythia leírásának végén is tette. Azután betoldja, hogy Gézát Adalbert keresztelte meg, és hogy Géza isteni intésre átengedte fiának a térítés nagy munkáját. Az első változtatás úgy látszik Kézai tendentiája, mert senki sem utasítja vissza oly ridegen a 108 nemzetségen kívüliek tiszta magyar eredetét, mint épen ő; a második változtatáson pedig Sz. István nagyobb legendájának hatása észlelhető.[1])

A bővebb krónikákban első helyen álló jövevényről Deodatusról, kinek utódai nem maradtak, Kézai nem szól. A bővebb krónikák ezen fejezete is valószínűvé teszi, hogy Kézai nem önállóan toldotta be az appendix bevezetésébe az István Adalbert által való megkereszteltetéséről szóló adatot, mert az a bővebb szöveg Deodatusról szóló pontjában is előfordul.

Deodatus helyett Kézainál első helyen *Tibold* nemzetségéről van szó, melyet viszont a többi krónika csak röviden említ,[2]) de a melyet újabban *Véghelyi Dezső*nek sikerült oklevélben is megtalálni.[3])

A többi krónikáknál rövidebben tárgyalja a náluk később előforduló *Hunt-Páznán* nemzetséget, melyről azonban olyat is mond, a mi a többi krónikákban hiányzik, így, hogy »*orti de Svenia*« és hogy »*ultra mare ire intendebant*«.

Kézai ezután *Venczellin* nemzetségét tárgyalja, melyet a többi krónika a Hunt-Páznán nemzetség előtt említ. Itt alig van különbség közte és a bővebb szöveg közt.

Van azonban különbség köztük *Wolfger és Hedrich* nemzetségénél, melyet a többi krónika Venczellin nemzetsége előtt tárgyal. A bővebb szövegezés szerint ugyanis »*de Almania* . . .

---

[1]) Leg. maior. c. 3—5. különösen v. ö.: non tibi concessum est perficere, quod meditaris, quia manus pollutas humano sanguine gestas.

[2]) Eorum vero qui dicuntur de Babocha de Samberg descenderunt in Pannoniam. S. BK. A Samberg egyenlő a Kézainál levő Tanberggel s a kapcsolatot köztük megadja Mügeln: »und des Graffen sun von helffenstein Bebetha und bamburg daz geslecht kam gen panonia«.

[3]) Hazai Okmánytár I. 92. l.

intravit« és »*de comitibus Houmburch«* származtak; Kézai szerint pedig »*introiuit de Vildonia*«,[1]) továbbá a bővebb szöveg szerint »*cum trecentis dextrariis faleratis*«,[2]) Kézai szerint pedig »*cum quadraginta militibus phaleratis«* jöttek be.

Poth nemzetségét a többi krónikánál rövidebben tárgyalja, de említi származási helyét »*Lebin*«-t is.[3])

Sokkal rövidebb Kézai a *Gutkeled* nemzetségnél is, de azután oly nemzetséget említ: a *Balog* nemzetséget, mely viszont a többi krónikában nincs meg, mely azonban épen az ő korában lendült fel. Első nevesebb tagja, I. Tombold 1265-ben gömöri ispán, Henrik pedig 1298—1299-ben az ország bárói közt az udvarnál tartózkodott.[4])

Nagyon megegyeznek Kézai és a bővebb szöveg tudósításai Olivér és Ratold nemzetségénél, a Sámbok [5]) nemzetségnél és Becse és Gergely [6]) nemzetségénél; tekintélyesen rövidebb azonban Kézai a Buzád [7]) nemzetségnél, bár a »*de Mesn originem trahit«* kitétel a bővebb szövegben nincs meg.

Nincs eltérés a variatiók közt Nürnbergi Hermann nemzetségénél sem, de azután Kézai megint két, a többi krónikában meg nem lévő nemzetséget említ: a *Bogát-Radván* és a *Ludány* nemzetséget, a melyek szintúgy, mint a Balogok, Kézai idejében kezdenek szerepelni. A Bogát-Radvánokról a XIII. században még alig van szó; Volfart fia Albert az első, a ki fontosabb

[1]) Karácsonyi elfogadja Kézai adatait s Vildoniát a Gráctól délre fekvő Vildonra magyarázza. A küszini (Német-Ujvár) monostor alapító oklevele 1157-ben kelt. V. ö. Karácsonyi: Magyar nemzetségek. II. 144. l.

[2]) Mügeln szerint is »und prochten dem hertzogen geysa tzu stenz dreihundert bedachte ross«.

[3]) Karácsonyi kutatásai szerint a Győr nemzetség sem nem német, sem nem költözhetett az országba Wolfger és Hedrich után. Legrégibb tagja, I. István 1150—1180 közt szerepel. V. ö. id. mű. II. 94. l.

[4]) Karácsonyi id. mű. I. 174—177. l.

[5]) E nemzetség adatai hiányoznak a BK.-ban, de a BKK. családjában megvannak.

[6]) Mügeln szerint »gerson«.

[7]) Mügelnnél: »Vutzad.« (Huzád.) Karácsonyi német eredete mellett felhozza az első személyneveket. A vurburg kerületet marburgi vagy murburgi kerületre magyarázza s a Mesn névben a Gráctól délkeletre fekvő Messendorfot sejti. A BKK. azon állítását azonban, hogy a Hahótiak az Orlamündi grófok közül valók, hihetetlennek tartja. Id. mű. II. 116. l.

állást tölt be, a mennyiben 1236-ban a nádor albírája,[1]) de azután jó ideig megint hiába keressük őket magas állásokban, noha birtokaik tekintélyes kiterjedésűek.[2]) A Ludány-nemzetségnek pedig épen Kézai idejében két tagja is kap adományt IV. László királytól a dürnkruti csatában szerzett érdemeiért.[3])

Nem szól Kézai a többi krónikában előforduló Kikinus és Renoldus nemzetségről, *Simon és Mihály* nemzetségéről azonban többet tud, és helyesebben is mondja el bejövetelük körülményeit.

A bővebb szöveg ezt a nemzetséget szintén kétféleképp tárgyalja, a Budai Krónika családja röviden, a Bécsi Képes Krónika családja bővebben. E bővebb előadásban egyezik is Kézaival, de Kézai szövege azért még a Bécsi Képes Krónikáénál is tartalmasabb és helyesebb.

A bővebb szöveg ugyanis Hispániából költözteti be a nemzetséget II. Endre második nejével »*que fuerat de Campania*«. E helyett Kézai helyesen tudja, hogy Constantiával, Imre nejével, az arragoniai királylánynyal jöttek be. Azután meg a bővebb szövegben a testvérek őse magával az arragon királylyal czivakodott, Kézainál pedig »*cum quodam Magno comite*«.

A csodálatos, hogy a bővebb szövegben a Campaniából származó királylánynyal jönnek be, de azért, mert az arragon király a család egyik tagját bebörtönözte. Ez kétségtelenül torzúlt variáns, a mely mindjárt azt is bizonyítja, hogy Kézai tartotta fenn a helyes szöveget, mikor Arragoniából költöztette be őket. Ennek a variánsnak kellett az eredetinek lenni, és ezen a réven maradhatott meg a bővebb szövegben az arragon király kirívó említése.

És bizonyítja a bővebb variáns torzulását egy más hely is. A krónikák elmondják ugyanis, hogy a nemzetségnek Hispániában több vára volt, a legkiválóbb közülök: Bojót.

[1]) Hazai Okmánytár. VI. 32. l.

[2]) Karácsonyi id. mű. I. 249. l.

[3]) Ezek a csitári ágbeli II. Vitk (Győri tört. füzetek. III. 24. l.) és az emőkei ágbeli Péter (Knauz II. 266. l.). Karácsonyi id. mű. II. 357—359. l. Szláv eredetét bizonyítja, hogy tagjai a XIII. században is széltében használnak szláv neveket. U. o. II. 356. l.

Ennek így értelme nincs. Ennek eredetileg úgy kellett hangzania, a mint Kézainál fennmaradt: hogy erről a hispániai várukról nevezték el első magyarországi megszállásuk helyét is Bajótnak.

A mit különben Kézai erről a nemzetségről mond, annak általában nagyobb fontosságot tulajdonítottak, mint a mit megérdemel. Kapcsolatba hozták ugyanis Imre 1199-iki, illetve II. Endre 1221-iki oklevelével,[1]) s igen fontos következtetéseket vontak le belőle. Pedig ezeknek a fentemlítetteken kívül ellentmondani látszik az is, hogy Kézainál Tota hitbére Bajót szerepel a nemzetség első megtelepülési helye gyanánt,[2]) és hogy Nagymartonról nevezik a nemzetséget, holott ezt Tota kapta Imrétől és Constantiától.[3])

Keled nemzetségénél is Kézai tud többet és mond helyesebbet. A bővebb szöveg szerint — ugyanis — Keled fiai: *István*, László és Gergely jöttek az országba s a bejövetel oka az volt, hogy István megölte a thuringiai őrgrófot. Kézai szerint azonban a gyilkos Gottfried volt, ő menekült be Magyarországba, s az ő nemzetségéből származtak Keled fiai: *Fülöp*, László és Gergely. És 1258. és 1276-iki oklevelekben tényleg ez a három testvér és nem István szerepel »*filii Cleti comitis*« néven.[4]) Eltérés van a bejövetel idejét illetőleg is, mert Kézai szerint III. István, a bővebb szöveg szerint II. Géza idejében jöttek be. És említi még Kézai azt is, hogy III. István Gottfriedet a boszniai herczeg ellen küldte, a kit az le is győzött.

Végül említi még Kézai a Morvaországból bejött Myurk, Venczel és Jakab testvéreket, kikről a bővebb szövegezés nem tudósít, s azután a többi krónikákkal egyezően zárja e részt, elmondva, hogy még sokan jöttek mindenfelől »*quorum nomina comprehendere estimavi in hoc libro onerosa*«.[5])

---

[1]) Fejér. Cod. Dipl. III. 1. 317—319. l.

[2]) . . . et aliam villam nomine Boioitth vxori sue Thote nobili mulieri, pro dote ab ipso assignatas eidem coniugi sue corfirmaremus . . . u. ott. III. 1. 318. l.

[3]) . . . ad peticionem et instantiam eiusdem coniugis nostre omnes reditus supradicte ville Martini ad fiscum pertinentes . . . supradicte Domine perpetuo iure obtinendas donavimus. V. ö. a fent idézett okmányt.

[4]) Wenzel: Árpádkori új Okmánytár. VII. 481. l és IX. 163. l.

[5]) onerosam KM. A bővebb szövegben: Quorum quidem nomina, licet mihi nota essent, tamen huic operi non apponam.

Kétségtelen, hogy ennél a résznél Kézainak sok oly adata van, a mely a többi krónikában nincs benne, s a melyek egynémelyikének hitelessége is igazolható. Ez lehet az oka annak, hogy e fejezetet Kézai munkájának szokás tekinteni.

A XIII. század második felére utalnak e rész személynevei is. Már Pauler rámutatott, hogy a Poth-nemzetségnél említett Óvári Konrád IV. Béla és V. István korában szerepel, ugyanekkor találkozunk Keled nemzetségének felsorolt tagjaival is, és erre az időre vall a Becse-Gergely nemzetségnél Anjou Károly híres tengerészének: Guillaume le Cornu-nak említése is.[1])

De kétségtelen az is, hogy ez a rész eredetileg a munka belsejében volt elhelyezve, ott, a hol a bővebb krónikákban mai napig is van. Ezt föltétlen bizonyossággal igazolja a Kézainál kimaradt, Deodatusról szóló rész, a melynek a Sz. István legendából vett adata: István Adalbert által való megkereszteltetése a Kézai külön bevezető szakaszába is belekerült. Kézai az egész részt csak azért közölte függelékben, hogy a csak 108 eredeti, igaz magyar nemzetséget minél jobban kiemelhesse.

És ezt bizonyítják mindenekfelett az általa betoldott, az ő idejében szerepelni kezdő nemzetségek: a *Balog, Bogát-Radván és Ludány* nemzetség, a melyek elsejéhez tartozott a korabeli királyi udvarban tartózkodó országbáróinak egyike, harmadikának két tagja pedig a dürnkruti csatában tüntette ki magát, míg a Bogát-Radvánok még szerényebb szereplési körrel érték be. Ha a bővebb szöveg Kézai alapján készült volna, ott nem maradhattak volna ki ezek a nemzetségek, és semmiesetre sem került volna beléjük a Kézainál is hiányzó magvaszakadt Deodatus neve.

Meg kellett tehát lennie ennek a résznek még Kézai előtt. Keletkezési ideje a benne szereplő személyek szerint egy lehetett amaz ősforrás keletkezési idejével, a mely röviddel Kézai előtt, *V. István korában* íródott.

Talán épen azért, mert ez a rész még nem avult el, Kézai annál inkább változtathatott és bővíthetett rajta. Így

[1]) Pauler Magy. Nemz. Tört. II. 773. l.

javította ki pl. Keled fiainak neveit. De — úgy látszik — a bővebb szöveg is megromlott, sőt megrövidült; kétségtelenül erre vall ugyanis a Simon és Mihály nemzetségéről szóló fejezet.

i) A tulajdonnevek nyelvészeti bizonyítékai.

Szabadjon itt még egy argumentumot említenem: azt a tanulságot, melyet Kézai magyar tulajdonneveinek írásából vonhatunk.

Elismerem, hogy a bizonyítás ezen a téren nehezebb, mint az eddigiekben volt s nem is azért térek ki erre a bizonyítékra, mintha különösebb jelentőséget tulajdonítanék neki, hanem azért, mert a Kézai-kérdést lehetőleg minden oldalról meg akarom világítani.

Általánosan ismert tény, hogy a középkori másolók különösen elhomályosult szavaknál, olyanoknál, a melyek értelmét nem ismerték, szolgaiasan ragaszkodtak a forrásukban talált eredetihez. A középkori másolók pedig csak a korukban használatos személyneveket ismerték s a helynevekben is tudásuk szűk korlátok közt mozgott. A miről tudomásuk volt, ott a szó esetleges régibb alakját koruknak megfelelő alakra változtatták. De a hol a folytonosság nem volt meg s a szó kiment a használatból és a tudatból, ott csak a szolgai másolásnak, vagy az értelmetlen ferdítésnek volt helye. A másolás ezen itt vázolt körülményeire támaszkodva pedig elég sikeresen lehet megvilágítani a kérdés nyelvi oldalát is.[1])

Hogy krónikáink különböző időben keletkezett részekből állanak, nem fog a bizonyítás elé akadályt gördíteni, mert szigorubb korhatárok megállapítására nem törekszem. Nem lesz akadály az sem, hogy többszörös másolásokkal állunk szemben, s hogy Kézai szövegét csak XVIII. századi átiratokból ismerjük, mert a másoló koránál régibb nyelvalakot bizonyára nem reconstruál, hanem csak szolgaian átvesz, vagy saját korabeli nyelvalakra változtat át.

---

[1]) V. ö. Melich János értekezéseit: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez (Nyelvtud. Közlemények XXXIV. 132—147. l.) és Hibás olvasatok (A magyar nyelv I. 2. füz.), a melyekre a következőkben hivatkozom.

Azt, hogy olyan esetekben, a hol Kézainál fejlődésileg későbbi alak fordul elő, ezt a későbbi alakot Kézain alapuló átírók (a mennyiben t. i. az ellenkező nézet ilyeneknek tekinti a bővebb szövegeket), régibb alakra változtatták volna vissza, nem tehetjük fel. A mennyiben tehát Kézainál nyelvészetileg vagy helyesírásilag későbbi alak maradt fenn, mint a többi krónikában, a változtatás csak a Kézai-szövegben mehetett végbe. És ilyen esetet többet is lehet felhozni;

későbbi **e** van Kézainál, a hol a krónikák még eredetibb **ee** alakot őriztek meg. Pl. Lél neve eredetibb *Leel* S. BK. P. BKK. D. [1]) alakban van meg az összes bővebb kéziratokban, míg Kézainál: *Lel* — (v. ö. Lehel, Leel, Lel. Melich, Nyelvt. Közl. XXXIV. 136—7. l.).

későbbi **a** van Kézainál a krónikák eredetibb **aa** alakjával szemben. Csák Kézainál egyszerűen: *Chak*, ellenben a többi krónikában *Chaak* S. BK. D. B. összetételben (vára) még K. Cs., továbbá a P.-ben egyszer *Kaak*. — Szár az összes bővebb szövegü variansokban *Zaar* alakban fordul elő, Kézainál: *Zar* — (V. ö. az -acha- | -aha- | -aa- | -a- jelölési sort u. o. 136—7. l. és Szárt, u. o. 135. l.);

későbbi **u** (mostan **o**) van Kézainál, a hol a krónikákban régebbi **i** van. Kadocsa Kézainál már *Caducha*, míg a bővebb szövegben *Kadicha* S. P. BKK., *Cadicha* BK. D. *Cadica* K. — Taksony Kézainál *Tocsun* KE. KP. *Toxun* KM., holott a BKK. családjának két codexében a régibb *Toxim* K. Cs. alak maradt meg — (v. ö. e hangváltozást illetőleg u. o. 133. l. és Magyar Nyelv. I. 66. és 70. l. Hibás olvasatok.);

későbbi **e** van Kézainál régibb **u** (ö) helyén. Szabolcs Kézainál *Zobole* KE. KP. *Zobolc* KM., holott a S.-ben még *Zobuley* — (v. ö. Karácsonyi, Turul. IX. 94. l. és Századok, XXXV. 769. l.);

---

[1]) Jelzésekül itt is a kéziratok szokott sigláit használom: BKK. = Bécsi Képes Krónika, B. = Béldi Cod., T. = Teleki Cod., Cs. = Csepreghy Cod., K. = Kaprinai Cod. A Nagy Lajos korabeli rövidebb változatnál A. = Acephalus Cod., S. = Sambucus Cod., BK. = Budai Krónika, D. = Dubniczi Krónika, P. = Pozsonyi Krónika. Kézai lemásolóinál: KE. = Hevenessy-másolat, KM. = Cornides-másolat, KP. = Pray-másolat.

és ide kell még sorolnunk Attila nevét is: *Atyla* BKK. családja, *Atylla* S., *Atila* S. BK. D., *Athila* P., a melyben a szóközépi magashang hatása alatt a szókezdő **a** is magashangúvá lett: Kézainál *Ethela* (előfordul a S.-ben is *Etela*). — És ilyen Kézai in campo *Chigle* alakja is, a hol a régibb szóvégi **a** *Chiglamezei* S. BKK. T., *Chyglamezey* K., *Chigladmezei* BK. D., *Chyklamezew* B., *Csiglamezei* P., *Csiklamezei* Cs. szintén már magashangúvá hasonúlt. — (V. ö. *Zemera* — Szemere, *Uereucea* — Verőcze, *Leuenta* — Levente. Melich, Nyelvtud. Közl. XXXIV. 133. l.)

De vannak olyan esetek is, a hol az előbbiekkel ellentétben Kézainál maradt fenn régibb alak. Ezen esetek bizonyító ereje még erősebb, mert ha Kézai saját kora nyelvhasználatánál régibb alakot tartott fenn, ez csak szolgai másolás útján történhetett.

Már pedig előfordúl Kézainál korábbi **i**, a hol a krónikákban későbbi **u** (mostan **o**) van. Kézainál: *Bolotim* (*Balaton* KM.); *Balatim* BKK. B., *Galatym* K. a későbbi *Balatun* BK. S. D. Cs. K., *Walatun* P. alakkal szemben (a hol e mellett az **a** helyén is korábbi **o** van). — V. ö. ezzel szemben Kézai fent említett *Caducha*, *Toxun* alakjait a régibb *Kadicha*, *Toxim* alakokkal szemben;

korábbi **u** van továbbá Kézainál a krónikák későbbi **o**-ja helyén: Kézai — *Munorod* (a hol a második **o** másolási hiba **ou** helyett, a hogy ez a szó még a XIII. század közepéig előfordúl, v. ö. Oklevél-szótár); *Monorod* A. S. BKK., *Monyorod* BK. D. BKK. (a BKK. családjában **th**-val is);

és eredetibb Kézainál Erdély neve is: *Erdevelu* KE. KP. (*Erdeleu* KM.) a bővebb krónikák *Erdeelu* S., *Erdeeleu* Cs., *Erdeelew* BKK., *Erdeelwe* B., *Erdeel* BK. D. alakjával szemben. — V. ö. Anonymusnál c. 11. *Erdeuelu*.

És legalább egy hangot illetőleg positiv adatunk is van Kézai nyelvhasználatát illetőleg: ez a mai **o**, régibb **u**, még régibb **i**. A magyarok bejövetelénél ugyanis Kézai említi Szobot: *Zub*, III. Henrik hadjáratainál Bársonyost: *Barsunus*. Minthogy ezek kétségtelenül Kézai nyelvezetét tüntetik fel, fel kell tennünk, hogy az ő idejében Bársonyost már nem mondták *Barsunis*-nak, de még *Barsonos*-nak sem, valamint

Szob sem hangzott még így, a minthogy ez tényleg a kornak meg is felel. Az **i** átalakítását **u**-vá *(Caducha, Toxun)*, tehát korszerűnek kell tartanunk, míg az **i**-s alak fenntartása *(Balotim)* szolgai másolás következménye.

Még becsesebb szolgálatot tesz egy másik eset. Keve Kézainál rendesen *Cuve* alakban van meg; a krónikákban a *Cue* S., *Kue* P. alakok mellett előfordúl *Keue* P. D., *Keve* BK., *Kewe* P. RKK., *Reva* S. A legrégibb a mélyhangra végződő *Keva* (másolási hibával *Reva*) alak. Ezt a szóvégi mélyhangot Kézai már assimilálja (v. ö. *Chigle* Kézai, *Chigla* krónikák), de a cezunmauri ütközetben megfeledkezik erről és szintén *Reva*-t ír (v. ö. még *revahoza* S.), a mi fogalmazásnál semmi esetre nem történhetett volna meg.

Csak másolási hibaként származhatott Kézainál az *Uger* KE. KP., *Vger* KM. alak is az *Ugek* S., *Vgek* P. BK. D., *Ugeg* BKK. családjabeli alakból is.

Világos az átváltozás a Szabolcs szónál is. Krónikáink legeredetibb alakja: *Zobuley* S., de már ez is másolási hiba *Zobulcy* helyett, mert a **c** régente előfordúl **cy**-nek írva (v. ö. terram *Racy* Anonymus c. 42.); *Zoboley* S. P. BK. D. BKK., ebből lett Kézainál az **y** elhagyásával *Zobolc* KM. és *Zobolc* KE. KP. és a BKK. családjában *Zobolch*.

A »veszett némöt« elnevezés eredeti alakja is a krónikában a *vezthnempmuth* A. lehetett. Az *mpm* mássalhangzótorlódás ugyan fölösleges, de az *mpn mn* helyett általános lévén (v. ö. Melich, Magyar nyelv I. 68 - 70. l.) feltehetjük, hogy az *mpm* itt csak erősebben ejtett *m*-et jelent. Ebből az alakból keletkezett helyesen Kézai *veznemuth* KM., *veznemut* KE. KP. alakja és torzulással *vezpthenempti* S., *westnempti* BKK. családja (míg *wezetnemet* K. és *vezetnemet* BK. D. újabb alakok.)

Ez adatok után azt hiszem világos, hogy Kézainál gyakran a fejlődési sorban későbbi alakot látunk, mint a többi krónikában, a mikor is csak az a lehetőség áll előttünk, hogy Kézai a régibb alakot a folytonosság következtében korának megfelelően alakította át. De e mellett néhol a többi krónikával szemben és saját nyelvi sajátságaival ellentétben, régibb alakot, sőt néha hibás alakot tartott fenn, a mi nem képzelhető más-

kép, mint hogy szolgaian másolt. Mindkét eset azt bizonyítja, hogy Kézai nem eredeti fogalmazás alapján készült, hanem hogy tulajdonnevei korábbi nyelvsajátságokat feltüntető szövegből származtak, melynek eredeti tulajdonnévalakjait azonban a bővebb szöveg jobban megőrizte.

A nyelvi argumentum tehát legalább is nem mond ellent annak, hogy Kézai krónikája egy, a bővebb szöveghez közelebb álló közös ősforrás alapján készült.

j) A Kézai által használt ősforrás.

Tárgyalva azokat a részeket, melyeket Kézai az előtte fekvő ősforrásból vett át, minekelőtte saját conceptiójára térnék rá, szükségesnek tartom még felvetni azt a kérdést, hogy milyen volt tehát ez *az ősforrás, milyen viszonyban áll hozzá Kézai krónikája és a bövebb szövegezés?*

E kérdéseket a szöveg tárgyalásánál mindig szem előtt tartottam, s így most csak az eredményeket kell összegeznem.

A Kézai és a bővebb szövegek közötti nagy hasonlatosság, daczára annak, hogy e két variáns terjedelemre nézve nagyon különbözik egymástól, minden kétséget kizárólag bizonyítja, hogy a szövegek közös eredetűek.

Annak lehetősége, *hogy a bövebb szöveg Kézaiból bővült volna, ki van zárva.* Kizárják ezt azok a helyek, a hol Kézai szövege nyilvánvalóan torzult az előtte fekvő szövegből, melyet a bővebb szöveg helyesen tartott fenn: így Scythia leírásánál, a délitáliai kalandnál, a catalaunumi ütközetnél, az Attila fiai közt kitört küzdelem leírásánál, a magyarok bejövetelének datumánál és a septem castri — Siebenbürgen etymologiának az Ungvár-Hungari etymologiával való felcserélésénél, a hol Kézai a régi variáns romjait nem tudta egészen kipusztítani szövegéből; ugyancsak ezen ősforrás használatát bizonyítja Lél és Bulcsú kivégeztetésénél a bővebb szövegezés elleni polémia, a Vértes-mondának a Bársonyos etymologiával való helyettesítése, továbbá II. Béla uralkodási idejének és V. István temetkezési helyének eltorzulása.

Mindezeknél a bizonyítékoknál azonban sokkal nyomósabbak azok, a hol úgy Kézait, mint a bővebb szöveget *eredeti*

forrásukkal hasonlíthatjuk össze. Akár *Justinust* (Scythia leírásánál), akár *Reginot* (a kalandozásoknál), vagy az *altaichi évkönyveket* (Henrik háborúinál), vagy a *Sz. Gellért-legendát* is vizsgáljuk, mint a szövegek forrását, mindig ugyanazon eredményre jutunk, hogy t. i. a bővebb szövegezés a forrás szövegét bővebben és helyesebben őrizte meg, mint Kézai, ki mindig kevesebbet vesz át a forrásból amazoknál, s a forrásnak egyes helyeit gyakran félre is magyarázza.

Mindezen argumentumok tehát kizárják azt, *hogy a bővebb szöveg Kézaiből bővült volna.* És mégis akadtak a legújabb időben is írók, a kik vagy a húnhistóriát, vagy az I. Gézától kezdődő király-lisztát Kézai eredeti művének tekintették. Nem bocsájtkozhatom itt ezen véleményeknek részletes czáfolatába, csak utalok a szöveg illető részeinek tárgyalására: ott már megvan e nézetek czáfolata.

Ezeknél azonban sajátságosabb, hogy hogyan tarthatja magát mai napig is az a nézet, hogy Kézai közvetlenül használta az altaichi évkönyveket, s a bővebb szöveg Kézait bővítvén, Kézai mellett még egyszer önállóan használta az altaichi évkönyveket. E nézet előharczosai elfelejtik felvetni azt a kérdést, hogy hogyan vannak annak daczára Kézaiban és a bővebb szövegben is a megfelelő helyen a nem az annalesekből vett adatok, hogy miből magyarázható az, hogy a Kézai mellett az annaleseket önállóan használó bővebb szöveg mért használja épen csak ugyanazon helyeken az annaleseket, a hol azokat Kézai használta, és végül, hogy honnan vette a bővebb szöveg írója — az esetben, ha Kézaiból bővített — azt az éleslátást, hogy az annales altahenses mellett még más, Kézai által használt, de meg nem nevezett forrásokat, mint Justinust és Reginot is, felkutassa s ezekből a Kézainál röviden tárgyalt helyeket kibővítse, a hibásakat helyreigazítsa, a nélkül, hogy e forrásokat más helyeken is használná, mint a melyeken Kézai is használta?

A mellett azonban, hogy a bővebb szöveg nem származhatott Kézai kibővítése útján, ép oly bizonyos az is, hogy *Kézai nem származott közvetlenül a bővebb szöveg kivonatolása által.* Bizonyítják ezt azok a helyek, a melyeken Kézai eredetibb változatot tartott fenn a többi krónikánál, a mit

különösen a használt források, így Viterbói Gottfried és Regino útján lehet kimutatni. Attila leírásánál Kézai oly vonást tartott fenn Gottfried leírásából, mely a többi krónikában hiányzik; a kalandozásoknál, hol az ősforrás Reginót használta, viszont Anonymus szavaival mutat fel oly szoros rokonságot a többi krónikával szemben, hogy itt is az ő variánsát kell eredetibbnek elismernünk és kétségtelenül az eredetinek megfelelőbb az is, a mit Simon és Mihály nemzetségéről mond.

A közös ősforrást, mely mind Kézainak, mind a bővebb szövegnek forrásúl szolgált, Kézai kétségtelenűl *nagyon megrövidítette*, kivonatolta. A prologusnál, genesisnél, sőt Scythia leírásánál is még szóról-szóra ír át, de már a húnhistóriánál látszik a tendentia, hogy rövidebb mondatszerkezettel fejezze ki azt, a mi a másik szövegben kissé bővebben van meg. A mint a magyar históriához ér, a kivonat még soványabb lesz. A forrás szövegét már abban az alakban ismeri, mikor az a Sz. István, Sz. Imre, Sz. Gellért legendáit használta, és mégis oly röviden adja a bővebb szövegnek itt elég terjedelmes fejezeteit, hogy sok kutatót megtévesztett, hogy e bővebb szövegnél régibb, eredetibb textust tartott fenn. A bővebb szöveggel szemben aránylag Salamon és a herczegek küzdelménél a legrövidebb, de itt is a bővebb szöveg legkülönbözőbb helyeiről találunk adatokat, melyeket e szerfölött szűkszavú kivonatolásnál össze is zavar. Kálmánnál a bővebb szöveg is rövidebb lesz, mire Kézai megint szorosabban egyezik vele. Ennél a résznél volt még legtöbb ok rá, hogy egy bővebb szöveg kivonatolását kétségbe vonják, mert II. Istvánt és III. Lászlót Kézai teljesen kihagyta, de itt is akadtunk bizonyítékokra, melyek kétségtelenné teszik Kézai szövegének egy, a bővebb szöveghez igen közel álló szövegből való torzulását.

Annak a szövegnek pedig, a melyet Kézai kivonatolt, *nagyon közel kellett állnia a bővebb szövegezéshez*, illetve a bővebb szövegezésnek azt meglehetős hűen kellett fenntartania, mert a Kézainál eltorzult helyek a bővebb szöveg megfelelő helyeiből rendesen kimagyarázhatók és mert, a hol a szövegek forrásukkal (Viterbói Gottfried, Justinus, Regino, az Annales Altachenses, a Legenda S. Gerardi) összehasonlíthatók, a szöveg mindig igen közel áll az eredeti forráshoz; végül pedig

mert oly helyeken, a hol a közös ősforrásnak még egy átírója (Anonymus) maradt fenn, a bővebb szöveg ezzel is rendkívül nagy hasonlatosságot tüntet fel.

Ez az ősforrás pedig közvetlenül Kézai kora előtt, *V. István idejében zárult.* Hogy a krónika összeszerkesztése tényleg V. István idejéből származik, azt bizonyítja, — mint az illető helyeken már említettem is, — hogy az advenák nemzetségeinél a nemzetségeknek e korban szereplő tagjait említi, továbbá, hogy a krónika már használta a kevéssel előbb készült Gellért-legendát is.

Positiv következtetéseket a szöveg megállapítását illetőleg csak ezen, V. István korabeli forrásra vonatkozólag vonhatunk. Az V. István korabeli szöveg részeinek szétválasztása és reconstruálása már nehezebb és nem is jár oly positiv eredményekkel.

Pedig maga ez a szerkesztés már több részből keletkezett. Az V. István korában keletkezett részeken kívül külön *önálló alkotásnak* kell tekintenünk a *húnhistóriát*, mely ezekkel a részekkel egyszerre kerülhetett a régebben keletkezett részekhez.

Azonkívül a magyarok történetében is kétségkívül kellett lenni egy jóval *régibb résznek*, a melyet az V. István korabeli compilator folytatott és részben át is alakított.

Ezen régebbi krónika korára felvilágosítanak bennünket *Anonymus*, *Richardus* és *Albericus*, kik már használták annak adatait. Richardus ebből tudja, hogy a magyarok testvérnépei merre felé laknak, s hogy a magyarok hogyan jöttek be a mostani hazájukba. Anonymus is már több pontban, különösen a rablóhadjáratoknál, használja ezt a régi krónikát; de legbővebben Albericus írta ki adatait. Ennek a krónikának tehát már III. Béla, illetőleg II. Endre korában meg kellett lennie.

A kérdés tehát az, hogy meddig terjedhetett ez a régi krónika. Útbaigazít erre vonatkozólag Anonymus, a ki hivatkozik I. Endre korára; [1]) és még pontosabban Albericus. Albericusnál a magyar krónikából vett adatok az 1095. évtől

[1]) Anonymus c. 15.

kezdve már nem fordúlnak elő s ha vannak is magyar vonatkozásai, mint pl. az 1111., 1126., 1128., 1135., 1146., 1151., 1167., 1171., 1194. éveknél, ezeknek már semmi közük a magyar krónikához.

Albericus tehát az 1095. évtől kezdve már nem találhatott adatokat az előtte fekvő forrásban. Sőt az átvett adatok soványsága folytán már itt is nehezen mutatható ki a krónika hatása, legfeljebb I. Bélánál a »*pugil*« jelző és I. Gézának »*Magnus*« neve sejteti e hatást. Az 1047-ik évig azonban, I. Endre trónrajutásáig krónikánk hatása szemmelláthato.[1]) Így helyesebbnek tartom krónikáink Albericusra gyakorolt hatásának határát az *1047-ik* évnél megvonni, mert ha Albericus azután talált módot magyar vonatkozású tudósítások megszerzésére, úgy az 1047—1095. közti két krónikáinkkal rokon (?) adatot is oly módon szerezhette, mint az 1095. utáni adatait.

E szerint *Endre uralkodásának elején szakadt volna meg e régibb rész*, a mit Anonymus szavai is megerősítenek, mert Anonymus csak arról tud, hogy Endre félt III. Henrik bejövetelétől, de nem arról, hogy Henrik tényleg be is jött.[2])

És ugyanezt a határt kell felvenni krónikáinkban akkor is, ha nem a belőle merítő kútfőket vizsgáljuk, hanem krónikánknak *forrásához*, különösen az *altaichi évkönyvekhez* való viszonyát. A magyar krónika csak Endre trónraléptéig használta az altaichi évkönyveket; III. Henrik Endre korabeli hadjáratainál az altaichi évkönyvek és a magyar krónikák közt már semmi kapcsolat sincs.

Mindez nem magyarázható máskép, mint, hogy krónikáink e legrégibb része még a XI. században keletkezett és I. Endre uralkodásának elejével zárult. Természetesen ebbe a krónikába csak később, valószínűleg az egyes részek összeszerkesztése idején került bele az V. István korából származó, az advenák

[1]) Marczali kútfők. 53. l. Kaindl VII. Studie. Arhiv. f. österr. Gesch. LXXXV. II. Hälfte. S. 438—456. bőven tárgyalják ez adatokat, úgy hogy nem tartom szükségesnek ezeket itt is összeállítani.

[2]) Anonymus c. 15. et timebat adventum imperatoris Theotonicorum, ut ne ulturus sanguinem Petri regis Hungariam intraret, ut in sequentibus dicetur.

nemzetségeiről szóló rész, továbbá az Árpádfiak számkivetésének története, mely a következő részszel, — mely I. Béla személyét állítja előtérbe, — áll szerves összefüggésben. Ugyancsak ekkor kerülhetett bele a Vata fiáról, Jánosról szóló pár sor is, valamint Sz. István uralkodásánál István és Imre mellett a szent melléknevek és a *»Sanctissimus Rex Ladislaus«* kitétel is, végre pedig mindazon helyek, melyeket krónikáink a Gellért legendából vetettek át. Viszont benne volt e krónikában már Scythia leírása, mely Anonymusnál és Richardusnál is fennmaradt s Justinus leírásán alapszik.

Az I. Endre korabeli ősforrásnak ezen megváltoztatása és egyeztetése a további részekkel, valamint összekapcsolása a húnhistóriával bizonyítja, hogy az *V. István korabeli compilátor* tudatos és alapos munkát végzett.

A kérdés már most az, hogy krónikáink I. Endrétől V. Istvánig terjedő szakasza *egy írótól származott-e?* Már külső tekintetre is ellentmond ennek az a körülmény, hogy a krónikák I. Endre, I. Béla, Salamon, I. Géza és Sz. László történetét igen bőven tárgyalják és igen elevenen kiszinezik, míg Kálmántól kezdve igen soványak és szintelenek. Zavart okozott e kérdés megvitatásánál a Bécsi Képes Krónika, mely itt már önállóan toldott. I. Endre, I. Béla, Salamon, I. Géza és Sz. László történetére is iparkodtak egy régibb, soványabb és szintelenebb részt és egy fiatalabb, de elevenebb részt megkülönböztetni. Irányadóul pedig ép a Bécsi Képes Krónika szövegét vették, úgy okoskodva, hogy a Budai Krónika rövidebb szövege ebből rövidült volna. A Budai Krónikáról szóló forrástanulmányom második részét tisztán e kérdésnek szenteltem és bebizonyítottam, hogy úgy a Budai Krónika, mint a Bécsi Képes Krónika egy Nagy Lajos korabeli közös ősről keletkezett, a mely közös őst azonban a Budai Krónika családja őrízte meg hívebben, és nem a Bécsi Képes Krónika. A Bécsi Képes Krónika tehát már itt a Budai Krónika családjában meglevő bő elbeszélést még interpolálta is. Ezen résznek a Bécsi Képes Krónika szövege alapján való kettéválasztása tehát tarthatatlan; a további vizsgálódások alapjává a Budai Krónika családjának codexeiben fennmaradt szöveget kell tenni.

Nevezetes dolog, hogy Kézai ezt a részt is röviden hozza, a mi könnyen arra a következtetésre csábítja az embert, hogy ez a szakasz is később bővült. De krónikánk ezen része nem teszi egykorú mű benyomását a pontosabban vizsgálóra. Értesülései ugyan elég jók, az eseményeket nagyjában úgy mondja el, hogy azok a külföldi forrásokkal, oklevelekkel és a Bécsi Képes Krónika interpolatióíval egybehangzanak, de túlnyomó benne a mondai elem és anachronismussal is találkozunk. A szereplő személyekről is jól értesült ez a rész: Dávid dux,[1]) Miklós püspök,[2]) Ernyei, Vid, Opos [3]) stb. történeti személyek, de e mellett vannak szereplői, kikről más forrás nem tudósít, így pl. Endre törvénytelen fia: György.

Annak, hogy két részből volna összeszerkesztve e rész, ellentmond kerekdedsége, és hogy a stilusban sem vehető észre semmiféle különbség, sem a szövegen semmiféle oly hely, mely két különböző szerkesztés egybeolvasztását árulná el.

Ez a rész nem is keletkezhetett a XIII. század eleje előtt, mert már használta *Sz. László legendáját*, mely viszont az 1192-ik évnél korábbi nem lehet. A legérdekesebb azonban, hogy ép Sz. Lászlóról több csudát tud elmondani, mint maga a legenda, éles ellentétben állva e tekintetben a Bécsi Képes Krónika interpolatióival, melyek még nem nevezik szentnek Lászlót és csak egy csudás dolgot tudnak róla említeni. Ugyancsak ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy az I. Bélánál leírt pénzügyi viszonyok III. Béla korára illenek.[4])

Ha tehát ez a rész esetleg külön is keletkezhetett, legfeljebb 60—70 évvel ifjabb az ezután következőknél és az advenák nemzetségeiről szóló szakasznál.

De ép oly lehetséges is, hogy az egész I. Endrétől V. Istvánig terjedő rész egyszerre iródott, s az I. Endrétől Sz. Lászlóig terjedő korra az írónak valamely más forrás állt

[1]) C. D. I. 469. 487. l.

[2]) Előfordul a tihanyi apátság alapító levelében.

[3]) V. ö. Századok 1902. A Budai Krónika cz. forrástanulmányomat.

[4]) Az egész leírás azt a hatást teszi az emberre, mintha itt III. Béla és II. Endre uralma volna szembeállítva. Különösen nevezetes kijelentés: non enim permittebat mercatores et numularios per detestabilem auaricie voraginem, a simplicibus et rusticis superfluum *lucrum* congregare.

rendelkezésére, míg a Kálmán utáni korra csak nehány száraz adathoz jutott.

Az V. István korabeli krónikának részei után lássuk már most e szerkesztés *fenntartóit és további sorsát is.* Az V. István korabeli krónikának két változata maradt fenn: az egyik, Kézai krónikája kivonatos; a másik egész terjedelmében tartotta fenn a szöveget és folytatta Nagy Lajos koráig. Ez a Nagy Lajos korabeli krónika szintén kétfelé vált a Budai Krónika és a Bécsi Képes Krónika családjában.

A *Bécsi Képes Krónika* a régi bevezetést (*Multipharie — pronior erat*) új pathetikus előszavával helyettesítette, a régi genesist, a mely a hámita eredetet vallotta új, ez ellen polemizáló, jáfetita eredetet hirdető, Hieronymusra és Josephusra támaszkodó genesissel helyettesítette. A magyarok bejövetelének dátumát is másként írta, de itt már elkerülte figyelmét a forrásban levő, hámita eredetet feltüntető leszármazási tábla, úgy hogy ez zavaró elemül benne maradt a Bécsi Képes Krónika családjához tartozó összes codexekben, világos tanúbizonyságot téve arról, hogy a hámita eredetet valló krónikáink tartották fenn az eredetibb szöveget. Ezen változtatásai után pedig legnevezetesebb eltérése a Bécsi Képes Krónika családjának a Budai Krónika családjától azon interpolatiok, melyek I. Endrétől Sz. Lászlóig szórványosan fordulnak elő, onnan azonban II. Gézáig annyira túlnyomóak, hogy a régi szöveget alig lehet kiválasztani belőlük.

A Bécsi Képes Krónika családjának szövegét maga a Bécsi Képes Krónika s a róla készült másolatok, ugymint a *Teleki-*, *Béldy-*, *Csepreghy-codex* nem tartották fenn teljesen, az a körülmény pedig, hogy a Bécsi Képes Krónika *quatenus* szóval a sor közepén végződik, azt is valószínűvé teszi, hogy már az a codex is csonka volt, melyről maga a Bécsi Képes Krónika másolt. A teljes szöveget csak egy kézirat, a *Kaprinai-codex* tartotta fenn korunkra. Ebből a szerkezetből készült kivonatolás útján a *Müncheni Krónika* is.

A Budai Krónika családjának tagjai közül a Nagy Lajos korabeli ősforráshoz legközelebb a *Sambucus-* és *Acephalus-codexek* állanak, bár ez utóbbi már több önálló bővítést is tartalmaz. Úgy a Sambucus-, mint a Acephalus-codex sokkal

nagyobb hasonlatosságot tüntetnek fel a Bécsi Képes Krónika családjával, mint maga a Budai Krónika, mely családjának legszélsőbb tagja, minthogy írója több nagyobb változtatás mellett a mondatszerkezeten és szórenden is igen sűrűn változtatott. De míg a Sambucus-codex a legszorosabban csatlakozik a Budai Krónika családjához tartozó kéziratok közül a Bécsi Képes Krónika interpolálatlan szövegéhez, az Acephalus-codex már néhány önálló betoldást is tartalmaz, melyek a Bécsi Képes Krónika interpolatioival — legalább részben — rokon eredetüek.[1]) A Budai Krónika családjához tartozik ezenkívül a *Dubniczi Krónika* is, mely a Budai Krónika közvetlen másolata. A rövidebb szöveggel való szoros rokonság látszik meg *Mügeln* német nyelvű szövegén s a *Pozsonyi Krónika* kivonatán is.[2])

Az V. István korában összeszerkesztett krónikának kellett tehát, még minekelőtte folytatását megkezdték volna, Kézai kezeibe kerülnei. Nagy buzgalommal fogott a másoláshoz, de csakhamar, már Scythia leírásánál lelohadt magyar szalmalángja, ráunt ő is a scriptori mesterségre, mint annyian írótársai közül, kik e mesterség fáradságai alatt unottan sóhajtottak föl. Mentül tovább haladt előre, annál inkább erőt vett rajta az unottság, mind jobban és jobban rövidítette meg alapszövegét. Csak akkor lélegzett fel megkönnyebbülten, mikor Kálmánnál forrása is szűkszavú lett, nemsokára azonban még ezt a sovány tudósítást is rövidíteni kezdette.

Betoldásokat alig eszközölt, talán ezzel sem akarta növelni fáradságát, s alapszövegének átírásában egyetlenegy helyen mutatott igaz érdeklődést a szöveg iránt: az advenák lajstrománál. Ezt a szövegben kihagyta, és külön függelékbe foglalta, a szöveg illető helyén pedig határozottan hangsulyozta, hogy igaz magyar nemzetség csak 108 van, s az advenák jegyzékénél őrzött meg leginkább oly adatokat is, melyek a bővebb szövegben hiányzanak.

[1]) V. ö. A Budai Krónika cz. tanulmányomat. Századok, 1902.

[2]) E családban különben szintén két változat különböztethető meg. V. ö. Pozsonyi Krónika. Századok. 1905.

III.

KÉZAI EREDETI RÉSZEI.

a) Kézai eredeti részei.

Melyek a mű azon részei, melyek magától Kézaitól származnak? — ez a következő megfejtésre váró kérdés.

Foglalkozva azon forrással, melyet Kézai átírt és kivonatolt és feltüntetve ehhez való viszonyát, első sorban is azokat a helyeket kell említenünk, melyek e szöveg közt fordúlnak elő, de már *Kézai toldásai.*

Az a körülmény, hogy Kézai a kivonatolás daczára néhol jobban, az eredeti forrásnak megfelelőbben és bővebben tartotta fenn a szöveget, megnehezíti e téren a biztos ítélethozást.

Azok közül a helyek közül, a melyek a bővebb krónikában nincsenek meg, csak egy van, mely máshol is előfordúl, t. i. *Salamon megjelenése László udvarában*, a mit Mügeln is és önálló betoldásai közt a Dubniczi Krónika is fenntartott.

Kézai :	*Dubniczi Krónika :*	*Mügeln :*
. . . in veste monachali deinde Albam venit. Et cum Ladizlaus frater eius in porticu Ecclesie Beatissime Virginis manibus propriis elemosynam erogaret, ipse inter eos dicitur accepisse. Quem mox cognovit Ladislaus, ut inspexit. Reversus autem Ladislaus a distributione elemosyne inquiri fecit diligenter, non quod ei nocuisset, sed ille malum presumens ab eodem secessit inde . . .	Visio. Quadam vice veste monachali duobus solum contentus famulis albam regalem venit, Ibique de manu Ladislai fratris sui elemosinam sumpsit, quem cum Ladislaus cognovisset, timuit eum et diligenter requiri faciens potuerunt eum invenire nullo modo.	. . . pey kunig lasla zeiten wart er gesehen zu weyssenpurg, do nam er daz almusen von der hand des heiligen kuniges sant lasla in munches gewande. Do wolt yn sant lasla gefangen haben, tarft nicht vor dem volke wenn er kein recht gen ym hett, do verkert sich der kunig salomon und kom in andern gewande aus der stat . . .

Honnan vette ezt Kézai, nehéz eldönteni.

A három szöveg eltérései nem valami nagy rokonságot árulnak el, bár nem is zárják ki azt, hogy ez az adat az V. István korabeli ősforrásban benne nem lett volna.

A többi ilyetén adattal szemben úgyszólva még tehetetlenebbül állunk. Nincsenek meg azok sehol, Mügelnnél sem.

A mi a magyarok bejöveteléné1 a Szobnál *(in portu Zub)* való átkelést és Marót rokonának megöletését, Salamon uralkodásánál nejének Judithnak kolostorba vonulását, végre pedig Kálmán uralkodásánál Péter horvát király székhelyének és Brindisi és Monopoli visszafoglalásának hírét illeti, — ezek talán valamelyes összefüggésben vannak az ősforrással, ha jelen alakjukban nem is származnak onnan.

Marót fejedelemsége ellen bővebb krónikáink is polemizálnak, Kézai helye itt ennek a polemiának visszhangja lehet.[1]) A Judithra vonatkozó téves adat is összefüggésben van Kézai forrásával, mert a bővebb krónikákkal egybehangzón Kézai is tévesen Sophia-nak nevezi őt.[2]) A mi pedig Kálmán uralkodásáról több Kézainál, az benne lehetett az ősforrásban, mert csak három pár szónyi toldásról van szó, a melyről különben sem igen tudnók, hogy adatait Kézai honnan vette.[3])

Inkább tehetjük fel, hogy Bulcsú vezérnél a Vérbulcsú etymologia Kézai hozzáadása, mert hisz Kézai nemcsak az etymologiák átvételében mutatja ki ezek iránti nagy hajlandóságát, hanem némely helyen azoknak újakkal való felcserélésével is, így az Ungvár és Bársonyos etymologiáknál.[4])

Lélnél a »*tandem in partibus Nitrie sepius fertur habitasse*« és III. Bélánál a »*quem Becha et Gregor apud Grecorum imperatorem diutius tenuerunt*« passzusokról szintén nehéz volna eldönteni, vajjon Kézai toldotta-e be azokat, avagy csak ő tartotta-e fenn az ősforrás ezen szavait. Magam részéről valószínűbbnek tartom az előbbi eshetőséget.

Föltétlenül Kézai eredeti betoldásának kell azonban tar-

---

[1]) Lásd a jelen értekezés 79. lapját.
[2]) V. ö. u. itt 112. l.
[3]) V. ö. u. itt 112—3. l.
[4]) V. ö. u. itt 77—81. l. és 110. l.

tanunk a kalandozásoknál a *Suaurchumburc Hertnidről* szóló helyet, melynek nyomát másutt hiába keresnők.

Legérdekesebb pedig Kézai önálló adatait az advenák lajstrománál szemügyre venni. A szöveg illető helyeinek tárgyalásánál már foglalkoztunk is ezen eltérésekkel, midőn azonban a toldásokról, mint toldásokról külön is beszélünk, itt sem mellőzhetjük ezeket. Hogy egyes nemzetségeknél nehány apró vonással többet jegyzett fel, így a Hunt-Páznánoknál, hogy »*de Svevia*« származtak, és hogy »*ultra mare*« akartak menni, hogy Wolfger és Hedrich »*de Vildonia*«, a Buzád nem »*de Mesn*« jött be, nem valami fontos és nevezetes.

Nevezetes a *Simon* és *Mihály* nemzetségnél levő lényegesen nagyobb tudósítás, melynek jelentőségét azonban még túlozni is szokták. Mert nemcsak a bővebb szöveg hibás e helyen, hanem a Kézainál levő toldások is. Hogy Tota férje Benedictus filius *Conradi* és nem *Korláth*, az lehet íráshiba is. Az azonban már nem lehet íráshiba, hogy Nagymartont mondja Tota hozományának, holott a hozomány Bajót volt, míg Nagymartont királyi adományból kapta.[1])

A *Keled* nemzetségéről szóló helyesebb közlés azonban már kétségtelenné teszi, hogy Kézai a korában is szereplő genus tagjait jobban ismerte, vagy legalább is nem esett oly hibába, mint a bővebb krónikák.

De itt leginkább azt kell kiemelnünk, hogy Kézai három nemzetséget, mely épen az ő korában kezd szerepelni, told be a nemzetségek lajstromába: a *Balog*, *Bogát-Radván* és *Ludány* nemzetséget. Ezeknek betoldása viseli leginkább magán az író korának bélyegét is. De még ezek a betoldások is oly színtelenek, hogy vajmi nehéz belőlük az íróra vonatkozó következtetéseket vonni.

Az a színtelenség, mely a betoldásoknál megnehezítette azok elbirálását, azonban ép oly nyomasztóan érezhető Kézai *összefüggő, önálló alkotásainál:* Kún László történeténél és a második appendixnél is.

Kézai művének tulajdonképeni — bár ki nem mondott —

---

[1]) V. ö. II. Endre 1221. évi oklevelét. Fejér. Cod. Dipl. III. 1. 317—319. Nergedsceg különben sem lehet innen.

czélja *Kún László történetének* megírása volt. De Kézai itt is nagyon rövid. Úgyszólva Lászlónak csak két tényét említi: a *dürnkruti* és a *hódtavi* csatát.

És ez a tudósítás is — bár hiteles — nem bír különösebb jelentőséggel. Igen egyszerüen ismerteti Habsburgi Rudolf és Ottokár ellenséges viszonyát és a László és Rudolf közt létrejött szövetséget. Az előadás a részletekben is megbízható. Helyes adat az is, hogy a cseh tartalék vezére Milota volt; Ottokár törvénytelen fiának, Miklósnak fogságát IV. László oklevélben is említi.[1]) Hitelességnél egyebet azonban itt se várhatunk Kézaitól. A németekkel szemben elfogult, a csatában semmi szerepet sem juttat nekik. Ezen és László király nagyhangú dícséretén kívül az előadásnak semmi kimagasló vagy kiváló oldalát nem említhetjük, hacsak nem azt, — a mit Lorenz oly nagyra tart —: »eine sehr erfreuliche Hinneigung zu dem wiedererwachten römischen Königthum«.[2])

Egy vonás van, a mi nem kiváló, de szokatlansága miatt feltünő, hogy tudniillik a kitünt vitézek közül csak egy családot említ: »*In quo quidem exercitu ipso die comes Renoldus filius Renoldi Banerium Regis tenuit viriliter et potenter, de genere Bastech oriundus, adstantes Domino Regi fratres eiusdem Andreas, Salomon, Ladislaus et alii Regni Hungarie nobiles*[3]) *sicut Stelle coeli absque numero.*« E subiectiv vonás még inkább torzítja az amúgy is aránytalan és ügyetlen előadást.

Még fogyatékosabb és színtelenebb a *hódtavi csatáról* szóló tudósítás, terjedelemre nézve pedig csak harmadrésze a dürnkruti ütközet leírásának. Néhány szó a kúnok elszaporodásáról, a király vitézségének dícsérete s az elesett főurak száraz lajstroma, — ez az egész. Hiteles, de színtelen. Bár oklevelek nem bizonyítják, hogy a Kézainál említett főurak kitüntek e csatában, a dolog a főurak birtokait tekintve mégsem ellenkezik a valószínüséggel. Az Aba nembeli Pata fia

[1]) Cod. Dipl. V. 2. 500. l. V. ö. még Hornecki Ottokárt Peznél III. 153. l. és Szabó Károly: Kún László. 64., 68. l.

[2]) Lorenz: Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Berlin, 1870. 271—277. l.

[3]) nationes KM. KP.

Olivér hevesmegyei, s a hevesmegyei nemesség, úgy látszik, élénk részt vett a csatában. Ép oly valószínű, hogy a borsodi Miskolcz nembeli László s a zarándi Igmánd nembeli András is részt vett a csatában. A Rosd nembeli Demeter pedig abaúji birtokai révén jutott a seregbe.[1])

Ez a két csataleírás, ez Kézai egész jellemzése királyáról, ez minden, a mit saját koráról elmondani akar. Ha itt fölöslegesnek tartotta többet elmondani, úgy igazolt az a feltevés is, hogy a használt forrás bővebb szövegében is sokat feleslegesnek tarthatott. De, hogy László uralkodása idejéből csak e két eseményt írja le, azt nem tudhatjuk be tisztán csak középkori írói lustaságának. Van annak mélyebb oka is: a tendentia bűnös, minden oldalról gyűlölt, gáncsolt urát jó színben feltüntetni. Az ő munkájából nem hangzik felénk az urak és a magyarság panasza, hogy a király a kúnoknak kedvez és azok közt él, elhanyagolva a nemességet; nem hangzik felénk a nép panasza, mely Kún László szekerének nevezte el az embertől húzott kétkerekű kocsit és nem hangzik felénk az egyháznak és saját nejének panasza erkölcstelen életmódja miatt. A belső zavaroknak, Fermoi Fülöp pápai legátus működésének, László fogságának nyoma sincs Kézai művében, pedig mindez a hódtavi csata előtt történt. S a László ifjúkori bátorságának hangoztatása (*Egressus . . . velut Martis filius. — Hec est enim Ladislai regis victoria primitima,*[2]) *quam divina clementia ei tribuit in etate adolescentie constituto. — Aliud quoque miraculosum prelium Ladislaus rex adolescens habuit cum comanis.*) is arra enged következtetni, hogy a mű írásakor a király már nem volt egészen fiatal. Mindezen lelki hibái helyett pedig Kézainál azt találjuk, hogy »*Ladislaus vero rex illustris, animosus ac magnivolus*«, hogy Rudolf »*regem magnificum, tanquam filium sancte ecclesie catholice sibi postulavit humiliter in auxilium*«.

És ha tendentiosus munka, — a mint hogy az, — akkor sem dícsérhetjük Kézai krónikáját, mint tendentiosus munkát sem, mert a rossz elhallgatása és két odavetett dícsérő frázis

---

[1]) Karácsonyi: A hódtavi csata éve. Századok. 1901. 633—635. l.

[2]) primitiva KM. KP.; primitia KH.

még nem elég arra, hogy megtegye azt a hatást, melyet egy tendentiosus munkától elvárhatunk.

Egészen más képet adnak IV. Lászlóról többi krónikáink; csupa siralom az és egy egész bűnlajstrom; maguknak a morvamezei és hódtavi ütközeteknek pedig ezek semmi fontosságot nem tulajdonítanak.

De Kézainak nemcsak ezt a művét nem dícsérhetjük, nem dícsérhetjük azt a másik részt sem, melyet ő toldott a krónikához: *a második appendixet*, mely a félszabadok és szolgák néposztályaival foglalkozik. Hogy ezt Kézai függesztette művéhez, azt bizonyítja már az is, hogy más változatban nem maradt fenn, hogy a rokon krónikákban semmi nyomára sem akadunk. A »*. . . presenti opusculo apponere dignum duxi*« szavak is talán erre engednek következtetni. A többi krónikások nem nevezik művüket *opusculumnak*, míg Kézai XVIII-ik századi másolatainak ez a czíme: »*Simonis de Kéza Chronicon Hungaricum Elegans Opusculum*«. S a bővebb szövegek nem is toldanak a krónikához függeléket, ezt csak Kézai teszi, ki az első függeléket is a bővebb szövegezés közepéről szakította ki.

Maga a függelék szintén színtelen, sőt kissé homályos. Hivatkozik benne az író Sz. István rendelkezéseire és Kálmán intézkedéseire, valamint pápai végzésekre is; és bizonyosra vehető, hogy ismerhette a Hartwik-féle Sz. István-legendát, melyből a pápának Sz. Istvánra vonatkozó állítólagos szavait: »*Ego, inquit, sum apostolicus, ille autem verus apostolicus*« [1]) vehette.

Ismernie kellett e mellett még *Kálmán király elsö decretumát*. Ezt bizonyítja legalább az »*Alii vero Conditionarii ex eisdem captiuis disponuntur, quos tandem Kalomannus Rex ad tantas maneries variavit*« passzus, mert Kálmán első decretumában tényleg igen különböző szolganépek vannak említve (a servuson kívül: hospites, qui in terris laborant

[1]) Így, hibásan a legenda »*Apostolus*«-a helyett. Kézai következö szavai: »Vnde et ecclesias regni sui eius committo arbitrio ordinare, captiuos per eum redemptos ei tantummodo possidere«, pedig a Hartwik-féle legenda »qua propter dispositioni eiusdem prout divina ipsum gratia instruit, ecclesias dei simul cum populis utroque iure ordinandis, relinquimus« passzusára (c. 9.) vezethetők vissza.

aliorum 80. pont, cives 38. 39., civiles ebdomadarii 45., castellani 81., iocuscidarius (?) 44., vagus servus 41., mancipius 74.).

Hiteles, sőt talán *Szent István első decretumának* 18-ik pontján alapszik az is, a mit az appendix a szent királyról s a rabszolgák felszabadításáról mond.

De Kálmán utáni adatai nincsenek, a mi kétségessé teszi, hogy Kézai ezt a részt, melyet kétségtelenül ő függesztett a krónikához, maga is szerezte. És határozottan ellene szól Kézai szerzőségének az appendix egy magyar szava: az *vheg* (vheus KP.; vkeus KM.). Ez a pogány rabszolgák neve, csakhogy pogányokról a XII. század nyolczvanas évei óta, sírjaikról a XII. század harminczas éveitől kezdve már nincs szó, s így e kifejezés sem fordül már elő. A midőn tehát e korában már kétségtelenül ismeretlen kifejezést Kézai leírta, — átírt. Ez adat kétségtelenné teszi, hogy a második appendixnél is írott forrás feküdt előtte, hogy azt Kézai — esetleg átalakítva — csak hozzáfüggesztette krónikájához (apponere dignum duxi!).

Az átalakítás mellett szólnak a *»Jobagiones vero castri sunt pauperes nobiles«* szavak és e mellett a *nobiles* szónak gyakori előfordulása.

A különböző néposztályok: udvarnokok, várnép, várjobbágyok, szabadosok és rabszolgák viszonyainak leírása is oly rövid, hogy jóformán helyzetökre vonatkozólag sem tájékoztat.

Kézai írói tulajdonságairól tehát semmi különösebb jót nem mondhatunk.

b) Az író.

Az önálló, Kézai által írt részek megbirálásában nagyban előmozdítaná tudásunkat, ha az *íróról* is tudnánk valami bizonyosat. Ismerve az író életrajzát, mindíg akadhatunk oly momentumokra, melyek művének egyes vonásait megvilágítják. Áll pedig ez leginkább az irányzatos művekre, mint olyanokra, melyekben az író egyénisége oly erősen nyilvánul, hogy saját felfogásának megfelelően még a tényeket is megváltoztatja, vagy legalább felfogásának megfelelőbben rendezi el.

Kézairól azonban alig tudunk többet, mint a mennyit maga mond müve ajánlásában: a nevét és, hogy a király hü clericusa volt.

Még származását illetőleg is ellenkezők a vélemények. *Szörényi Sándor* jezsuita véleménye itt komolyan számba sem jöhet. Ő t. i. »*Pannonia Docta*« czímű, kéziratban fennmaradt művében a mű írójául minden bizonyítás nélkül egyszerüen *Laurentius de Keseő* clericust a *Ratold* nemzetségből nevezi meg s teszi ezt a kijelentést a kismartoni kézirat dedicatioja alapján.[1]) Hasonlókép figyelmen kívül kell hagynunk *Sándor István* feltevését is, hogy a borsodmegyei *Kaza* lett volna Kézai birtoka.[2])

De ettől eltekintve is több különböző nézet áll egymással szemben. Míg az előbb említett két feltevés nyelvészetileg sem állja meg a sarat, *Podhraczky* véleménye ellen már nyelvészeti kifogást nem emelhetünk. De a történeti kritika előtt ez sem állja meg helyét. Podhraczky ugyanis egyszerűen abból indulva ki, hogy *Biharmegyében* ma is van egy Kéza nevü hely, a krónikást innen származtatta.[3]) Nézetét *Szabó Károly* is elfogadta.[4]) De Podhraczky a puszta feltevésen kívül semmi egyébbel nem támogathatta nézetét, hogy ez a biharmegyei hely Kézai birtoka lett volna; sőt ama kor okleveleiben egyáltalán nem akadunk e helynek nyomára. A Podhraczky-Szabó-féle nézet mellett tehát csak az szólt, hogy ma ez az egyedüli hely, mely e nevet viseli.

Azóta azonban nagyot változott a felfogás, az eredet kérdésének eldöntéséhez ma már tárgyi bizonyítékok is szükségesek. Ilyen tárgyi bizonyítékkal először *Pauler* állott elő. Pauler rámutatott arra, hogy Kézai a dürnkruti csatában vitézkedett főurak közül csak épen *Básztély Rénoldot* és

---

[1]) »1277 Laurentius de Keseő clericus natione Hungarus, alterius Laurentii de Keseő de genere Rathold, qui anno 1260 fundavit monasterium S. Jacobi de Zala cognatus scripsit Chronicon Hungariae ad sua tempora, quod Ladislao IV. Hungariae dedicavit anno 1277.« Közölte Podhraczky a *Történelmi Tárban*. 1861. X. 238. l.

[2]) A magyar történelmet illető jegyzeteim. *Sokféle*. 1808. X. 132. l.

[3]) Ed. Kézai. XX. l.

[4]) Szabó: Kézai fordítása. 1. l.

testvéreit említi meg.[1]) Ez a körülmény annál feltünőbb, mert más nemzetségek tagjai is ugyancsak kitettek magukért ebben az ütközetben. Okleveleink tanúsága szerint kitüntette magát ott a Baksa,[2]) Bökény,[3]) Ják,[4]) Ludány[5]) és Osli[6]) nemzetség egy-egy tagja is; a Csák nembeli II. Máté a fővezér volt, a Kaplony[7]) és Miskolcz[8]) nemzetségnek két-két tagja vitézkedett a Morvamezőn, az Aba nemzetségből hárman,[9]) a Tyukod nemből négyen,[10]) a Gutkeledek közül pedig épenséggel tizen tüntették ki magukat.[11]) És feltűnő ez a dolog azért is, mert 1259-ben Renold még olyan szegény, hogy a fennhéjázó, gőgös Buzád nembeli Panyit kikosarazza őt, noha maga István ifjabb király kéri meg Renold számára leánya kezét.[12])

Ezek alapján Pauler joggal kereshetett kapcsolatot Kézai és *Renold*, illetve a *Básztélyok* között. S meg is találta a dolog magyarázatát, midőn a Básztélyok pestmegyei birtokai közt egy *Kéza* nevűre is akadt. Ezt a Kézát Pauler az egyedüli pestmegyei Keszivel: *Dunakeszivel* azonosította. De ez a feltevés helytelen volt. A Rozgonyiak birtokai közt Kéza okleveleinkben először 1339-ben fordul elő, a mikor Renold unokái és dédunokái már osztozkodnak rajta.[13]) Ez a birtok azonban már azért sem lehetett Dunakeszi, mert ezt 1317-ben a *Balog* nemzetség kapta.[14]) És ellene szól a Keszi-féle combinationak a nyelvészet is. A *z* mindenesetre *sz*-t jelölhetett, de a szóvégi *a* hangtól nem tekinthetünk el. Olyan képzés ez a *de Keza*, mint pl. de Bachka—Bácskai, de

[1]) Magyar Nemzet Története. II. 487. l. (Első kiadás.)
[2]) Cod. Dipl. V. 3. 394. l.
[3]) Nemz. Múzeum levéltára 1292 évhez.
[4]) Cod. Dipl. VII. 2. 225. l.
[5]) Cod. Dipl. VI. 1. 175. l.
[6]) Wenczel: Árpádkori új okmtár. IX. 224. l.
[7]) Sztáray Oklt. 20. l.
[8]) Cod. Dipl. V. 2. 471. l.
[9]) Wenczel. V. 2. XII. 491. l.
[10]) Sombori levéltár. Nemz. Múz. 1345. évnél.
[11]) Cod. Dipl. V. 1. 156. l. Wenczel IV. 177., V. 66., IX. 197. l.
[12]) Hazai Okmtár. II. 5. l.
[13]) Anjoukori Okmtár. III. 553. l.
[14]) Csánki: Magyarorsz. tört. földrajza. I. 47. l.

Sigra—Sigrai, de Rewa—Révai, de Zalka—Szalkai, de Zada—Szadai. Ha különben *Kesz* vagy *Keszi* nevű helységből alakulhatna a Kézai képzés, úgy a XIII. és XIV. századi okleveleinknek valósággal hemzsegni kellene a Kéza névtől, mert ez időben előfordul okleveleinkben Kőkeszi és Ipolykeszi Hontmegyében, Bánkeszi Nyitramegyében, Gyulakeszi Zalamegyében, Nagykeszi, Kiskeszi és Matuskakeszi Bácsmegyében, Budakeszi és Dunakeszi Pestmegyében, Keszi Gömörmegyében (ma Sajókeszi) és ugyancsak Keszi Komárommegyében; a mihez még hozzátehetjük, hogy Komárommegyében ma három Keszi van u. m.: Kiskeszi, Nagykeszi és Kurtakeszi és hogy ma azonkívül is vannak még Keszi nevű helységek Szilágy- (Oláhkeszi), Bars- (Garamkeszi), Hont- (Dacsókeszi v. Keszihócz), Borsod- (Tiszakeszi), Tolna- (Tótkeszi) és Fehérmegyében (Kiskeszi). Ezek a helységek elég sűrűn elő is fordulnak okleveleinkben s ugyan az orthographia megállapodatlansága miatt igen sokféle alakban, mint: *Keseu, Kesu, Keseo, Keszy, Keszü, Keszwy (?) Kesw, Kezeo, Kezeu, Kezi, Kezo, Kezu, Kezii, Kezw, Kezzy*, de a Kéza alakra még sem találunk példát. Sőt azon két család, mely ebben az időben Keszi nevű birtoka után Keszinek nevezi magát, t. i. a *Dobok* nemzetségből való és a *Dobra* várjobbágynemzetségből származó *Kiskeszi Keszi* család sem írja magát, *de Keza*-nak, a minek alapján per analogiam is kimondhatjuk, hogy Kézai nemcsak Dunakesziről nem származhatott, hanem egyáltalán nem származhatott semmiféle Keszi nevű helyről.

Csánki Dezsőnek sikerült azután a pestmegyei, a Básztélyek kirtokában volt Kéza meghatározása. Véleményét még közzététele előtt közölte Paulerrel is, a ki Csánki érveit elfogadva müve második kiadásában ezt az adatot helyre is igazította.[1]) Csánki Dezső ugyanazon praemissából indult ki,

---

[1]) E pap Simon mester volt, Kézai melléknevet viselt, a pestmegyei Kéza helységről, ma Génza vagy Ginza puszta Fehér megyében, Alcsút mellett, mely akkor Básztély Rénold birtokában volt. II. 379. l. és: E Kéza a veszprémi káptalan Országos Levéltárában őrzött 1372-iki határjárás szerint — mint Csánky Dezső barátom értesít — a mai Génza v. Ginzának felel meg. II. 563. l. 262. jegyzet.

mint Pauler, nevezetesen, hogy Kézai a dürnkruti csata leírásában egyedül a *Básztélyeket* emelte ki. Ennek következtében tehát szintén a Básztélyek birtokában levő Kézával hozza kapcsolatba a szerzőt, de kimutatja, hogy ez az akkor pestmegyei hely a mai *Fehérmegyében* fekszik s a mai *Kinza* pusztának felel meg.[1]) A középkori Pestmegye ugyanis, Budán alul átlépvén a Dunát, Diós, Tétény és Érd táján jó messze benyúlt a mai Fehérmegye testébe egész Tordas, Kuldó és Zámor vonaláig, sőt az Anjou-korban még annál a vonalnál is feljebb, melyet a ma Szent László vizének nevezett patak alkot, egészen Bicskéig, mely a régi esztergommegyei *Vásztélynak*, a Básztélyok törzsbirtokának tőszomszédja. Itt a mai Fehérmegyében, Bicskétől nem messze feküdt a Básztélyok osztályát tartalmazó 1339-iki oklevél *Bod* nevű helye, a mai Bot puszta is. Ezzel a pusztával határos a mai Kinza puszta, s hogy ez alatt a Kinza alatt Kézát kell értenünk, azt bizonyítja két későbbi 1369. és 1372-iki oklevél, melyek Bicske és a szomszédos helyek határleírását tartalmazzák. A Básztélyek mindkét határjárásnál, mint tanúk képviselve vannak, a mi elárulja, hogy a szomszédságban birtokaik voltak. Az 1372-iki oklevél pedig említi is a határos *Kéza földet* és a Kézáról Bicskére vezető utat.

Csánki ez adatokból még azt a következtetést is levonja hogy Kéza a Básztélyek birtoka lévén, Simon mester nem a nemesi rendből, hanem a Renoldfiak birtokán élt *félszabad vagy szolgarendű családból* származott, s hogy a krónikásnak főpártfogói épen urai lehettek.[2])

De a származási hely ismerete magában szintén nem valami nagyon öregbíti tudásunkat, ha a Renoldfiak dicséretét meg is magyarázza. A mit pedig az íróról ezenkívül mondani lehet, az mind csak sejtés, mely gyenge érveken alapszik. A műben előforduló olasz szavak miatt (scartabellis, Vecca Venecia) felmerült az a nézet, hogy az író *Itáliában* járt, hogy esetleg egyetemi tanulmányait ott végezze. Szellemi képességei és írói tulajdonságai azonban nem vallanak valami nagy műveltségre.

[1]) Csánki: Kéza. Századok. 1903. 885–890. l.

[2]) Századok. 1903. 890. l.

Az egyetlen bizonyos jellemvonás az, melyet az előszóban talán más, alázatos értelemben maga említ, hogy t. i. a királynak »*Fidelis clericus*«-a. Hűségének bizonysága a IV. Lászlóról szóló rész éles, különösen a hiányokban nyilatkozó törekvésével, hogy mindent kihagyott, mi a király jó hírén csorbát ejthetett volna. Meglehet, hogy az a »*Magister Symon aule nostre notarius*«, kit László egy 1283-iki oklevélben említ, azonos Kézaival.[1])

A *chauvinismus*, melyet Kézai jellemzésére ismételten felhoztak, a szigorú kritikát szintén nem állja meg. Azok a részek, melyek alapján Kézai chauvinistaságát kisütötték, mind más forrásból származnak, egy adatot kivéve: hogy a dürnkruti csatában azt írja »Rudolphus ergo Teuthonie Rex, atque Romanorum cum suis stabat inspiciendo, quae fiebant«, szembeállítva ezt mintegy a magyar seregek vakmerő támadásával és bátor küzdelmével.[2])

Ez az egy adat is kevésbbé világos, semhogy belőle chauvinismusra következtethetnénk. Magát a magyar érzést Kézai művében nem igen látjuk élesen kidomborodni; de van benne valami, a mi talán a magyar nemes büszkeségét árulja el s a mi a munkának valamelyes rendi ízt ád, t. i. egyrészről a határozott hangsúlyozása annak, hogy vérbeli magyar nemzetség csak 108 van, másrészről az idegen származású nemzetségeknek a szövegből való kiválasztása és külön függelékbe foglalása.

De azért ezzel szemben is figyelmeztetnem kell arra, hogy ha Kézait valamely magyar nemzetség tagjának tartanók, viszont érthetetlen volna, hogy mit akart a második appendixszel és főleg azzal a kijelentéssel, hogy a várjobbágyok tulajdonkép szegény nemesek.

És azt hiszem, hogy az író társadalmi állásának meghatározásánál ez az utóbbi adat fontosabb. Mert a 108 tör-

---

[1]) Hazai Okmtár, VI. 296. l.

[2]) V. ö. még ugyan ott: »Sed quoniam gens Rudolphi in motu grauis erat propter arma grauiora, nimisque timorata ad resistendum tam validae multitudini, ut Otocarus conducere ferebatur, pro eo contraire et moueri dubitabat.« Ez adat inkább úgy világítja meg a dolgot, hogy Rudolf seregének csekély volta és nehéz fegyverzete miatt nem támadt.

zsökös magyar nemzetség mellett urai vagy pártfogói érdekében, sőt egyenes utasításukra vagy talán traditionalis büszkeségük következtében is síkra szállhatott; de hogy abban a korban, a midőn a rendi különbségek még annyira elválasztották egymástól az embereket s a midőn az alsóbb néposztályok társadalmi ügyeivel legfeljebb az egyház törődött, nemes ember a nemes magyar nemzetségek felsorolása mellett szükségesnek látta a szolgaosztályok helyzetének megrajzolását is, cseppet sem valószínű. Kézai nevet viselő nemesi család sem került eddig elő okleveleinkből s így, azt hiszem, el kell fogadnunk, a mit *Csánki* mond, hogy *Kézai félszabad vagy szolgarendű családból származott.*

A mi végre műve *iratási idejének* pontosabb meghatározását illeti, kétségtelen, hogy a krónika 1282 után iratott,[1]) mert elmondja még a hódtavi csatát. Bajosabb az innenső korhatár meghatározása. Ha Básztély Renoldhoz való viszonyát tekintjük, úgy abból, hogy Renoldot nem nevezi nádornak, arra kell következtetnünk, hogy a munkát még 1289 előtt fejezte be. Minthogy az 1285-iki tatárdúlást sem említi, valószínű, hogy már 1285 előtt írta a krónikát. Ha pedig tényleg azonos az író a fentebb említett 1283-ban előforduló Simon notariussal, akkor még 1283 előtt írta meg művét, mert abban még nem nevezi magát notariusnak.[2]) Kétségtelenül kimondhatjuk azonban, hogy Kézai krónikája közvetlenül a hódtavi csatát követő években készült.

---

[1]) Karácsonyi: A hódtavi csata éve. Századok, 1901. 626—636. l.
[2]) Pauler id. mű. II. 722. l. 262. jegyzet.

FÜGGELÉK.

A KÉZAIRÓL SZÓLÓ IRODALOM.

Jelen tanulmányom elején említettem, hogy Engel Kézairól írván, mindig a Sambucus-codexről szól, s hogy tulajdonképen ez volt az ok, mely a Kézai kérdést hosszú időn át homályba burkolta. De nemcsak Engel, hanem elődei is beleestek e hibába, a mely azután végzetessé vált a Kézai irodalomra, mert e forrásműről már egész kis irodalom keletkezett. Épen ezen s a belőle származó újabb hibák keletkezése és megmagyarázása szempontjából szükségesnek tartottam még a Kézairól szóló irodalomnak, mint fontos és minden Kézai kutatóra érdekes kérdésnek rövid ismertetését is.

Már *Kollár* Ádám,[1]) az első író, ki Kézairól írt, a Sambucus-codexet tekintette Kézai legjobb szövegének, ezt említette első helyen, noha már Pray másolatából ismerte a kismartoni codexet is.[2]) Összehasonlítani e kéziratokat, sajnos nem hasonlította össze, s inkább csak külsőségekkel foglalkozott, minek következtében tulajdonkép ő lett oka azon tévedésnek, melynek nyügét kútfőirodalmunk oly hosszú ideig nyögte.

Foglalkozott az író nemzetiségével, a »*Nostra autem lingua Vezpthenempti*« passzusból arra következtetve, hogy az író magyar volt; megemlítette, hogy a Sambucus-codex már folytatás s ugyancsak Kézai folytatásának tartotta a Budai Krónikát, miből folyólag megrótta Hess Andrást, a miért Kézai előszavát a magáéval helyettesítette; de a kútfők igazán lényeges kérdéseit ismertetésében teljesen mellőzte.

---

[1]) Ad. P. Lambecii Commentariorum de Augusta Bibliotheca librum primum. Vindobonae, 1766. 688—691. l.

[2]) A kismartoni és Kósa-féle példányt itt még mint külön példányokat kell említenem, minthogy a kutatók két különböző kéziratnak tartották.

Kollár lényegtelen kérdéseket tárgyaló ismertetése alapján írta meg *Bod* Péter is a *Magyar Athenas* Kézairól szóló czikkelyét, melyben a Bécsi Képes Krónikát határozottan Kézai folytatásának mondta. Hogy ő is a Sambucus-codexet ismerte Kézai néven, kitűnik azon megjegyzéséből, hogy »mindkettőnek hártyára írott históriája tartatik a bécsi könyvesházban.«[1])

Kollár excursusa volt Kézainak első említése és ismertetése, melyet tizenhat évvel később Horányi kiadása követett.[2]) *Horányi* pár rövid szóval már a *Memoria Hungarorum* második kötetében [3]) is említette Kézait, de a szorosan vett Kézai-irodalom csak a mű kiadásával indult meg; maga a krónika csak akkor vált hozzáférhetővé, s a kiadáshoz írt előszó volt az első komoly számba menő ismertetése. Horányi nézetei már szilárdabb alapon állottak, mint Kolláréi, átvette ugyan Kollár rövid leírását szószerint, egész terjedelmében és csatlakozott is az ebben kifejtett véleményekhez, de e vélemények mellett sokkal nyomósabb argumentumokat hozott már fel. Ő is magyarnak tartotta Kézait, de Kollár érve mellett már felhozta az előforduló magyar tulajdonneveket, mint Barsunus, Werbulch, Szegzárd is és egy még nyomósabb érvet, hogy t. i. Kézai nem írná le oly erőteljesen a magyarok győzelmeit, ha nem magyar vérből származott volna.[4]) E mellett azonban azt hitte, hogy Olaszországban tanult, mely véleményét a scartabellis, transpassato, sotterato és más hasonló alakokra alapította.

A mi a kéziratokat illeti, nézete sokkal józanabb volt Kollárénál, de, hogy Kollár tévedését határozottan megczáfolja, azt — úgy látszik — nem tartotta szükségesnek. A Kósa-példányt tartotta Kézai művének, a rokonszövegek közé pedig első sorban a Sambucus-codexet és a Budai Krónikát sorolta, a melyekből kiadásában javította is a Kósa-példány szövegét,

---

[1]) Magyar Athenas 1766. 141. l.

[2]) M. Simonis de Kéza Chronicon Hungaricum. Vindobonae typis Josephi Nob. de Kurzböck 8°. 1782.

[3]) Horányi: Memoria Hungarorum 1776. II. 347. l.

[4]) ... etiam ob victorias, quas Hungari de variis nationibus retulerunt, magna ενεργεία descriptas, ac celebratas, quod profecto minime egisset, nisi Hungarico sanguine cretus, vitam accepisset. 13. l.

ezenkívül azonban már Thúróczy és a Bécsi Képes Krónika rokonságát is elismerte.[1])

Még ugyanazon évben követte az első kiadást a második.[2]) Erre Horányit részben az ő távolléte következtében az első kiadásba becsúszott sok hiba, részben pedig a homályos helyek indították, melyekhez szükségesnek tartotta bővebb magyarázatokat fűzni.[3])

Ezután majdnem három évtizedig semmi nevezetes, vagy csak említésre is méltó szó nem esett Kézairól. Végre 1804-ben *Kovachich* Márton György Mügeln német nyelvű magyar krónikáját készült kiadni s minthogy maga akadályozva volt, *Engelhez* fordult azon kéréssel, hogy a kiadáshoz ismertetést írjon, a melyet azután saját, csak a kiadás körülményeire vonatkozó előszavához függesztett.[4]) Ebben az első Kézaival foglalkozó rendszeres kútfőtanulmányban hangoztatta Engel először »*dass Keza's Werk die Grundlage aller Chroniken, mithin aller Gesch. von Ungern sey;*«[5]) a csodálatos hallgatás pedig, hogy ezt a művet nem méltatták addig, feddő szavakra indította: »Keza, nächst Bela's Kanzler, der wahre Stammvater der Ung. Geschichte, ist von uns so unverantwortlich vernachlässigt, so weniger Aufmerksamkeit und kritischer Behandlung gewürdigt worden, dass es wohl die höchste Zeit seyn dürfte, hierüber noch einmal eine nachdrückliche und aus dem Schlafe weckende Stimme zu führen.«[6])

A legnagyobb határozottsággal mondta ki, — »laut sey es gesagt«, — hogy a Bécsi Képes Krónika, a Budai Krónika és Thuróczy csak másolatai Kézainak, hozzáfüggesztett folytatással, s hogy Mügeln szintén csak Kézai valamelyik folytatásának fordítása.[7]) Ép ezért energikusan követelte egy

---

[1]) 14—15. l.

[2]) Budae Typis Catharinae Landerer viduae. (1782). 8°.

[3]) 16. l.

[4]) Kovachich: Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke. Ofen, 1805. Abhandlung über Heinrich v. Muglen und dessen Chronik von Ungern von Joh. Christian von Engel p. XXII—XLII.

[5]) XXVIII. l.

[6]) Ugyanott.

[7]) XXIX. l.

kritikai kiadás elkészítését s meg is adta az utasításokat, hogy ezt mily alapon kellene megszerkezteni.[1])

A Horányi-féle kiadást s a Kósa-féle codexet egyaránt rossznak tartotta; Horányinak már a Sambucus-codexből és a Budai Krónikából javított, sőt néhol bővített kiadása — szerinte — »wenig kritisch« s ebből visszakövetkeztetve a kéziratra, azt állítja róla, hogy ez a legrosszabb kézirat, a mely Kézai művéről csak létezhetik is.[2]) Az elhanyagolás okát is abban látja, hogy a tudósok csak a legrosszabb, Horányi-féle szöveget ismerik; csak azért becsülhetik Thúróczyt Kézainál többre.

Nem ismeri a kismartoni példányt sem s csak, a hol a kiadás elkészítéséhez ad utasításokat, említi meg, hogy össze kell hasonlítani az összes kéziratokat, és ha igaz, hogy az Eszterházyak példánya a leghelyesebb, úgy ezt kellene alapszövegül venni.[3])

Már ezekből világos, hogy mi tévesztette meg Engelt. Mikor ő Kézairól beszél, mindíg a Sambucus-codexet kell érteni alatta, mely Kézai előszavával és bevezetésével indulva meg később leginkább a Budai Krónikával egyezik, de az Acephalus-codexszel és Pozsonyi Krónikával egyetemben sokszor jobb, gyakran a Kézai szövegéhez közelebb álló szöveget ad.[4])

Így érthető azután, hogy az alapszövegül vett kismartoni példányt, — melyet ő nem ismert, — első sorban a Sambucus-codexszel, »welches bis an das Todesjahr Karl Roberts durch eine dem Kéza beygefügte Fortsetzung reicht,« továbbá a Bécsi Képes Krónikával,[5]) Mügelnnel és a Budai Krónikával tartja összehasonlítandóknak.

Nem is nevezi másképen a Sambucus-codexet, mint »Chronicon Kezae M. S. Vindobonense.« Kézai folytatott, de

---

[1]) XXX—XXXI. l.

[2]) . . . wenig kritische Ausgabe des schlechtesten vom Francziskaner Quardian Eugenius Kóza erhaltenen, obwohl auf Pergament geschriebenen Exemplars, das nur von Kéza vorhanden seyn mag XXVIII. l.

[3]) XXX. l.

[4]) Lásd a Dubniczi Krónikáról irt értekezésemet. Századok. 1899.

[5]) Chron. M. S. von 1358.

elég jó kéziratának hitte ezt. A kismartoni példányt is csak ehhez hasonlónak tarthatta, s így egész természetes, hogy Horányi szövegét rossznak, a Bécsi Képes és a Budai Krónikát csak másolatnak, Mügeln krónikáját pedig csak fordításnak tekintette. A négy szöveget össze is hasonlította, s a Kézai és Mügeln közti összehasonlításának eredményét ez értekezésében bőven közölte is.

1813-ban a »*Geschichte des ungarischen Reichs*« czímű művében *Engel* újra visszatért Kézaira,[1]) ekkor már jóval nagyobb anyaggal dolgozott és nézetei is tisztábbak. A magyar krónikának már több szövegét ismerte, — a Chronicon Rithmicumról már 1809-ben a *Monumenta Ungarica* kiadásakor kimondta, hogy ez Kézai versificatiója,[2]) — ekkor pedig már a Csepreghi-codexet és a Pozsonyi Krónikát[3]) is Kézai folytatói közé számította.[4])

Kézai szorosan vett kéziratai közé már csak hármat számított: a Kósa-példányt, az Eszterházy-példányt, melyet Hevenessy lemásolt, s melynek egy másolatát Teleki Sámuel gróf is birja, végül pedig Pray kéziratát. Tudja, hogy ezekben megvan a két appendix, a melyet már — úgy látszik — a mű lényeges részének tart, de azért fenntartja előbbi nézetét, hogy a Horányi-féle szöveg sok helyt »zum Verdrusse des Geschichtschreibers ungemein mager ist.« Az Eszterházy-példányt is ösmeri már a Hevenessy-másolatból, de ezzel sincs megelégedve és kijelenti, »dass diese Eszterházische Handschrift eine der kurzesten unvollständigsten Kopien von Kéza und für die Kritik wenig bedeutend sey.« Pray kéziratáról úgy látszik csak névről van tudomása. Buzdít az összes kéziratok felkutatására és összehasonlítására, s már csak ez összehasonlítás alapján hiszi az alapszöveget megállapíthatónak. Mindazonáltal reménye nem hagyja el, hogy ezen collatió közben »würden andere Abschriften reichere Ausbeute gewähren, wovon mir die deutlichsten Beweise bey der Ausarbeitung dieses Werks vorgekommen sind.«

[1]) 36–40. l.
[2]) Monumenta Ungarica. Viennae, 1809. VII. l.
[3]) Chronicon sub Carolo Roberto confectum das Pray besass. 38. l.
[4]) Gesch. d. ung. Reichs. Wien 1813. 38. l.

Folytatói és átdolgozói közé számítja a Pozsonyi Krónikát, Sambucus-codexet, Bécsi Képes Krónikát, Csepreghi-codexet, Thúróczyt, a Budai Krónikát, a Vatikani-codexet,[1]) Mügelnt és a Rímes Krónikát, de már elismeri, hogy Kézai maga is más régibb műveket használt,[2]) s a kritikai kiadás feladatává teszi ezek kimutatását, különösen hogy mennyiben használta Kézai Anonymust és a Chronicon Seculi XI-t.

Azon nézetét azonban, hogy e mű minden más magyar krónikának alapja, ekkor is határozottan hangoztatja s a Kósa- és Eszterházy-példányok becsmérlése csak úgy érthető meg, ha feltesszük, hogy még mindig a Sambucus-codexet tartotta a helyes szövegnek, s csak az appendixek hiánya — és talán Kún László történetének rövidebb szövege — miatt nem sorolta ezt határozottan a Kézai-codexek közé.

Természetes, hogy Engel ezen nézete sok vitára és heves támadásra adott okot, — sajnos, — azonban a nélkül, hogy a támadók magok is észrevették volna a félreértés okát.

Maga *Endlicher*, ki Engel ezen nézetét elfogadta, sem vette észre, hogy Engel mit ért Kézai alatt; a Dubniczi Krónikáról írt rövid ismertetésében [3]) ugyan a Sambucus-codexet Chronicon Kezae-nek nevezte, de az előnyt e felett az Engel által becsmérelt rövidebb szövegezésnek adta. Már a Kósa-féle kézirat említésénél azt irta: »Ob es wirklich eine der schlechtesten Abschriften des Keza sey, wie Engel mit dürren Worten behauptet, ist noch sehr zu bezweifeln; als eine von den wenigen Handschriften, welche nur bis zu Ladislaw den Vierten gehen, verdient sie auf jeden Fall eine besondere Berücksichtigung«. Az Eszterházy példánynál pedig még tovább ment: »Was ihr Engel zum Vorwurfe macht, nämlich, dass sie eine der kürzesten und unvollständigsten Kopien des Keza sey, dürfte ihr vielmehr zur besonderen Empfehlung dienen«.

---

[1]) Variae lectioit kiadta Lucius. Maga a codex ismeretlen, a Vaticanban nincs meg.

[2]) ex antiquis libris de gestis Hungarorum, ex legendis S. Stephani, Emerici u. s. w. 36. l.

[3]) Cronica de gestis Hungarorum. Wiener Jahrbücher der Literatur. 1826. Anzeige Blatt XXXIII.

Azon kéziratok mellé, melyeket Engel Kézai folytatásainak tartott, Endlicher még egyet sorozott, az általa ismert Dubniczi Krónikát s mindezen kéziratokat, igen merészen, csak annyiban tartotta hitelesnek, a mennyiben a rövid Kézai-szöveggel egyeztek. Szerinte ugyanis Kézait, mint minden középkori írót, sokszorosan lemásolták, gyakran nagyon önkényesen megváltoztatták és teljesen kiforgatták, úgy hogy majdnem minden másolata, a sok eredeti rész következtében, önálló művé nőtt, úgy hogy a magasabb történeti kritika feladata ezt az ősforráshoz, mintegy próbakőhöz hasonlítani és e szerint méltányolni. S a kritika feladata ezután az is, hogy ezen kéziratok szövegének történetét a legújabb időktől keletkezésőkig visszakísérve, bizonyítékok alapján kikutassa, s a hol a bizonyítékok hiányzanak, combinatiók útján jusson el a lehetőleg tiszta ősforráshoz.

Engel és Endlicher nézete közt tehát nagy a különbség, noha mindkettő megegyezik abban, hogy Kézai műve a többi kéziratok ősforrása. Endlicher elveti a más kéziratok betoldásait, Engel nem; ő inkább a rövid Kézai-szöveget kivonatnak tartja a bővebb szövegekből, nevezetesen a Sambucus-codex és Budai Krónika szövegéből. Engel a bővebb szövegezést tartja az igaz ősforrásnak, de elismeri, hogy már ez is régibb kéziratok után dolgozik. Endlicher nézete arról, hogy melyik a helyes Kézai szöveg, közelebb áll a mai felfogáshoz, de a rövidebb szövegről Engel véleménye mond helyes ítéletet, t. i. hogy ez már kivonat.

Engel szavai buzdították *Podhraczkyt* is arra, hogy Kézainak új kiadását rendezze sajtó alá.[1]) Maga a kiadás mottója is Engel híres kijelentése »Kéza's Werk, verfasst zu Zeiten Ladislaus III. zugenannt des Cumaners, ist die Grundlage aller Chroniken, mithin aller Geschichte von Ungern.« Azt a kritikai kiadást akarja elkészíteni, melyet Engel annyira sürgetett, de egészen más eredményre jut: a bővebb szövegeket már nem tartja Kézaihoz elég közelállóknak arra, hogy belőlük

---

[1]) Magistri Simonis de Keza ... libri duo ed. I. Podhraczky. Budae 1833.

reconstrúalja a szöveget.[1]) Így tehát alapul Horányi két kiadását és a Hevenessy-másolatot veszi, s az így megállapított szöveget a Pozsonyi Krónika, Rímes Krónika és Mügeln variansaival kíséri. Még a Sambucus-codexet is kizárja a collatiókból s azon helyeket, melyeket Horányi ebből javított vagy bővített, a Hevenesy-másolat alapján újra visszaváltoztatja. Így például daczára annak, hogy az általa használt Pozsonyi Krónikában is benne van, mégis kihagyja — kiadása szerint — az első fejezet végéről az »Ego autem in illo tempore illius mundi illud opus inchoavi, quando caritas refriguerat, iniquitas abundaverat et omnis caro ad malum quam ad bonum pronior erat«, passzust, melyet Horányi — igen jó érzékkel — toldott be a Sambucus-codexből.[2])

A kiadáshoz függesztett előbeszédben Podhraczky szintén átveszi Kollár Ádám ismertetését, majd ismerteti a mű beosztását. Sokra becsüli a nemzetségekről és az advenákról szóló részeket, melyeknek hitelét egy függelékben is igyekszik igazolni.[3])

Már a kútfő hitelességét és forrásait is bevonja búvárlatai körébe. Attila történetét, — úgy véli, — Anonymussal közös forrásból vette, csakhogy »Chronologiae oculo destitutus« minden dicsőséget Attilának tulajdonított. A magyarok történetére Salamonig — szerinte — egyaránt használt bel- és külföldi forrásokat, különösen hagiographusokat: Sz. István, László és Gellért legendáit; Salamontól II. Endréig csak chronologiai feljegyzései vannak, melyeket a káptalanok missaleiből, breviariumaiból és hasonló könyvekből meríthetett, IV. Béla, V. István és Kún László történetét pedig — Podhraczky véleménye szerint — már mint kortárs és szemtanú írja le. Ezért ki is jelenti, hogy »in iis ergo, quae memoravi (si Salomonis

[1]) ... alia (M. SS.) quae habemus per me solerter collata, magnopere differant. (His tamen rationibus non facile me in eam sententiam induci passus sum, ut supervacaneam diligentiam illam duxissem, quam cum illis in castigando Kezae Chronico contemsi) VIII. l.

[2]) ed. Podhraczky 8. l. — ed. Horányi secunda 24. l.

[3]) 93. III. l. — Eius denique, Dissertatio de Nobilibus advenis, ac servis ita cum diplomatibus cohaeret, ut non putem necessarium, hac de re quaestionem monere. XIX. l.

apotheosim et quae decursu operis in dubium vocavi, excipias) promptam Eius fidem, nemo sine iniuria carpserit«.[1])

Magára az iró személyiségére is kiterjed figyelme: hazájának a biharmegyei Kézát tartotta, s ezzel kapcsolatba hozva, hogy magisternek és clericusnak nevezi magát, azt vélte, hogy a váradi káptalan kanonokja volt.[2])

Más hírneves magyar írók is csalatkoztak Engel nézetéhez, habár a kútfő bővebb jellemzésébe nem bocsátkoztak. *Sándor István,*[3]) *Melczer Jakab,*[4]) *Horvát István*, *Jerney János*[5]) és *Bartal György*[6]) egyaránt nagyra tartották Kézai krónikájának jelentőségét, Bartal jogi szempontból különösen a második függelékeért.

Az első, ki Engel nézetét megdönteni igyekezett, *Toldy Ferencz* volt. Először a »*Magyar nemzeti irodalom történetében*«[7]) szólott Kézairól, de csak nagy általánosságban és meglehetős bizonytalansággal. Második felszólalása már határozottabb. A »*Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*« első kötetében[8]) megjelent értekezésében — noha itt is még csak nagy általánosságban beszélt — már határozottan állást foglalt Engel nézete ellen, s kijelentette, hogy a Bécsi Képes Krónika és Kézai közös forrásból merítettek, hogy tehát az előbbeni nem másolata és folytatása Kézai Krónikájának.[9]) Két évvel később pedig már bővebben is kifejtette nézetét.

---

[1]) XXVI—XXIX. l.

[2]) XX—XXII. l.

[3]) A magyar történeteket illető jegyzeteim. Sokféle. 1808. X. 132. l.

[4]) Kölcsey-Melczer. Nemzeti Plutárkus II. 1816. 31—37. l.

[5]) ». . . Kézai Simonnál, kinek krónikáján alapulnak minden más krónikáink . . .« Figyelmező 1839. 150. l.

[6]) ». . . magnus, imo vero omnibus fere scriptoribus sec. XIII. praeterquam Belae regis Notario major est . . .« Commentarii ad historiam status iurique publici. Posonii 1847. I. 24. l.

[7]) Második kiadás 1852. I. 82. l.

[8]) Wien 1850.

[9]) A magyar történeti költészet Zrinyi előtt. Denkschriften I. 369. l. Németül: Die historische Dichtung der Ungern vor Zrinyi u. o. 399. l.

A *Pozsonyi Krónika* kiadásához készített előszavában, — a hol krónikáink egyes részeit s azok iratási korát igyekezett megállapítani, — kiemelte, hogy a Bécsi Képes Krónika, a Budai Krónika és Thuróczy, ha tényleg Kézai folytatásai volnának, nem hagynák el Kézai elbeszélésének több nevezetes mozzanatát, különösen pedig nem hagynák el a nemzetségekről irott appendixet, mely, mint a genealogiát illető »circa quam aevi medii omne versabatur studium, cuivis compilatori gratissimus et nequaquam praetereundus fuisset«.[1]) Erősebb ennél a második érve, hogy Kézai és a Bécsi Képes Krónika nem másolati és folytatási viszonyban vannak egymással, hanem csak közös forrásból merítenek, mert Lél és Bulcsú mondáját, melyet a »libri Cronicorum« említenek, Kézai elveti, míg a Bécsi Képes Krónika hozza.[2]) Ezenkívül felhozza még nézete bizonyítására, hogy a királyok története Kézainál nagyon kivonatos, sőt III. Istvántól csupán a nevekre és az uralkodási időre terjeszkedik ki, és végül, hogy Kún László története Kézainál nagyon bő, míg a többi krónika nemcsak hogy át nem vette ezt, de alig érinti a benne tárgyalt eseményeket.

A kéziratok tárgyalásánál még három kéziratot különböztet meg: 1. A Kósa-példányt, melynek egy másolatát is említi;[3]) 2. az Eszterházy-példányt, melynek Hevenessy és Cornides-féle másolatairól van tudomása és végül 3. a Sambucus-codexet.[4])

Pár évvel később már egy német író is — Toldytól függetlenül — hasonló szellemű megjegyzést tett. Büdinger ugyanis Sz. István Gyula elleni hadjáratát tárgyalván összehasonlította Kézai és Thuróczy erre vonatkozó helyeit, s arra az eredményre jutott, hogy Thuróczy közvetlenül használta Kézait, de azonkívül mindkettő előtt egy közös forrás feküdt:

---

[1]) XII. l.

[2]) XIII. l.

[3]) Apographum eius quondam Batthyányianum nunc in bibliotheca Academiae Hungariae conservatur. V. l. Ez a kézirat sem az Akademia, sem a Batthyányiak gyulafehérvári könyvtárában nincs meg.

[4]) V—VI. l.

— nézete szerint — az Annales Hildesheimenses vagy ennek valamely rokona, talán az Annales Hersfeldenses.[1])

Visszatért Kézai krónikájára Toldy a *Bécsi Képes Krónika* kiadásakor is.[2]) Itt is a krónika egyes részeit s azok iratási korát tárgyalva tért rá. E szerint az első szerkesztés — eltekintve a hún krónikától — Salamon halálán túl nem terjedhetett, mert akkor Kézai bizonyára többet szólana Sz. Lászlóról, Kálmánról s utódairól. Ettől megkülönbözteti az »opusculum genealogicumot«, melyet III. István alatt keletkezettnek tart és melyet Kézai szintén kivonatosan vesz át. Már az első részben, különösen I. Endre történeténél több Kálmánkori betoldást vél felfedezni, s Kálmán uralkodásának történetét véli a második szerkesztés végének; innen — azt hiszi — Kézai folytatta a krónikát, V. Istvánig csak a királyok uralkodási datumait véve át, »e ieiunis monachorum annalibus« hozzá írva azután saját tapasztalatai alapján Kun László uralkodása első tíz évének történetét.[3])

A Magyar Történelmi Társulat első közgyűlésén 1868. máj. 14-én, »*Nemzeti történelmünk kezdetei*«[4]) czímen felolvasást tartván, ebben ismét a krónika régibb szerkesztéseivel foglalkozott. Alapjában még itt is ugyanazon nézeteket vallotta, noha azok némely lényeges pontban megváltoztak. Egy új érvet hozott fel a mellett, hogy Kézai müve csak kivonat. »Vannak Márknál — írja — olyak, a mik megvoltak a régi krónikában (I. Endre névtelene), de a miket Kézai krónikása, a ki ezek szerint epitomatornak látszik, mint lényegtelen dolgokat elhagyott: péld. midőn amaz czáfolja a régi szerkezetet (codices quidam), mely Magyarországot csupán a Hétmagyar és nemzetségeik által alapítottnak állítja«, stb.[5]) Vannak viszont mindkettőben eredeti részek: »a mit tehát ama közös kútfőben nem lelvén, mindkettő saját tudomásából vett fel; a mi egyszersmind azt is mutatja, hogy a Márk krónikása

---

[1]) Max Büdinger: Oesterreichische Geschichte. Leipzig. 1858. I. 391. l. 5. jegyzet.

[2]) Marci Chronica ed. Toldy. Pestini 1867.

[3]) 4—6. l.

[4]) Toldy Ferencz összegyűjtött munkái. VII. 221—248. l.

[5]) 237. l.

nem ismerte a Kézaiét, valamint ez amazt, mint későbbit úgy sem ismerhette«.[1])

Az első szerkesztés határát I. Endre uralkodásánál látja, íróját pedig »Endre király névtelenének« nevezte el, de azt hitte, hogy már az is csak egy »Istvánkori kezdemény folytatása«. A következő rész szerzőjét Kálmán király névtelenének hívja, »a mik azonban ezek után következnek, rövidségök mellett is feltünők, hézagaik és incorrectségök igen kései szerkesztőre hagynak következtetnünk, a ki csakugyan maga Kézai lehetett«.[2])

Toldy érdeme a Kézai kérdés felderítésében, — habár nem ment a nagyobb hibáktól, — mégis igen nagy; ő volt az első, ki nemcsak hogy kimutatta Engel nézetének tarthatatlanságát, hanem már azt is igyekezett megállapítani, hogy a műnek milyen részeit írhatta maga Kézai.

Azon két évtized alatt, melyben Toldy forrástanulmányai keretében ismételten visszatért a Kézai-kérdésre, már mások érdeklődését is felköltötte e nevezetes kútfő, s többen is igyekeztek — legalább érdekes adatokkal — hozzájárulni a vitához.

Az akademia történettudományi osztályának 1855. febr. 5-ikén tartott ülésében *Érdy János* rendes tag figyelmeztetett *Horvát István* egy kézirati feljegyzésére, mely rendkívüli érdekessége daczára sem részesült — úgy látszik — kellő méltánylásban. Horvát István ugyanis *Waddingusnál* talált hivatkozást Kézai Simon krónikájára, s erről az érdekes esetről, — hogy egy külföldi író több mint száz évvel Kézainak Magyarországban való felfedezése előtt már hivatkozott rá, — mindjárt jegyzetet készített.[3])

Érdy egész terjedelmében bemutatta Horvát jegyzetét, mely azután napvilágot is látott az Akademiai Értesítőben.[4]) Waddingus magára a kútfő méltatására vagy bírálatára nem terjeszkedik ki, érdekesek azonban azon helyek, melyeket belőle czitál. Az egyik helyen említi, hogy II. Endre vejének, Lajos thüringiai őrgrófnak ünnepét Jeruzsálemben megülik.[5]) Ez Kézai-

[1]) 238. l.
[2]) 240. l.
[3]) Waddingus szül. 1578. megh. 1657.
[4]) Akadémiai Értesítő 1855. 78. l.
[5]) Waddingus: Annales Minorum. Romae. 1732. II. 166. l.

ban nincs meg. Más helyen az 1342-ik évnél pedig Kézai bizonyságára hivatkozik, hogy Kázmér lengyel király neje, Erzsébet, férje halála után mily kegyes és könyörületes életet folytatott.[1]) Ez az adat meg éppenséggel már jóval későbbi Kézai krónikájának iratási idejénél. Maga Horvát is levonta ebből azt a következtetést, hogy »habuit ergo Wadding auctum, continuatum Kézam«.

Horvát István feljegyezte még ezekhez, hogy ezt a példányt hol lehetne keresni. Érdy pedig szintén ajánlotta az Akademiának úgy ennek, mint az elveszett Eszterházy-féle példánynak felkutatását és lemásoltatását.

Szerény véleményem szerint azonban ekkor már Magyarországban is igen ismeretes volt az a példány, melyet Wadding használt; ez valószínűleg azonos a már annyit említett Sambucus-codexxel, melyben a fent említett két adat tényleg benn van. E mellett szól az is, hogy a codex Italiából került hozzánk, Sambucus vette meg ugyanis a pistójai apáttól s az ő egész gyüjteményével együtt jutott azután a császári könyvtárba.[2])

A legérdekesebb a dologban, hogy már körülbelől két évszázaddal Engel előtt és egy évszázaddal Kollár előtt egy külföldi tudós ugyanazon, — vagy legalább is valamely közelebbi testvér-codex révén ugyanazon tévedésbe esett, mely azután annyi vitára szolgáltatott alapot.

Kisebb fontosságú már az az adat, melyet *Podhraczky* közölt a Történelmi Tárban[3]) *Szörényi Sándor* volt jezsuita »*Pannonia Docta*« czímű kézirata alapján. Ez csak az író neve és származása szempontjából lehetne érdekes; Szörényi szerint ugyanis »1277 Laurentius de Keseő Clericus, natione Hungarus, alterius Laurentii de Keseő de genere Rathold, qui anno 1260 fundavit monasterium S. Jacobi de Zala cognatus, scripsit Chronicon Hungariae ad sua tempora, quod Ladislao IV. Hungariae dedicavit anno 1277; videtur eo non parce usus fuisse Joannes de Thurócz«. De Szörényi még meg-

---

[1]) U. o. Romae 1733. VII. 259. l.

[2]) Kollár P. Lambecii Commentariorum de Augusta Bibliotheca librum primum. Vindobonae 1766. 688. l.

[3]) Történelmi Tár. 1861. X. 238. l.

jegyezte, hogy maga is látta a krónikát Kismartonban az Eszterházy könyvtárban és ez teszi leggyanusabbá följegyzését; miért nevezte a szerzőt Laurentius de Keseö-nek, midőn az Eszterházy-féle példány mindhárom másolata, valamint a távolálló Sambucus-codex is egybevágóan Simon de Keza-t ír? ha pedig a név hibás, úgy a hozzáfűzött genealogiai megvilágítás is hiábavaló.

Ez érdekes adatközlések mellett 1862-ben rendszeresebb tanulmánynyal ajándékozta meg az irodalmat *Szabó Károly*.[1]) A fordításához írt előszóban és jegyzetekben egyaránt hangoztatta, hogy Kézai azt a forrást, melyet a többi krónikával közösen használt, kivonatolta, s hogy a többi krónika már csak azért sem ismerhette az ő müvét, mert a Kun Lászlóra vonatkozó bő történetekből mit sem vett át. Mindazonáltal mégis önállóbb munkának jellemzi, mint a milyen tényleg. Az írót a biharmegyei Kéza pusztáról származónak tartja — ellentétben Sándor Istvánnal, ki a borsodmegyei Kazát hitte Kézai birtokának és ellentétben Szörényi Sándorral, ki épenséggel Keseőire akarta javítani Kézai nevét. A Sambucus-codexet, ezt az igazán különös szerepet játszó kéziratot, azonban ő is Kézai-kéziratnak vélte.

Sokkal keményebb támadás érte Engelt *Kerékgyártó Árpád* részéről, ki Művelődéstörténetében sorra bírálat alá vette a kútfőket.[2]) Ez a mű tulajdonképen nem visz új tényezőket a vitába. Podhraczky és Szabó után közli az iró személyére vonatkozókat, majd rövidesen ismerteti a róla keletkezett irodalmat, felhozza Toldy és Szabó érveit, s azután kemény hangon itél Engel »csalódása« felett, ki »sokkal többet következtet Kézai krónikájából, mint a mennyit az magában foglal«. Ha Kerékgyártó felkutatta volna Engel csalódásának okát, bizonyára nem tört volna oly könnyen pálczát felette, de — s ez elég sajátságos — Engel czáfolói közül egyik sem tette meg ezt. Kerékgyártó még elfogultsággal is vádolta Engelt. »Engel — írja — 1809-ben ismételte a Kézaira halmozott

[1]) Kézai Simon mester magyar krónikája. Fordította Szabó Károly. Pest, 1862. Második jutányos kiadás. Pest, 1870.

[2]) Magyarország művelődésének története. Budapest, 1865. II. Kézai Simon krónikája. 16—22. l.

dicséretet s akkor elfogultsága már annyira ment, hogy midőn forrásul a Képes Krónika szavait idézte, melléje szerzőül Kézait irta.«[1]) Pedig a jegyzetben felhozott helyek igenis hibás sorrenddel vannak czitálva, de a Sambucus-codexben épen úgy mint a Bécsi Képes Krónikában benn vannak, még pedig szószerint egyformán.[2])

A magyar tudósok így Engel nézetével ellentétben fejlesztették a kérdést, de a külföldön minderről nem igen vettek tudomást. *Flegler* a Sybel-féle Historische Zeitschriftben a magyar történetirásról közölt értekezésében [3]) nagyon zavarosan itélte meg Kézait. Ismerte már Toldy nézetét, hogy Kézai régibb codexek alapján dolgozott, de azért Engellel a Rimes Krónikát Kézai versificatiójának, Mügelnt pedig fordításának tartotta. S daczára, hogy Toldy nézetéből — úgy látszik — csak azt vette tudomásul, hogy Kézai már más codexekből írt, mégis az mondja: »Könyvének különös sajátosságát csak magukból a koreseményekből és hatásukból lehet magyarázni. Teljes erővel rohan még egyszer vissza a régi Szittyahonba, leírja terjedelmesen, mondás történettel vegyítve, a hunok tetteit, Attila birodalmának virágzását és pusztulását. Csaknem mellesleg és nagyon röviden tárgyalja ezután az Árpádkorszakot, melyet ugyanis csak a húnkorszak természetszerü kifolyásának tekint, ellentétben Béla király névtelen jegyzőjével, ki a magyar előidőkről való egész nézetét csak e korszakba szorította össze. Részletesebb lesz ismét az európai vándorhadjáratok leírásánál, különösen azoknál, melyek a magyaroknak német földön való megveretését eredményezték; csak röviden érinti Sz. Istvánt, de mélyebben bocsájtkozik bele a nagy király halálát közvetlenül követő eseményekbe és ezeket I. Lászlóig meglehetős egyenletességgel tárgyalja. Erre ismét lakonikus rövidség következik, melyet csak akkor szakít meg, midőn korának, vagyis

[1]) id. mű II. 19. l.

[2]) Engelnél (Gesch. d. ung. Reichs I.) »Ob iuvenilem stultitiam et lasciviam« 134. l. helyesen: »propter iuvenilem lasciviam et stultitiam«. — Engelnél 156. l. »Traha vehebatur hyemali et aestivali tempore« helyesen: »et tam nivali quam estivali tempore super traham ferebatur«.

[3]) Beiträge zur Würdigung der ungarischen Geschichtsschreibung. Hist. Zeitschrift 1867—68. XVII—XIX. kötet.

IV. (Kún) László uralkodásának eseményeit írja le részletesen. Kézai Simon a nép élénk hagyományait utoljára idézte vissza emlékezetébe erős szineivel és alkalmazta a reá ható viszonyokhoz. Az ő idejében újra föléledt a nyugtalan mozgalmakhoz való hajlam, a vadromantikus és kalandos iránti érzék, azért tárgyalja ő a hasonló szellemű korszakokat és eseményeket látható kedvteléssel.« [1])

Mily szép jellemzés! Mily nagy, mily fogékony lélek lehetett volna Kézai, ha ez igaz volna!? Mily sivár ezzel a szép jellemzéssel szemben maga a valóság: egy okoskodó clericus szintelen másolata és gyarló, hizelkedő, 3 lapnyi folytatása! Mennyivel szebb volna a történet, mennyivel nagyobbak az írók, ha nagy általánosságban, minden alaposabb kutatás nélkül itélnénk és jellemeznénk! — de egyszersmind, mily hazug.

Egy másik német történetíró: *Ottokar Lorenz* is szentelt egy fejezetet a magyar kútfőknek német forrástanulmányai körében.[2]) E fejezet minden egyes mondatát a magyarság elleni elvakult rosszindulat jellemzi. Avagy jöhet-e egyáltalában komoly számba egy oly értekezés, mely előtt Mügeln becsesebb, mint Kézai, mely Mügelnt szeretné a Bécsi Képes Krónika szerzője gyanánt is bemutatni, mely azt állítja, hogy a Budai Krónika vette fel magába a Bécsi Képes Krónikát, a mely dicséreteivel halmozza el Küküllei krónikáját csak azért, mert a szerzője »ein Freund der Deutschen«.[3])

Lorenz szerint Kézai részben Anonymust másolta, de olvasottabb és műveltebb volt a jegyzőnél. Magára Kún László korára a műben az a felfogás az uralkodó, mely a német-magyar szövetséget is létrehozta. Az előbbi korra vonatkozólag, a hol a monda tudósítása megszünik, nagyon sovány, a miből azt következteti, hogy hazai forrásokhoz nem juthatott, vagy olyat nem ismert. Csak két dolog van, a miért dicsérheti:

[1]) Hist. Zeitschrift 1867. XVII. 328—329. l. Magyar fordítás: A magyar történetírás történelme. Ford. Szinnyei József. Olcsó könyvtár 77—80. sz. 14—15. l.

[2]) Deutschlands Geschichtsquellen im Mittelalter. Berlin, 1870. (271—277. l.)

[3]) 276. l.

»eine sehr erfreuliche Hinneigung zu dem wiedererwachten römischen Königthum«, továbbá, hogy felsorolja a bevándorolt német és olasz nemzetségeket, és hogy »man erfährt dabei auch, dasz sich der reine ungarische Adel auf 108 Geschlechter beschränkt hätte«.[1])

Elismeri ugyan, hogy a Bécsi Képes Krónika és Mügeln használta Kézait, — tehát még 1870-ben nincs tovább Engel nézeténél, — de e mellett hangoztatja, hogy ezek még egy más forrást is használtak.[2]) Az egész fejezetre jellemző különben a Kézairól és Mügelnről szóló méltatásait szétválasztó kijelentése: »Ob Kéza selbst ein Eingeborener war, muss dahingestellt bleiben. Sicherlich dagegen war Heinrich von Mügeln ein Deutscher.«[3]) Ezzel az ismertetéssel fölösleges bővebben foglalkozni.

Sokkal alaposabb értekezés *Zeisberg*-é,[4]) melyben az altaichi évkönyvek Giesebrecht- és Lindner-féle felosztásai ellen polemizált, és melyekben Kézaira vonatkozólag egy egész új kérdést vet fel. Nem két, hanem több részből, több író feljegyzéseiből összeállítottnak tartja az évkönyveket, s azt hiszi. hogy ezeket a részeket azután egységesen átdolgozták. Erre támpontot nyújtanak neki a magyar kútfők, melyek 1046-ig kiirják az évkönyvek egyes tudósításait, a továbbiakban azonban, tehát III. Henrik 1049-iki hadjáratától fogva ezt nem teszik, noha az ezen rosszabb eredményü hadjáratokról szóló tudósítások kapóra jöhettek volna a magyar íróknak. Ebből tehát azt következteté, hogy az alapul szolgáló altaichi évkönyvek csak 1049-ig érhettek.[5])

A magyar kútfőknek az altaichi évkönyvekhez való viszonyát tárgyalván, Lorenz müve alapján indul, pontos collatió után[6]) azonban más eredményre jut. Első sorban is hatá-

---

[1]) 271—272. l.

[2]) 271—2. l.

[3]) 272. l.

[4]) Zur Kritik der Annalen von Altaich. Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien. Red. Seidl, Tomaschek und Hartel. XXVII. 491—511. l. Wien, 1875.

[5]) 505. l.

[6]) 496—503. l.

rozottan tagadja, hogy Mügeln a Bécsi Képes Krónika szerzője lehetne. Mügeln német krónikája lehetne a Bécsi Képes Krónika fordítása, de lehet az is, hogy csak közös forrást használtak.[1]) De ha Mügeln tényleg csak a Bécsi Képes Krónika fordítása, akkor sem alapulhat Kézain, — hogy e mellett még egy más forrást is használván a kettőt egybeolvasztotta volna, — hanem csak egy közös harmadik forráson, melyet bővebben aknázott ki, mint Kézai. A három magyar kútfő tehát egy közös forrást használt, a mely csak közvetve lehetett az Annales Altachenses, minthogy mindegyiknek van a többitől független átvétele. Zeisberg elismeri, hogy az első pillanatra ugyan lehetne azt hinni, hogy a Bécsi Képes Krónika Kézai mellett még az Annaleseket is használta, ennek azonban mégis ellentmondanak azon tudósítások, melyek az Annalesektől eltérnek, de maguk közt megegyeznek. Ez csak harmadik, közös forrás használata révén lehetséges. Ha ehhez még hozzáveszszük, — mondja Zeisberg, — hogy az egymásután úgy az altaichi évkönyvekből átvett, mint az attól független feljegyzéseknél megegyező, úgy csak az a feltevés lehetséges, hogy a magyar kútfők és az altaichi évkönyvek között egy harmadik forrásnak kellett léteznie, mely az altaichi évkönyvekből merített és a magyar krónikáknak forrásúl szolgált.[2])

Zeisberg ezen fejtegetésével felvetette Kézai és az Annales Altahenses viszonyának kérdését és reálisabb alapra fektette a már Toldy által hangoztatott véleményt, hogy Kézai és a bővebb szövegű krónikák csak közös forrást használtak és az utóbbiak nem kibővítései az előbbinek. Később még mások is foglalkoztak e viszony birálatával, de Zeisberg érvelésének világosságát és következtetéseinek határozottságát senki sem múlta fölül, sőt későbbi írók beleestek oly hibába, melynek tetszetős volta miatt Zeisberg már szükségesnek tartotta azt mindjárt czáfolni. A magyar krónikák és az altaichi évkönyvek egymáshoz való viszonyának kérdését az ő értelmezésével már eldöntöttnek is tekinthetjük.

Inkább általánosságban, semmint részletkérdéssel foglalkozott Kézaival *Fejérpataky László* is az Árpád-kori iroda-

[1]) 503. l.
[2]) 504. l.

lomról irott művében.[1]) Összefoglalta az eredményeket, melyeket előtte e téren elértek, — kivéve Zeisbergéit, melyeket még nem ismert, — és Szabó Károly nézetéhez csatlakozott. Ismerteti igen alaposan a mű tartalmát, felemlítve mindjárt a hibákat is, de egyes hypothesiseket, mint bizonyított dolgokat említ,[2]) néha pedig sokkal önállóbbnak tekinti és jellemzi a krónikát, mint a milyen az a valóságban.[3]) Nevezetes, hogy a Sambucus-codexet ő is a Kézai-kéziratok közé számítja.[4])

Két évvel később *Marczali Henrik* tért vissza e kérdésre az Árpád-kori kútfőkről írt, a Tudományos Akadémiában a Vitéz-díjjal kitüntetett könyvében.[5]) Az eddigi eredményeket foglalta össze, de mindenkinél határozottabban hangoztatta, különösen az altaichi évkönyvekhez való viszony alapján, hogy Kézai és a többi rokon krónika egy közös ősforrásra (nemzeti krónika) vezethető vissza, s hogy Kézai ezt a közös ősforrást kivonatolta. A magyar kútfőknek az altaichi évkönyvekhez való viszonyára vonatkozólag tehát ugyanazon eredményre jutott, mint Zeisberg, noha — a mint látszik — Zeisberg fejtegetéseit nem ismerte.[6]) Az egész különbség csak az, hogy magának Kézainak az annalesekhez való viszonyát is meghatározta. Annak bizonyítása, hogy Kézai az ősforrásnak csak kivonata, különösen azért birt nagy fontossággal, mert különben a többi krónikák mindazon adatait, melyek Kézaiban nincsenek benn, elvetendőknek lehetne tartani, a mint azt Endlicher állította is. Marczali tehát emellett felhozza első sorban Toldy egyik érvét: hogy Kézai az ágostai csata leirásánál egyenesen polemizál a másik krónikával, másodsorban új argumentumokkal lép fel, collatiókkal bizonyítván, hogy Kézai Aba és Péter történeténél használja az altaichi évkönyveket, de a Budai Krónika szövege

[1]) Irodalmunk az Árpádok korában. Budapest, 1878. 83—91. l.

[2]) Pl. hogy Olaszországban tanult 83. l. s hogy térített a kunok közt. 84. l.

[3]) Pl. a hún-magyar rokonság történeténél 85. l., a nemzetségeknél 88. l., stilusnál 90. l.

[4]) 89—90. l.

[5]) A magyar történet kútfői az Árpádok korában. Budapest, 1880. 40—48. l.

[6]) Maga is mondja: »Megkisértjük ennek kimutatását új, mint hiszszük, alig czáfolható okokkal.« Id. mű. 41. l.

mindig közelebb áll az eredetihez mint Kézai, a ki az altaichi évkönyvekből csak olyat vesz át, a mi a Budai Krónikában megvan és azt is rövidítve. Harmadik érve pedig, hogy »a hol a krónika mondai elemeket sző az Annalesek szövegébe, mint p. o. az Aba sírjánál történő csodák leírásánál vagy etymologizál, mint a veszett német nevű csatatér elnevezésének magyarázatánál, Kézai híven követi, majdnem szóról-szóra.«

Érvei tehát alapjában megegyeznek a már korábban Zeisberg által hangoztatott érvekkel, valamint Zeisberg és Marczali conclusiói is megegyeznek. A fontos eltérés azonban Zeisberg nézetétől, annak hangsúlyozása, hogy Kézai ezen közös alapforrásnak, — melynek fennmaradt szövegét a Budai Krónikában látja, — csak kivonata, mi által a bővebb szövegezés hitele is bizonyítva van.

A mű önálló részeit Marczali meglehetősen szűk körre szorítja össze, egynehány adaton kívül, — melyeket egyenként felsorol, — csak a Kún László korának történetét és a bevezetést tartja eredetinek, bár ez utóbbinak, valamint az egyes adatoknak önállóságához is még sok szó férhet. Fő érdeme az ismertetésnek az altaichi évkönyvekkel való collatió és a mű értékének helyesebb szinben való feltüntetése, noha az appendixeket még nagyobbra becsüli igaz értéküknél. Különös azonban, hogy a kútfő helyes megbírálása mellett a Sambucus-codexről mégis azt állítja, hogy az »a III. Lászlóhoz szóló ajánlással kezdődik ugyan, de hiányzik belőle az appendix és 1342-ig folytatódik«.[1])

Birálói részéről *Pauler Gyula*, ki különösen az Anonymusról szóló fejezetet erősen támadta, a Kézairól szóló fejezettel nem foglalkozott, de annál inkább kiterjeszkedett erre *Alfons Huber* Marczali műve ugyanis 1882-ben német nyelven is megjelent,[2]) s így a német írók is megismerkedhettek a forrástanulmányok terén elért eredményekkel.

Huber [3]) Marczalinak szorosan Kézaira vonatkozó nézetét

[1]) Marczali id. mű, 40. l.

[2]) Marczali: Ungarns Geschichtsquellen im Zeitalter der Árpáden. Berlin, 1882.

[3]) Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung. IV. Innsbruck. 1883. 128–137. l.

teljesen elfogadta, csak némely, Kézait közvetve érintő kérdésben foglalt el Marczalival szemben más álláspontot. Marczali ugyanis ama régibb szerkesztést, mely Kézainak és a többi krónikának közös alapforrása volt (nemzeti krónika), II. Géza korában keletkezettnek véli. Huber ellenben az erre vonatkozó érveket nem tartotta elég erőseknek s a krónika első szerkesztésének korát inkább csak II. Endre, vagy éppenséggel V. István idejében volt hajlandó látni.[1])

Ugyanazon időben egy másik német túdós *Steindorff* is hozzászólt a magyar kútfőkhöz, szintén az altaichi évkönyvekkel való viszony alapján, de beleesett azon tévedésbe, melyet Zeisberg már czáfolt, hogy t. i. a bővebb szövegezésű magyar krónikák Kézait használták, és még azonkívül önállóan is kiaknázták az altaichi évkönyveket. E tévedesnek oka különben abban rejlik, hogy a magyar kútfők egymáshoz való viszonyát illetőleg Lorenz ismertetése után indult.[2])

Steindorff hibájába esett *Rademacher*[3]) is, ki hevesen támadta Marczalit, valamint Huber birálatát is. De ezen értekezés, — melyet írójának alapossága és sokszor helyes következtetései becsessé tehetnének, — azon nagy hibában szenved, hogy már kiindulópontja hibás s hogy azonkívül is gyakran ferde logikájú. Maga mondja: »Neuerdings behauptet Marczali Kéza sei nur Auszug aus einer älteren Chronik, und diese besäszen wir noch in der Ofener Chronik und den ihr nachstehenden Redactionen,«[4]) épen ezt akarja megczáfolni, de ettől kezdve végig mindig a sokkal bővebb Bécsi Képes Krónikát állítja szembe Kézaival, s azt bizonyítja, hogy Kézai nem lehet a Bécsi Képes Krónika kivonata, — olyat a mit sem Marczali sem Huber nem állított, — és teszi ezt annak daczára, hogy tudja, hogy a Budai Krónika jóval rövidebb a

---

[1]) 135. l.

[2]) Steindorff: Jahrbücher des Deutschen Reichs unter Heinrich III. Leipzig, 1881. I. 437—451. l. Aventin Studien, 3. Verhältniss zu einigen ungarischen Geschichtswerken. 447—451. l.

[3]) Rademacher: Zur Kritik Ungarischer Geschichtsquellen. Forschungen zur Deutschen Geschichte. XXV. Göttingen, 1885. 381—406. l.

[4]) 381. l.

Bécsi Képes Krónikánál.[1]) Marczali érveit nem tartja elfogadhatóknak, és hosszan czáfolja, hogy Kézai a Bécsi Képes Krónika kivonata lehetne, bizonyítja, hogy ez utóbbít későbbi mondákkal interpolálták, és hogy a Bécsi Képes Krónika írója ismerte, használta és bővítette Kézait, Kézai mellett pedig önállóan használta az altaichi évkönyveket. Az altaichi évkönyvekkel való összehasonlításból azt a következtetést vonja le, hogy a »Gesta Hungarorum« (Kézai krónikája) egy régibb kútfőn alapszik, a mely már Reginót és az Annales Altachenseseket is használta, másrészt pedig Anonymusnak és a Budai Krónikának forrása, és a mely nem lehet azonos az 1358-iki krónikával (Bécsi Képes Krónika.[2]) Igyekszik meghatározni, hogy a közös ősforrás mit tartalmazhatott, iratási idejét pedig a XIV. század elejére teszi.[3])

Értekezésének második részében [4]) az altaichi évkönyveknek a magyar kútfőkhöz való viszonyát akarja tisztázni. Maga is azt állítja, hogy Kézai csak ott tartalmaz helyeket az Annalesekből, a hol azok a Bécsi Képes Krónikában is megvannak, tudja, hogy a Bécsi Képes Krónika szorosabban ragaszkodik az évkönyvek szövegéhez,[5]) és mégis oda concludál, hogy »Keza steht demnach in einem ganz anderen Verhältnisse zu den Deutschen Annalen als die Bilderchronik. Alles spricht dafür, dass er die Annalen nicht unmittelbar kannte, sie wurden ihm entweder in einer Ableitung bekannt, oder er fand sie schon in seiner Ungarischen Vorlage verarbeitet. Anders verhält es sich mit der Bilderchronik. Ihr verfasser muss für den

---

[1]) Der Bericht (der Bilderchronik derselben ist viel breiter, immer mehr Episoden schiebt sie ein, welche übrigens im Chronicon Budense zum Theil fehlen. 384. l.

[2]) 388. l.

[3]) 392. l.

[4]) Die Ungarischen Chroniken und die Altaicher Annalen. Az I. rész czíme: Simon de Kéza und die Chronik von 1358.

[5]) . . . dass Keza Beziehungen zu denselben nur dann hat, wenn sie sich auch in der Bilderchronik finden, und dass sich diese, geringfügige Ausnahmen abgerechnet, enger an die Annalen anschliesst. 398. l. és . . . wo Annalen und Bilderchronik übereinstimmen, während sich bei Keza nur geringe Anklänge finden; zuweilen fehlen ihm auch jene Stellen ganz.

Zeitraum von c. 1040—1045 eine deutsche Quelle benutzt haben, deren Text den Annalen sehr nahe stand, oder diese selbst.«[1]) Hogy a dolgot még jobban complikálja, hozzájárul Ehrenfeuchter nézetéhez, hogy III. Henrik magyarországi hadjáratairól egész az 1046-ik évig Németországban egy dicsőítő költemény forgott kézen (a versformát nem tartja szükségesnek), a melyet azután az Annales Altahenses is felvett, kissé rövidítve és helyi eseményekkel bővítve, másrészt pedig a magyar kútfők is használták, még pedig Kézai egy közvetítő magyar krónika alapján, a Bécsi Képes Krónika ellenben közvetlenül is, végül pedig Aventinus előtt is ez feküdt a Bécsi Képes Krónikával egyetemben.[2])

Rademacher e bonyadalmas hypothesise míg egyrészről nagyon erőltetett, másrészről Zeisberg és Marczali fejtegetései után fölösleges és valószínűtlen. Magában Németországban sem keltett e nézet viszhangot, s *Heinemann*,[3]) ki a Monumenta Germaniae Historica részére állította össze az Árpád-kori magyar kútfőkből a szemelvényeket, Rademacher véleményét egyszerűen elvetette, utalván arra, hogy Kézai máshol is igen felületesen kivonatolja az előtte fekvő alapforrást.[4]) Heinemann Rademacherrel ellentétben helyesen választja szét a Budai és a Bécsi Képes Krónika családját,[5]) és ő az első, a ki a Sambucus-codexet a Budai Krónika családjához számítja, sőt az összehasonlításoknál belőle veszi a Budai Krónika családját képviselő szöveget.[6]) Kézaira vonatkozólag a többi krónikával közös alapforrást fogad el s ezen nézetét a Reginóból és Albericustól átvett helyekkel is bizonyítja.[7]) A közös forrást azonban csak a Gesta Hungarorumra fogadta el Heinemann, a húnok történetét és az appendixeket ellenben Kézai művének tekintette, melyet azután a többi krónika innen vett át.

---

[1]) 399. l.

[2]) 405. l.

[3]) Heinemann: Zur Kritik Ungarischer Geschichtsquellen. Neues Archiv. XIII. Hannover, 1887. 61—74. l.

[4]) 66. l.

[5]) 64—65. l.

[6]) 65. l.

[7]) 67—68 és 71—72. l.

A húnok története — szerinte — nem keletkezhetett a XIII. század előtt, mert akkor vette csak fel a Nibelungen-monda a Kézainál is található alakot. És e mellett hozza fel bizonyságul azt is, hogy a Sambucus-codex — »die älteste Redaction der Chronik des 14. Jahrh.« — élén Kézai bevezetése áll, és hogy csak a húnhistória végétől kezdve tér el ezen codex szövege Kézaitól. »Es wäre auffalend, — mondja Heinemann, — wenn der Verfasser der Chronik von 1330, der die verlorenen Gesta Hungarorum kannte, die Hunnengeschichte, wenn sie in den letzteren schon stand, nicht diesen, sondern der Bearbeitung des Keza entlehnt hätte. Keza ist also der selbstständige Verfasser der Hunnengeschichte . . .«[1]) Csakhogy azt Heinemann is elfelejtette, hogy a húnok története Kézainál és az ősforrásban egyenlő lehetett; azaz, hogy Kézai eleinte egész terjedelmében írhatta át az alapforrást, s esetleg csak azután, belefáradva az írásba, — mint annyi középkori iró, — kivonatolt, hogy munkáját könyítse. A míg pedig ennek lehetősége nincs megczáfolva, addig Heinemann véleménye nemcsak minden reálisabb alapot nélkülöz, hanem még csak nem is valószínű.

Így *Pauler Gyula*,[2]) ki Heinemann értekezését már ismerte,[3]) két különböző írótól eredettnek vallja ugyan a hún és a magyar történetet, de mindkettőt már a Kézai által használt alapforrásban egyesítettnek tartja. Az appendixekre vonatkozólag is helyesebb Pauler nézete, a mennyiben szerinte Kézai az azokban foglalt adatokat csak együvé hordta, de nem önállóan szerkesztette. A stílust ugyan — Pauler felfogása szerint — kissé változtatta Kézai, az elbeszélést hol rövidebbre fogta, hol pedig új adatokkal bővítette, egészen saját munkájának azonban csak Kún László uralkodása első nyolcz esztendejének története tekinthető.

A legutolsó bő tanulmány, mely Kézaival foglalkozik, *Kaindl* csernovitzi egyetemi tanár tollából való. Kaindl az Archiv für österr. Geschichte-ben a magyar kútfőkről tanul-

---

[1]) 73—74. l.

[2]) A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. Budapest, 1893. II. 487—491. l.

[3]) id. mű II. 785. l., 47. jegyzet.

mánysorozatot közölt, melyben minduntalan visszatért Kézaira is.[1]) Sajnos azonban, hogy Kaindl már a kiindulásnál nagy hibába esett: a krónikák szempontjából teljesen értéktelen magyar-lengyel krónikából indulván ki. Ama lehetetlen feltevések fenntartása kedvéért, hogy ebben a férczműben egy magyar krónikarészt is megkülönböztessen, hogy ennek íróját nemzeti önézettől duzzadó magyar emberek, még pedig szlávmagyarnak és esztergominak tarthassa, és e krónikának krónikáink rokonságának megállapításában döntő jelentőséget tulajdoníthasson, mindinkább belebonyolódik a kérdésbe s mind végzetesebb hibába esik.

Hogy krónikáink XI. századi forrásának (Gesta vetera) soványságát illető nézetét fenntarthassa, a krónikák legrövidebbikét, Kézait kell a legeredetibbnek feltüntetnie. Ezért iparkodik kimutatni azt is, hogy a hún história Kézai müve. Heinemannak ezt illető érveit maga sem tartja helytállóknak, tehát új érveket hoz fel, a melyek azonban szintén nem erősebbek.

Ez azonban még nem bizonyítja Kézai krónikájának eredetibb voltát. Kaindl tévedése is complikálódik. A Gesta vetera szerinte a XI. század végéig ért, minthogy pedig a krónikák IV. Lászlóig legalább nagyjában megegyeznek Kézaival, nemcsak a húnhistóriát, hanem a Kálmán utáni részt is Kézainak tulajdonítja, tagadván még azt is, hogy közös forrásból eredhetnének. Ezt bizonyító érvelésében pedig csak azt a ki nem elégítő bizonyítékot hozza fel, hogy ez irat csak V. István halála után keletkezhetett, a midőn Kézaival egykorú eredetű.

A közbeeső részt Kaindl szerint Kézai a Gesta veterából írta ki, máshonnan vett adatokkal még bővítve azokat. A más források közt szerinte legnevezetesebbek az altaichi évkönyvek, melyeknek krónikáinkhoz való viszonyát illetőleg ő is Rademacher álláspontjára helyezkedik, hogy t. i. Kézai használta már ezeket, s a bővebb szövegek Kézait is, az annaleseket is külön felhasználták. Bizonyítékai itt sem állják meg helyöket annál kevésbé, mert főbizonyítéka, hogy a ki a legnagyobb fáradt-

[1]) Studien zu den ungarischen Geschichtsquellen. Wien. Studie I—II. 1894., St. III—IV. 1895., St. V—VI. 1898., St. VII. 1898., St. VIII. 1899., St. IX—XII. 1900.

sággal írta meg az első hún históriát, az nem elégedhetett meg krónikájának más részében futólagos és felületes kivonatolással.

De helytelenül fogta fel a legendáknak Kézaihoz való viszonyát is. A Gellért legendát szerinte Kézai nem használta, de használta Kézai mellett a bővebb szövegezés. Azt, hogy a »qui Monachus prius fuerat de Rosacensi abbatia, que est de territorio Aquilegie. Deinde Pannoniam ingressus in Beel fuit diutius eremita« szavak úgy Kézainál, mint a krónikákban megvannak, és hogy Gellért bakonybéli remetéskedése csakis a legenda révén juthatott krónikáinkba, elfelejti.

Sz. István legendájáról is azt állítja, hogy Kézai azt még nem használta, de az Appendix bevezetésében mégis kénytelen észrevenni a legenda hatását, s így ahhoz a kibúvóhoz kell menekülnie, hogy az Appendix, mert a Sz. István legendát használta, eredetileg nem Kézai műve. És hasonlón téves az az állítás is, hogy az Imre legenda hatása sem észlelhető Kézain.

Kaindl ilyenkép állítván fel nézetét Kézai keletkezését illetőleg, hypothesisét teljesen összebonyolította. A Gesta veteránák, melynek forrásai Regino és az Altaichi évkönyvek,[1]) két szerkezetét különbözteti meg; az egyiket Anonymus használta, a másikat Kézai és a bővebb krónikák.[2]) Anonymus a Gesta mellett használta ezek forrását, Reginót is;[3]) a nemzeti krónika pedig Kézai mellett elővette ennek forrását, a Gestát, ezek forrását az altaichi évkönyveket és a magyar szentek legendáit.[4]) Végül a Bécsi Képes Krónika a nemzeti krónikát is és Kézait is használta.[5]) S mind e kijelentések csak arravalók, hogy támogassák azt a gyenge lábon álló tételt, hogy a hún história s vele krónikáink eredeti szerkezete Kézai müve. Természetesen ennek a zavarnak szomorú következményeit érezzük a Gestákra vonatkozó következtetéseknél és a krónikák egymáshoz való viszonyának megállapításánál is.

Kézai származásával legújabban *Csánki Dezső* foglalkozott, a ki a Századok 1903. évfolyamában »*Kéza*« czímen

[1]) Studie VIII. 309. l.
[2]) Studie VIII. 245. 255. 272. 303. l.
[3]) Studie VIII. 236—44 és IX. 388. l.
[4]) Studie VIII. 236. l.
[5]) Studie VIII. 292. l.

egészítette ki Paulernek a krónikásról közölt adatait. A kiindulási pont a dürnkruti csatában említett Boztehi Renold birtoka, a családtagok 1339-iki osztozkodási levelében említett pestmegyei Kéza. Csánki kimutatta, hogy a Básztélyek birtokai, melyeket maguk esztergommegyeieknek mondanak ma Fehér- és Komárommegyében feküsznek, hogy tehát a megyehatárok itt azóta változtak. A pestmegyeiek viszont, minthogy akkor Pestmegye messze belenyúlt a mai Fehérmegye testébe, a mai Fehérmegyében keresendők. S hogy ezek, s velök együtt Kéza tényleg itt volt, azt Csánki két 1369. és 1372. évekből való oklevéllel bizonyítja; különösen az utóbbival, mely Bicske határainak leírásánál a Kéza földét és Kézáról Bicskére vezető utat is említi. Ez a hely pedig megfelel a mai Kinza pusztának, a Básztélyok törzsbirtokának, a mai Vásztély pusztának tőszomszédságában.

Pauler és Csánki véleményével egyezik *Karácsonyi Jánosé* is, a ki a »*Székelyek eredete és Erdélybe való települése*« czímű tanulmányban birálata alá veszi a hún krónikát is, minthogy ez a székelyeket a húnoktól származtatja. Karácsonyi e tekintetben arra az eredményre jut, hogy krónikáink e része sokkal későbbi keletű lévén, semhogy a húnok történetét ismerhette volna és igen sok helyt eltorzítván az eseményeket, hitelt nem érdemel. Az érvek felsorolásában azonban a szöveg keletkezésére és szövegösszehasonlításokra nem vetett kellő figyelmet, s mellőzve azt a kétségtelen tényt, hogy a húnhistóriának ép úgy, mint krónikánknak legrégibb reconstruálható szerkesztése V. István idejéből való, összeállította azon bizonyítékokat, melyek szerint a hún történet — e szerkesztésben — nem lehet a XIII. század végénél korábbi. Csakhogy a hún krónika keletkezési korát akarván megállapítani, tudnunk kellene, hogy az V. István korabeli író mit változtatott azon? Ennek ösmerete nélkül mindig csak az V. István kori szöveg áll előttünk, a melyről korántsem hihetjük, hogy a magyar húnhistória eredeti szerkesztése volt. A kor viszi rá Karácsonyit, hogy a húnhistóriát s az egész magyar krónikát Kézai szellemi termékének tartsa s ennek bizonyítására helyi argumentumokat hoz fel: hogy Kézai Csánki szerint a fehérmegyei Kinzáról való, s hogy a szövegében emlí-

tett nemzetségek is a Dunántúl voltak birtokosok. De ez is az V. István korabeli szerkesztésről áll, a mely tényleg túlnyomón dunántúli vonatkozásokat tartalmaz, vagy mert szerzője dunántúli volt, vagy mert a magyar történet első szakasza főleg itt játszódott le.

Érintették a Kézai-kérdést Sebestyén Gyula és Bleyer Jakab is. Az előbbi Pauler, az utóbbi Karácsonyi fejtegetéseihez csatlakozva, önálló adatokkal azonban e tekintetben nem gazdagították az irodalmat.[1])

Ezek után már csak teljesség kedvéért említem fel *Losonczi Lajosnak* Kézai latinságáról írott nyelvészeti tanulmányát,[2]) melynek hibája a hasonló irányú más krónikánkról írt tanulmányokkal együtt az, hogy nem különböztetnek az egyes részek közt, hanem az előttük fekvő szerkesztésben egységes nyelvhasználatot látnak.

Végül meg kell említenem Kézai két utolsó kiadását: *Endlicherét* a *Monumenta Arpadianaban*[3]) és *Florianusét* a *Fontes Domestici*[4]) czímű gyüjteményében, melyek azonban a kútfő birálatára nem terjeszkednek ki, és a Magyar Tudományos Akadémia által kiadott *Magyar Honfoglalás Kútfőit*, melyek szintén közlik Kézainak hún históriáját és a honfoglalásra vonatkozó részét Marczalinak régibb nézetein alapuló, de leginkább csak a krónikák kézirataít illető bevezetése kiséretében,[5]) továbbá *Császár Mihály* újabb (de nem teljes) Kézai-fordítását.[6])

[1]) Sebestyén: Honfoglalás mondái I. 272—279. l. Bleyer: A magyar húnmonda germán elemei. 13. l.

[2]) Ludovicus Losonczi: De Simonis de Keza Chronicorum latinitate. Késmarkini. 1892.

[3]) Monumenta Arpadiana St. Gallii. 1849.

[4]) Fontes Domestici. II. Pest. 1862.

[5]) 472—475. l.

[6]) Császár bevezetése Marczali, Pauler és Horváth Cyrill nézeteinek nem sikerült összeolvasztása. Összefoglaló munkák czikkelyei: az *Egyetemes Magyar Encyclopädia* a korabeli (1872) kutatások eredményeit kifogástalanúl foglalta össze. A *Beöthy-féle Képes Irodalomtörténetben* Marczali foglalta össze régibb kutatásait. *Horváth Cyrill* irodalomtörténetében értékénél többre becsüli Kézai munkásságát s főleg nemzeti jelentőségét emeli ki. A *Magyar Írók Élete és Munkái* czikkelye a *Pallas Lexikon* czikkelye alapján készült.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADVÁNYAI:

Hellebrant Árpád. A M. Tud. Akadémia könyvtárában lévő ősnyomtatványok jegyzéke ...	4 kor.	— fill.
Homérosz Iliásza. Ford. Baksay Sándor. Ára füzve 6 kor. Kötve	6 »	80 »
Irodalomtörténeti emlékek. I. kötet: Két magyarországi egyházi iró a XV. századból: Andreas Pannonius. Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszi Fraknói Vilmos és Ábel Jenő	7 »	— »
II. kötet: Olaszországi XV. századbeli iróknak Mátyás királyt dicsőitő művei. Közrebocsátja Ábel Jenő, Aurelius Brandolinus. Ludovicus Carbo. — Galeottus Martius. — Naldus Naldius. T. Alexander Cortesius. — Ugolinus Verinus. — Jo. Franc. Marlianus ...	7 »	— »
Janet Paul. A politikai tudomány története az erkölcstanhoz való viszonyában. 3 kötet. Füzve 9 kor. Kötve ...	11 »	40 »
Jánosi Béla. Az aesthetika története. 3 köt. Ára füve 11 kor. Kötve	13 »	40 »
Karácsonyi János. A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. 3 kötet. Ára ...	27 »	— »
Kidd Benjamin. Társadalmi evolucziό. Ford.: *Geőcze Sarolta.* Ára füzve 4 kor., kötve ...	5 »	— »
Király János. Pozsony város joga a középkorban ...	8 »	— »
Kovács Ferencz. Az 1843/44-ik évi magyar országgyülési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. Hat köt. Egy-egy köt. ára	7 »	— »
Laveleye Emil. A tulajdon és kezdetleges alakjai. Forditotta *Dr. Bartha Béla.* Két kötet. Ára füzve 6 kor., kötve ...	7 »	60
Le Play. A család és munka szervezete. Forditotta *Geőcze Sarolta.* Ára füzve 6 kor., kötve ...	6 »	80 »
Magyarországi tanulók a külföldön. Szerkeszti *Ábel Jenő.*		
I. kötet: Magyarországi tanulók a jenai egyetemen ...	4 »	40 »
II. » Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen ...	9 »	— »
III. » A krakói magyar tanulókháza lakóinak jegyzéke. (Registrum bursae Hungarorum Cracoviensis.) 1493—1558. Ára ...	3 »	— »
IV. » A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve. 1453—1630. Ára ...	12 »	— »
Magyar történeti szinműtár.		
I. kötet: Attila halála. Történelmi tragédia 5 felvonásban. Irta *Szász Károly* ...	2 »	— »
II. » István vezér. Történelmi dráma 5 felvonásban. Irta *Szász Károly* ...	2 »	— »
III. » Pogány magyarok. Történelmi szinmű 4 felvonásban. Irta *Gabányi A.* ...	2 »	— »
IV. » Charitás. Történelmi szomorujáték 3 felvonásban. Irta *Váradi Antal* ...	2 »	— »
V. » Ilona királyné. Történelmi dráma 3 felvonásban. Irta *Endrei Zalán* ...	2 »	— »
VI. » IV. István. Történelmi tragédia 5 felvonásban. Irta *Somló Sándor* ...	2 »	— »